

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**5-6 YAŞ ÇOCUKLARIN DİNİ KAVRAMLARI
ALGILAMA DÜZEYLERİ (ARİFİYE ÖRNEĞİ)**

Rumeysa Şimşek

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar

Konya, 2014

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Adı Soyadı	Rumeysa Şimşek
Numarası	108102081002
Ana Bilim / Bilim	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim / Din Eğitimi Bilim Dalı
Programı	Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar
Tezin Adı	5-6 Yaş Çocukların Dini Kavramları Algılama Düzeyleri (Arifiye Örneği)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlan “5-6 Yaş Çocukların Dini Kavramları Algılama Düzeyleri (Arifiye Örneği)” başlıklı bu çalışma 29/05/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1			
2			
3			

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rumeysa Şimşek		
	Numarası	108102081002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim / Din Eğitimi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		Tezli Yüksek
		Doktora		Lisans
Tezin Adı	5-6 Yaş Çocukların Dini Kavramları Algılama Düzeyleri (Arifiye Örneği)			

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

ÖZET

Çalışmamızın amacı soyut kavramları 5 ve 6 yaş çocukların nasıl algıladığını tespit etmek ve bu yaş çocukların algı düzeylerini belirlemektir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın problem durumu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve varsayımlarından bahsedilmiştir. Birinci bölümde kuramsal çerçevede kavram detaylı biçimde izah edilmiştir. 5 ve 6 yaş çocukların gelişim durumlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde çalışmamızın metodolojisine yer verilmiştir. Burada araştırmanın modeli, yöntemi, evreni, örnekleme, grubu, özellikleri, verilerin toplanması ve analizi kısaca anlatılmıştır. Araştırmamızın önemli kısmını ihtiva eden üçüncü bölümde bulgular ve yorumlar yer almaktadır. Bu bölümde 5 ve 6 yaş çocuklara başlıca Allah, melekler, peygamberler, cennet, cehennem, dua, doğruluk, iyilik, güvenilirlik, adalet, haksızlık ve saygı kavramları hakkında sorduğumuz çeşitli sorular ve verilen cevaplar bulunmaktadır. Akabinde cevaplara yönelik yorumlar yapılmıştır. Son kısımda araştırmadan çıkan sonuçlara yer verilerek önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmamız Sakarya ilinin Arifiye ilçesinde çeşitli okul ve kreş kuruluşlarında öğrenim gören 20 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Belirlediğimiz kavramlarla ilgili önceden hazırladığımız sorular çerçevesinde bu öğrencilerle görüşülmüş, veli ve öğretmen izinleri alınarak çocukların sesleri kayıt edilmiştir. Görüşmeler sorular çerçevesinde sohbet tarzında yapılmıştır.

Araştırmamızın sonucunda 5 ve 6 yaş çocukların verdikleri cevapların bazıları birbirine çok benzemekle birlikte birbirinden çok farklı cevaplarla da karşılaşmıştır. Aynı yaş grubundaki çocukların bazıları kavramları henüz tam tanımlayamadığı halde bazılarının soyut kavramları somutlaştırarak algıladığı, bazı çocukların ise soyut kavramları zihninde doğru bir yere oturtabildiği görülmüştür. Bu bulgular neticesinde çocukların algılama düzeyleri ile aile yapısı ve aldıkları eğitimin paralellik arz ettiği sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

The aim of our study abstract concepts, ages 5 and 6 to determine how children perceive and to determine the level of perception of children this age.

Our study consists of three parts. At the beginning check availability at the research problem, purpose, significance, limitations and assumptions are discussed. In the first part has been explained in detail in the theoretical framework concept. Ages 5 and 6 of the status of children's development are discussed. In the second part of our research methodology is presented. In the methodology, research model, method, universe, sample, group, features, data collection and analysis are described briefly. Containing a significant portion of the research findings and interpretations in the third section is located. In this section, children aged 5 and 6 major Allah, angels, prophets, heaven, hell, prayer, truth, goodness, trustworthiness, justice, injustice, and we asked about the concept of respect, there are several questions and answers. Subsequently comments were given for answers. In the last part giving place to the results of research proposals have been made.

Our research in the district of Sakarya Arifiye studying in various schools and daycare provider was conducted on 20 students. Associated with concepts that we determine in the context of pre-prepared questions that we have discussed this with students, parents and teachers of children's voices were recorded based permissions. Interview questions were made in the context of conversational style.

As a result of our study of children aged 5 and 6 are very similar, although some of the answers from each other, there have been many different answers. Some of the children in the same age group, though some of the concepts that are not identified yet fully perceived by concretizing abstract concepts, abstract concepts in the minds of some of the children were seen to be sat in the right place. As a result of these findings, the detection level of the children and with the family structure parallels that of the training they received was concluded.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Problem Durumu	1
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Önemi	3
4. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
5. Araştırmanın Varsayımları	4
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. KURAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1. Kavram	5
1.1.1. Kavramın Tanımı	5
1.1.2. Kavramın Özellikleri	6
1.1.3. Kavramın Faydaları	8
1.1.4. Kavramların Delaletleri	8
1.1.5. Kavramlar Arası İlişkiler	10
1.1.6. Kavramların Sınıflandırılması	11
1.2. Kavram Öğrenme	14
1.2.1. Kavram Oluşturma Kuramları	14
1.2.2. Kavram Öğrenme Kuramları	16
1.2.3. Kavram öğrenme düzeyleri	17
1.2.4. Kavram Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler	18
1.3. Gelişim	20
1.3.1. Gelişimin Tanımı	20
1.3.2. Gelişimin Temel İlkeleri	21
1.3.3. 5-6 Yaş Çocukların Gelişim Özellikleri	23
1.3.3.1. Genel Özellikler	23
1.3.3.2. Motor Gelişimi	24

1.3.3.3. Dil Gelişimi	27
1.3.3.4. Duygusal Gelişim.....	31
1.3.3.5. Sosyal Gelişim.....	35
1.3.3.6. Bilişsel Gelişim.....	40
İKİNCİ BÖLÜM.....	49
2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	49
2.1. Araştırmanın Modeli	49
2.2. Araştırmanın Yöntemi	49
2.3. Evren ve Örneklem	50
2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	51
3. BULGULAR VE YORUMLAR	51
3.1. “Allah” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	51
3.2. “Melek” Kavramı İle İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	64
3.3. “Peygamberler” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	74
3.4. “Cennet ve Cehennem” Kavramları ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları.....	84
3.5. “Dua” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları.....	95
3.6. “Doğruluk” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	106
3.7. “İyilik” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları.....	113
3.8. “Güvenilirlik” Kavramı ile İlgili Bulgular ve Yorumları	124
3.9. “Adalet ve Haksızlık” Kavramları ile İlgili Bulgular ve Yorumları.....	134
3.10. “Saygı” Kavramı ile İlgili Bulgular ve Yorumları.....	142
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	151

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

c. : Cilt

ev. : Çeviren

M.E.B. : Milli Eğitim Bakanlığı

r.a. : Radıyallahu anh

s. : Sayfa

s.a.s. : Sallallahu aleyhi ve sellem

v.b. : Ve benzeri

v.d. : Ve devamı

Yay.: Yayınları

ÖN SÖZ

Çalışmamız temelde teorik ve pratik olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Araştırmamızın teorik kısmında öncelikle araştırmanın problem durumu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve varsayımları hakkında ön bir bilgi verilmiştir. Kuramsal çerçeve adı altında kavramın tanımına ve 5-6 yaş çocuğun gelişim özelliklerine yer verilmiştir. Kavramın tanımı, özellikleri, faydaları, delaletleri, kavramlar arası ilişkiler ve kavramların sınıflandırılması belirtilerek kavram öğrenme, kavram oluşturma kuramları, kavram öğrenme kuramları, kavram öğrenme düzeyleri, kavram öğrenmeyi etkileyen faktörler konularına değinilmiştir. Akabinde gelişimin tanımı ve temel ilkelerine değinilerek 5 ve 6 yaş çocuğun motor, dil, duygusal, sosyal, bilişsel özellikleri muhtelif kaynaklardan faydalanılarak anlatılmıştır. Araştırmamızın model, yöntemi, evreni, örnekleme, verilerin toplanması ve analizine dair genel bilgiler verilerek bulgu ve yorumlar bölümüne geçilmiştir.

Araştırmamız Sakarya ilinin Arifiye ilçesinde muhtelif kreş ve okullarda öğrenim gören 5 ve 6 yaş çocuklar ile görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Okul ve kreş isimlerinin gizli tutulması şartı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 5 yaş grubundan 7'si kız 3'ü erkek, 6 yaş grubundan 4'ü kız 6'sı erkek çocuk olmak üzere 20 çocuk ile birebir görüşülmüştür. Aile ve okul izinleri alınarak çocukların sesleri kayıt altına alınmış yorum yapılmadan yazıya aktarılmıştır. Soru cevap şeklinde 10 adet dini ve ahlaki kavram bu çocuklara yöneltilmiştir. Yaşlarının küçük olması hasebiyle kendilerini iyi ifade edebilmeleri adına ödülleri çocuklar teşvik edilmiştir. Rahat bir mekân ve süre zarfında sohbet tarzında geçen görüşmeler örneklerle, ek sorularla, hatırlatıcı kavramlarla desteklenmiştir. Edindiğimiz bulgular yine de görüşme zarfında çocuğun kendisini ifade ettiği kadarıyla sınırlıdır. Bu sebeple çocukların algı seviyesi ifadeleri ölçüsünde varsayılmış ve buna göre yorumlanmıştır. Mümkün olduğunca çeşitli kreş ve okullarda görüşmeler yapılarak bulgularda farklılıklar elde edilmeye çalışılmıştır. Çocukların aile yapıları birbirlerine benzer olabileceği gibi farklılıklar da arz etmektedir. Bulgulardaki çeşitlilik bunun en belirgin göstergesidir.

Gerek ailede gerek okulda olsun eğitilmek adına bir çocuğun ilk altı yaşı azımsanamayacak bir değere sahiptir.

Bu ihtiyaç ve gereklilik üzere araştırmamız bireyin ilk altı yılının 5 ve 6 yaş kısmını ihtiva etmekle birlikte bu yaşlarda kavramların nasıl algılandığı araştırılarak çocukların soyut durumlardaki algılama düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çünkü eğitim ancak onların algılama düzeyleri tespit edilerek sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilir. Aksi takdirde kişinin ruh ve zihin dünyasında büyük yaralar açılabilir. Bu çalışma konunun önemine binaen ihtiyaç duyulan bu alana naçizane bir katkıda bulunma gayesi ile kaleme alınmıştır.

Çalışmamda hoşgörülü tutumu ile bilgi ve birikimlerini benden esirgemeyen, tezimin her safhasında bana destek olan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR' a, teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatım boyunca olduğu gibi bu çalışmamda da destek ve yardımlarını benden esirgemeyen, büyük bir sabırla beni teşvik eden fedakâr aileme; sevgili anneme, babama ve kardeşlerime sonsuz sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunarım.

Araştırmalarımın gerçekleşmesinde yardımlarından dolayı Sakarya'nın Arifiye ilçesinde yer alan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı kurum, kuruluşlara ve sabırla sorularımı cevaplandıran minik arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Gayret bizden, Tevfik Allah'tandır.

Rumeysa ŞİMŞEK

KONYA 2014

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problem Durumu

Öğrenme, kavramların içini dolduran anlamlar aracılığı ile gerçekleşir. Kavramlar ise bilginin öğrenilmesi ve yeniden üretilmesinde en önemli araçtır. Kavramların içeriği çoğu zaman sosyo-kültürel duruma ve bireysel algıya göre değişiklik gösterebilir. Birçok anlam karmaşası ve fikir ayrılığı bu sebebe dayanmaktadır. Sonuç olarak kavram hayatımızı anlamlandıran ve yönlendiren en önemli bilgi formlarıdır diyebiliriz. Bu durumda eğitim ve öğretimin niteliği kavramları doğru anlamlandırabilmek ve algılayabilmekten geçmektedir.

Hayat boyu öğrenme sürecinin en önemli safhalarından biri ilk çocukluk dönemidir. Kişinin karakteri ve ahlakı ilk çocukluk yıllarında şekillenmektedir. Hayatın ilerleyen dönemlerinde yaşanan birçok problem de yine çocukluk yıllarında yaşanan sorunlara dayanmaktadır. O halde ilk altı yaşta çocuğa dini ve ahlaki eğitimin verilmesi kaçınılmazdır. Fakat dini ve ahlaki kavramların çoğu soyut niteliktedir. Bu durum verilecek eğitimin nasıl olması gerektiği problemini ortaya çıkarmaktadır. İlk altı yaşta çocuk çevresine karşı son derece meraklı aynı zamanda dini konulara karşı da meyillidir. O halde bu ihtiyacın en doğru şekilde karşılanması gerekmektedir. Fakat ilk çocukluk döneminde verilmesi gereken eğitimin belirlenmesi zannedildiği kadar kolay değildir. Öncelikle çocukların algı dünyası aydınlatılmalı ve onların algılama durumuna göre verilecek eğitim şekillenmelidir. Bu konudaki herhangi bir ihmalkârlık veya yanlış uygulama kişinin ileriki yaşlarında ortaya çıkacak birçok sorunu beraberinde getirebilir. Bu sebeple ilk çocukluk yıllarının 5 ve 6 yaşlarını kapsayan kısmını çalışmamızda değerlendirdik. Konuyla ilgili problemleri şu şekilde belirtebiliriz:

- Çocuğun kavramları algılamasında neler etkilidir?
- 5 ve 6 yaş çocuğu dini ve ahlaki kavramları nasıl algılar?
- Bu yaş çocuklara dini ve ahlaki kavramların birçoğunu oluşturan soyut kavramları öğretmek doğru mudur?

- Bu öğretim doğru ise metodu nasıl olmalıdır?
- Bu öğretim doğru değil ise kişinin karakterinin şekillendiği bu yıllarda nasıl bir eğitim ve öğretim benimsenmelidir?

2. Araştırmanın Amacı

İnsanı inceleyen bilim dallarındaki gelişmeler sayesinde çocuğun ruh dünyasına girdikçe artık onu ihmal edilmemesi gereken önemli bir varlık olduğu anlayışı gittikçe güçlenmektedir. Yine eğitimin etkisinin yaşın ilerlemesiyle ters orantılı olarak azalması küçük yaşların önemini arttırmaktadır. Dolayısıyla çocukluk dönemi onun gelişimi ve ruh sağlığı açısından büyük değer taşımaktadır.¹ Konunun bu kadar önemli ve hassas olması aynı zamanda bu alanda yeteri kadar çalışma yapılmamış olması dikkatimizi çekmekle birlikte bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendirdi.

Araştırmamızın amacı 5 ve 6 yaş çocukların öncelikle gerek bedensel gerek ruhsal gelişimlerini tespit etmektir. Akabinde dini ve ahlaki kavramları bu yaş çocukların nasıl algıladıklarını ve algılarda nelerin etkili olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bununla birlikte bu yaş çocuklara verilmesi gereken eğitim ve öğretimin nasıl olması gerektiği konusunda fikir sunmaktır.

Batılı bilim adamlarının, çocukların ilk yaşlarının ehemmiyetine binaen bu konuyla ilgili birçok çalışma yaptıklarını görmekteyiz. Fakat sunulan modelleri ve teorileri kendi dinimize ve ahlaki değerlerimize uyarlamak birçok problemi beraberinde getirmektedir. Bu alanda önemli çalışmaları olan İsviçreli psikolog Jean Piaget, çocukta düşünce ve dil gelişiminin bir süreklilik içinde değil de, evrelerden geçerek oluştuğunu ve birey çevre ilişkilerinde etkin bir şekilde yapılandığını ortaya koymuştur. Dış dünyadan yalnızca izlenimler almakla kalmayıp zekasını etkin bir tarzda yapılandıran çocukta bilişsel yapı, Piaget'ye göre, dört evrede gerçekleşir. Araştırmamızı ilgilendiren 5 ve 6 yaş çocuğu ise Piaget'ye göre işlem öncesi evredir. Yani çocuk bu yaşlarda soyut kavramları

¹ Fatih Menderes Bilgili, Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler, Beyan Yay., İstanbul, 2005, s. 16.

algılayamamakta ve zihninde işleyememektedir. Araştırmamızın amaçlarından biri de bu ve benzeri tezleri sorgulamak ve İslam öğretilerinde yetişen çocukların soyut kavramları nasıl algıladıklarını tespit etmektir.

3. Araştırmanın Önemi

İnsanın hayatı boyunca öğreneceği şeylerin üçte ikisini 3-6 yaş arasında öğrendiği araştırmalarla ortaya konmuştur. Bu nedenle ilk çocukluk döneminde çocuğun zihinsel, duygusal, sosyal gelişimi için onu destekleyici, uyarıcı ve eğitici bir çevre son derece önemlidir.² Aynı zamanda bu dönemde çocuk dini konulara son derece meyilli ve çevresine karşı oldukça duyarlıdır. Bireyin ileriki yaşlarını etkileyecek en önemli unsurlar hayatının ilk yıllarında öğrendiği bilgi ve tecrübelerde saklıdır. Kavramları anlamlandırmak ve bununla bağlantılı olarak gelişen dünyaya bakış açısı kişinin bulunduğu sosyal yapı, kültür ve aldığı eğitim ile paralellik arz etmektedir. Kavramları öğrenme devamında davranışı, davranışların alışkanlık haline gelmesi de karakteri meydana getirir. Karakterin en çok şekillendiği dönemler ise kişinin ilk çocukluk yıllarına rastlamaktadır. Batı dünyası konunun önemini farkına varmakla birlikte bu alanda birçok çalışmaya yapmıştır. İslam dünyasında ve ülkemizde yıllardır bu konunun önemi bilinmekle birlikte son dönemlerde bu alandaki çalışmalar daha da arttırılmıştır. Fakat bu alanda duyulan ihtiyaç daha birçok çalışma ve araştırmayı gerektirmektedir. Araştırmamız bu alana naçizane bir katkı amacı ile 5 ve 6 yaş çocuğun gelişimlerini ve algılama düzeylerini ortaya koymak adına kaleme alınmıştır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız Sakarya ilinin Arifiye ilçesinde muhtelif kreş ve okullarda öğrenim ve eğitim gören 5 yaş grubundan 10, 6 yaş grubundan 10 çocukla sınırlandırılmıştır. Bu çocuklar sosyo-kültürel düzeyleri ve kültürel seviyeleri tesadüfî olarak seçilmiş ailelerin çocuklarıdır. Bir başka deyişle görüşme yaptığımız grup heterojen özelliktedir. Bu çocuklara 10 başlık altında yer alan 12 dini ve ahlaki kavram hakkında sorular yöneltilmiştir. Bu kavramlar: Allah,

² Zeynep Nezahat Özeri, Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi, Dem Yay., İstanbul, 2004, s. 15.

melekler, peygamberler, cennet ve cehennem, dua, doğruluk, iyilik, güvenilirlik, adalet ve haksızlık, saygıdır. Araştırmamız gözlemlenebilen mekân ve zaman aralıklarıyla sınırlıdır. Görüşmelerimiz 2013 yılında gerçekleştirilmiştir.

5. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmada görüşmelerde bulunduğumuz çocukların normal zekâ düzeyine sahip sağlıklı bireyler oldukları kabul edilmiştir. Çocuklara yönelttiğimiz soruların araştırmamızın yapısına uygun ve ölçmede yeterli olduğu var sayılmıştır. Çocukların kavramları hatırlaması adına ek sorular ve örneklendirmeler yöneltilmiştir ve kısmen kavramları algıladıkları görülmüştür. Kavramların isimlerini duymayan ya da bu konuda bilgisi olmayan çocuklar bilmediklerini belirtmişlerdir. Kendilerini ifade edebilmeleri için farklı yöntemler denenmiş ve algı düzeyleri verdikleri ifadeler üzere kabul edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kavram

1.1.1. Kavramın Tanımı

Tarih boyunca kavramın anlamı ile ilgili farklı tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları zihinsel sürece vurgu yapmaktadır. Genel manası ile kavram bir objenin zihindeki tasavvurudur.³ “Kavram bir şeyin tekil izlenimini, o şeyin tasarımını gösterir. Biz bir şeyin tekliğini, biricikliğini tasarlayabildiğimiz gibi, tek ve biricik olanlar arasındaki ortak özellikler yardımıyla aynı tek ve biricik olanlar için geçerli olan bir genellik de tasarlayabiliriz. ‘Kavram’ denilince de, özellikle bu ikinci tasarım akla gelir.”⁴ “Kavram, bir uyarıcı durumun veya nesnenin belirli özelliklerinin soyutlanmasıdır.”⁵

Kavram kelimesi kavramaktan gelmektedir. Bir nesnenin, bir fikrin, bizim düşüncemizden bağımsız olan bir şeyin, kavranması anlamına gelir. Örneğin “kitap” bir kavram olup çok sayıda nesneyi temsil eder ve tümünden soyutlanarak elde edilir.⁶

“Kavram, bellek tarafından oluşturulmuş belli çağrışımsal bağların bir toplamı ya da yalnızca zihinsel bir alışkanlık olmanın ötesinde bir şeydir; alıştırma yaptırılarak öğretilmeyecek, ancak bizzat çocuğun zihinsel gelişmesi gerekli düzeye ulaştığı zaman gerçekleştirilebilecek olan karmaşık ve gerçek anlamda düşünce eylemidir.”⁷ Bu tanımlamada ise kavram düşünme eylemi olarak değerlendirilmiştir.

Bazı tanımlarda kavramın zihinsel bir ürün olduğuna vurgu yapılmaktadır. Kavram, “insan zihninde anlaşılan, farklı obje ve olguların değişebilen ortak

³ Necati Öner, Klasik Mantık, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974, s. 14.

⁴ Doğan Özlem, Mantık, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 58.

⁵ Ayhan Aydın, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 115.

⁶ İbrahim Emiroğlu, Ana Konularıyla Klasik Mantık, Asa Kitabevi, Bursa, 1999, s. 65.

⁷ L.S. Vygotsky, Düşünce ve Dil, (çev. S. Koray), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 124.

özelliklerini temsil eden bir bilgi formu/yapısıdır.⁸ “Kazanılan algıların öge, özellikler bakımından zihnin etkinliği aracılığıyla, ortak yönlerinin birleşmesiyle oluşan ‘düşün’ e kavram denir.”⁹

“Kavram, bir nesne ya da olayın temel özelliklerini birleştiren, bunlar için beslenen duygu düşünceleri özgürleştirip örgütleyerek kısa yoldan anlatan bir sözdür.”¹⁰ “Kavram, aralarında belirli özellikleri paylaşan bir grup nesne veya olaya verilen semboldür.”¹¹ Bu tanımlamalarda ise kavrama zihinsel işlemler sonucu elde edilen soyutlamaların sözcükler aracılığıyla ifadesi şeklinde vurgu yapılmıştır.

Kavram tanımlamalarında genellikle süreç, ürün ve dil boyutu vurgulanmaktadır. Bu tanımlamalardan yola çıkarak kavram, “bireyin yaşantıları sonucu obje ve olayların ortak özelliklerinden soyutlanarak elde edilen ve sembollerle ifade edilen düşünme ürünüdür.”¹²

1.1.2. Kavramın Özellikleri

Kavramlar bireyler tarafından oluşturulmakta olup olay veya objelerdeki özellikleri sembol yoluyla ifade eder. Yaşantı ve yeni bilgilerin bir araya gelmesi ile kavramlar sürekli değişen karmaşık ilişkileri anlatırlar.¹³

Özelliklerin bir araya gelmesi ile oluşan bu anlamlı bütünler genel ve kritik olmak üzere iki özelliğe sahiptir. Genel özellik kavramın tüm üyeleri tarafından paylaşılırlar. Kavramı diğer kavramlardan ayıran özellikler ise kritik özelliklerdir. Bu kritik özellikler sabit ya da değişken, açık ya da kapalı durumda olabilir.

⁸ Gülten Ülgen, Kavram Geliştirme, 2. Baskı, Ankara, 1996, s. 34.

⁹ Cavit Binbaşoğlu, Eğitim Psikolojisi, 9. Basım, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1995, s. 122.

¹⁰ İbrahim Ethem Başaran, Eğitim Psikolojisi Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1994, s. 290.

Sibel Arkonaç, Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1993, s. 288.

Süleyman Akyürek, Din Öğretiminde Kavram Öğretimi, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s. 41.

¹³ Binbaşoğlu, a.g.e., s. 126

Somut ve soyut özelliklere sahip kavramlarda hem somut hem de soyut özellikler bulunabilir. Ağırlıkta olan özelliğe bağlı olarak kavram somut ve soyut olarak adlandırılır.¹⁴

Kavram imgelemeden farklıdır. İmge tek ve soyut bir varlığa aitken kavram genel ve soyut varlığa aittir. Örneğin bir çiçeğin imgesi yani hayali belli bir çiçeğe aittir. Çiçek kavramı ise genel ve soyutlanmış çiçeğin tasarımını ifade eder. İmge kişiye özel bir anlam ifade ederken kavram aynı türdeki tüm nesnelere belirtir ve genel bir ifadedir.¹⁵ Aynı zamanda kavram doğru ya da yanlış olamaz. Kavram ancak dış nesnel dünyada karşılığı varsa gerçektir yoksa gerçek değildir.¹⁶

Kavramlar bizzat tanım yapamazlar fakat tanımda kullanılırlar. Çünkü tanım kavramların bir araya gelmesi ile oluşur, kavram ise bir şeyin zihindeki tasarımıdır.¹⁷

Kavramlar kelimelerden de farklıdır. Çünkü kelimelerin kendileri bizzat kavram değildir. Çeşitli kelimeler aynı kavramı ifade ettiği gibi bir kelime de çeşitli kavram manaları verebilir.¹⁸

Bir bütün içerisinde yer alan kavramın tek başına bağımsız bir biçimde olması düşünülemez. Aynı zamanda kavram geçmişteki tarihine bağımlı olarak anlaşılır ve kültür farklarına göre çeşitlenir. Kavramın ayırt edici özellikleri şu şekilde belirtilebilir:

a. Tanımlanabilirlik: Bir kavramın en açık niteliği tanımlanabilir olmasıdır.

b. Öğrenilebilirlik: Kavram bireyler tarafından öğrenilebilmektedir.

c. İsimlendirilebilirlik: Kavramlar adlandırılabilir.

¹⁴ Ülgen, Kavram Geliştirme, s. 36

¹⁵ A. Kadir Çüçen, Klasik Mantık, Asa Kitabevi, Bursa, 2009, s. 66.

¹⁶ A. Kadir Çüçen, Mantık, Asa Kitabevi, İstanbul, İkinci Basım, s. 49.

¹⁷ Emiroğlu, a.g.e., s. 67.

¹⁸ Emiroğlu, a.g.e., s. 66.

d. Aktarılabirlik: Bir kavramı kazanma diğer bir kavramı kazanmaya olumlu ve olumsuz etki etmektedir.

e. Unutulabilirlik: Bir kavram uzun süre kullanılmadığı taktirde bulanık ve belirsiz hale gelebilir.¹⁹

1.1.3. Kavramın Faydaları

Kavramların yararları şöyle sıralanabilir:

a. Kavramlar, büyük miktardaki bilgiyi daha küçük ve daha kullanılabilir duruma getirir.

b. Kavramlar, bilinen bir kavramın özelliklerini genelleştirerek yeni durumları anlamada yardımcı olur.

c. Kavramlar, bir düşüncenin kullanılabilir özelliklerinin hepsine işaret etmeksizin soyut fikirleri anlamakta kolaylık sağlar.

d. Kavramlar, tek bir kavramdaki bilgi bütününi azaltarak düşünmeyi zenginleştirir.

e. Kavramlar, analiz ve sentez gibi üst düzey düşünme süreçlerine izin verir.²⁰

1.1.4. Kavramların Delaletleri

“Kavramlar bazı işaretler ve sembollerle ifade edilirler. Onların ifade edilişleri sözlü veya sözsüz yollarla olabilir. İslam mantıkçaları, kavramların ifadesi için kullanılan vasıtalara delalet demişler ve delaleti şöyle tanımlamışlardır: “Delalet öyle bir şeydir ki onu anlamaktan başka bir şeyi

¹⁹ Akyürek, a.g.e., s. 44-45.

²⁰ Akyürek, a.g.e., s. 47.

anlamak lazım gelir.’’²¹ Bir başka tanım ile delalet, kavramların sözlü veya sözsüz olan bir takım işaretlerle ifade edilmesidir. Kavramların dil ile ifade edilmesine ise terim denir.²²

Mantığı ilgilendiren ifade şekilleri altı çeşit delalet şekli olarak ortaya çıkar. Bunlar şöyledir:

a. Sözlü Tabii Delalet: Çeşitli dillerde farklı olmakla beraber ‘‘ah, of’’ gibi nidaların bir acıya delaleti gibi.

b. Sözlü Akli Delalet: İşitilen bir sözün, onun sahibine delaleti,

c. Sözlü Vaz’i Delalet: ‘‘İnsan’’ teriminin konuşan canlıya delaleti.

d. Sözsüz Tabii Delalet: Bir duygu veya düşünceyi belirten yüz ifadeleri.

e. Sözsüz Akli Delalet: Dumanın ateşe delaleti.

f. Sözsüz Vaz’i Delalet: Çeşitli işaret ve çizgilerin bir şeye delaleti gibi...²³

Kavram çeşitli durumlara göre farklı konumlarda yer alabilir. Kavramın aldığı konumlar nelik, gerçeklik, kimlik, işlem ve kaplam adını alır. Nelik (mahiyet), tümel bir kavramın zihinde canlanan bireyleridir ve her kavramın mahiyeti vardır. Gerçeklik (hakikat), neliği olan kavramı, zihnin dışında karşılayan bireylerdir. Zihin dışında bulunmayan kavramların ise hakikati yoktur. Örneğin; ‘‘ağaç’’ kavramının hem neliği hem de gerçekliği vardır. Çünkü zihinde ‘‘ağaç’’ kavramının bir tasavvuru, zihin dışında ise delalet ettiği bir varlığı mevcuttur. Fakat masallarda geçen ‘‘anka kuşu’’ kavramının zihinde bir tasavvuru olsa da zihin dışında bir varlığı yoktur. Kimlik ise gerçekliği olan kavramın zihin dışında gösterdiği bireylerden birisidir. Örneğin zihnin dışındaki bir kalemi gösterip ‘‘şu kalem’’ denildiğinde kavramın kimliği zihnin dışında var olan ‘‘şu

²¹ Emiroğlu, a.g.e., s. 67.

²² Necip Taylan, Ana Hatlarıyla Mantık, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 127.

²³ Taylan, a.g.e., s. 128.

kalem’’dir. Zihinde canlanan kalem nelik, zihnin dışında var olan ‘‘tüm kalemler’’ ise gerçekliği ifade eder.

‘‘Bir kavram, ya içine aldığı fertlere delalet eder, mesela insan kavramı, Ali Veli, Ayşe, v.s. gibi bu fertlere o kavramın kapsamı denilir; veya o fertlerin ortak nitelikleri, özellikleri ve karakterlerine delalet eder, mesela Ali, Veli gibi fertleri insan kılan onlardaki duygululuk, hareketlilik, akıllılık gibi vasıflardır. İşte bu vasıflara da insan kavramının içlemi denilir.’’²⁴ Özelden genele gidildikçe içlem azalır, kapsam artar. Örneğin; genel bir kavram olan ‘‘insan’’ kavramının kapsamı çok, içlemi azdır. Özel bir kavram olan ‘‘Ali’’ kavramının ise kapsamı az, içlemi çoktur. İçlem-kapsam ilişkisi ancak cins ve tür ilişkisi bulunan kavramlar arasında kurulabilir. Örneğin; kalem ve kağıt arasında cins-tür ilişkisi olmadığı için aralarında içlem-kapsam ilişkisi de kurulamaz.

1.1.5. Kavramlar Arası İlişkiler

İki kavram arasında eşitlik, aykırılık, tam girişimlik ve eksik girişimlik olmak üzere dört türlü ilişki kurulur.

a. Eşitlik: İki kavramdan her biri diğerinin tüm bireylerini içine alırsa aralarında eşitlik var demektir. Örneğin:

Her konuşan, sosyal varlıktır.

Her sosyal varlık, konuşandır.

b. Aykırılık: İki kavramdan her biri diğerinin hiçbir ferdini içine almazsa aralarında aykırılık vardır. Örneğin:

Hiçbir ağaç, insan değildir.

Hiçbir insan, ağaç değildir.

²⁴ Öner, a.g.e., s. 19.

c. Tam Girişimlik: İki kavramdan yalnız biri diğerinin tüm bireylerini içine alırsa aralarında tam girişimlik vardır. Örneğin:

Her bitki canlıdır.

Bazı canlılar bitkidir.

d. Eksik Girişimlik: İki kavramdan her biri diğerinin bazı bireylerini içine alırsa aralarında eksik girişimlik vardır. Örneğin:

Bazı memeliler balıktır.

Bazı balıklar memelidir.

1.1.6. Kavramların Sınıflandırılması

Kavram çeşitleri ile ilgili ayrımlar ontolojik ve epistemolojiktir.²⁵ Bu sebeple kavram çeşitleri ile ilgili ayrımlar ve sınıflamalar mutlak değildir.²⁶

Kavramlar niceliklerine bir başka ifade ile kaplamalarına göre şöyle ayrılırlar:

a. Tümel Kavramlar: Kavram kaplamasına giren kavramların tümünü ifade eder. Örneğin; şehir.

b. Tekil Kavramlar: Kavram, kaplamasına giren bireylerin bir tanesini ifade eder. Örneğin; Konya.

c. Tikel Kavramlar: Kavram, kaplamasına giren bireylerin bir kısmını ifade eder. Örneğin; bazı şehirler.

Kavramlar, işlemlerine göre şöyle ayrılırlar:

a. Basit Kavramlar: İşlemi az olan kavramdır. Örneğin; varlık gibi.

²⁵ Özlem, a.g.e., s. 61

²⁶ Emiroğlu, a.g.e., s. 69.

b. Karmaşık Kavramlar: İçlemi çok olan kavramdır. Örneğin; şu kalem gibi.

Kavramlar algılanan gerçekliğin dış dünyada var olmasına göre somut ve soyut kavramlar olarak ikiye ayrılır.

a. Somut Kavramlar: Kavram bir nesneye veya bir varlığa delalet eder. Zihne, zihnin tayin ettiği bir konu içinde bir şekil takdim eder.²⁷ Somut kavramlar duyu organları ile algılanabilir. Örneğin; kapı, masa, insan gibi. Somut bir kavramın oluşturulması ve örnekleri ile örnek olmayanlarını ayırt etmesi kolaydır. Aynı zamanda somut kavramları tanımlamada kullanılan kriterler rahatlıkla algılanabilir.

b. Soyut Kavramlar: Kavram, bir oluş tarzını ifade eder. Konusuz bir şekil takdim eder.²⁸ Duyu organları ile doğrudan algılanamaz. Örneğin; mutluluk, doğruluk, insanlık gibi. Soyut bir kavramı tanımlandırmak ve ayırt etmek güçtür. Bir çok soyut kavram kriter netliğinden uzak olduğu için kavranılması da zordur. Aynı zamanda bu kavramların anlaşılması soyutluk derecesine göre diğer kavramlarla ilişkili olduğu için öğrenilmesi somut kavramlara göre daha güçtür.

“Somut kavramın duyuşal olsun olmasın, herhangi tekil bir şeye, soyut kavramın ise herhangi bir şeyin niteliğine işaret ettiği kabul edilmiştir.”²⁹

Kavramlar varlıkları yönüyle şöyle sınıflandırılabilir:

a. Nesne Kavramlar: Zaman ve mekanda var olan nesnenin kendisi yoluyla işaret edilebilen kavramlardır. Örneğin; at, deniz, ağaç gibi.

b. Sembol Kavramlar: Gerçek veya hayali obje, olay yahut onların ilişkilerine sembol yoluyla işaret eden kavramlardır. Örneğin; isim, fiil, eşit gibi.

²⁷ Öner, a.g.e., s. 16.

²⁸ Öner, a.g.e., s. 16.

²⁹ Doğan Özlem, Mantık-Klasik/Sembolik Mantık-Mantık Felsefesi, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 71.

c. Olay Kavramlar: Belli bir şekil ve zaman süresinde objelerin etkileşimlerini ifade eden kavramlardır. Örneğin; büyüme, gelişme, cezalandırma gibi.

Kavramlar özellik durumlarına göre ikiye ayrılır:

a. Klasik Kavramlar: Kavramdaki her özelliğin olası tüm örnekler için geçerli olduğu kavramlardır. Örnek olarak bekar kavramı verilebilir. Bu kavramın her örneği yetişkin ve evlenmemiş olmayı ifade eder.

b. Olasılık İçeren Kavramlar: Kavramdaki her özelliğin tüm örnekler için geçerli olmadığı kavramlardır. Örnek olarak kuş kavramı verilebilir. Kuş kavramı uçuş özelliğini ihtiva etse de her kuş uçmaz.

Bruner, Goodnow, Austin, kavramların birbiri ile ilişkisi bakımından kavramları şöyle ayırır:

a. Birleşik Kavramlar: Birkaç özelliğin birlikte varlığı yoluyla oluşurlar. Kural yapıları sabittir, kritik özellikleri eklemelidir ve daima aynıdır. Örneğin; “sarı saçlı kız” gibi.

b. Ayrık Kavramlar: Kavramın üyeleri, özelliklerin varlığını ve yokluğunu ifade eder. Örneğin; “gözlüklü olmayan sarı saçlı kızlar” gibi.

c. İlişkili Kavramlar: Özellikler arasında belirli bir ilişkinin söz konusu olduğu kavramlardır. Örneğin; anne, baba, çocuk gibi.

Ausebel, öğrenilmelerine göre kavramları şöyle ayırmıştır:

a. Birincil Kavramlar: Kavramları doğrudan gözlemleyerek öğrenilen kavramlardır. Örneğin; anne, baba, süt gibi.

b. İkincil Kavramlar: Birincil kavramları öğrenmenin üzerine yapılan kavramlardır. Kavram özümsemesi işlemi ile bir başka ifade ile bilişsel olarak öğrenilir. Örneğin; sevgi, mutluluk, hüznün gibi.³⁰

1.2. Kavram Öğrenme

Kavram öğrenme, kavram oluşturma ve kavram kazanma yolu ile gerçekleşir. “İnsanın geçirdiği yaşantılarla varlık, olay ve durumları gruplaması ve kendine göre aynı grupta yer alanlara aynı ya da birbirine benzer tepkilerde bulunması, kavram oluşturma olarak değerlendirilir.”³¹ Kavram oluşturma süreç gerektirir ve yaşam boyu devam eder. Çocukluk yıllarında ise kavram oluşturma daha yoğundur.³²

Kavram oluşturma öncelikle nesnelere veya olayların özelliklerinin farklılaşması ve bu bütünlerin özel parçalara ayrılması ile başlar. Bir sonraki aşamada ortak özelliklerin analizi ile özel parçaların gruplandırılması gerçekleşir. Son olarak nesnelere isimlendirilir veya sınıflandırılır. Ön öğrenme, bağ kurma, transfer etme ve tümevarım yöntemi ile kavram oluşturulur. Oluşturulan kavramı bazı kural ve ölçütlerle sınıflandırmak ise kavram kazanma sürecini ifade eder. Bu süreçte tümden gelim yöntemi ağırlıklı olarak kullanılır.

Özet olarak kavram oluşturma nesne ve olayların soyutlanma sürecidir. Kavram kazanma ise kavram oluşturma sürecinin sonunda ortaya çıkan ürün ve bu ürünün meydana gelmiş diğer durumlara aktarılmasıdır. Bu son süreç bireyin davranış değişikliğine yol açmasıyla birlikte örgün eğitimle de kavram kazanma gelişimine büyük katkı sağlanmaktadır.³³

1.2.1. Kavram Oluşturma Kuramları

³⁰ Akyürek, a.g.e., s. 48-53.

³¹ Akyürek, a.g.e., s. 70.

³² Ülgen, Eğitim Psikolojisi, s. 223.

³³ Akyürek, a.g.e., s. 70-73.

Kavram oluşturma konusunda çeşitli fikirlere göre bazı kuramlar ne sürülmüştür. Bunlar şoyledir:

a. Özellik Soyutlama Kuramı: En eski ve geleneksel bir görüş olan özellik soyutlama kuramına göre kavramlar, yaşantı sürecinde çevredeki çeşitli uyarıcılardan ortak özellikler soyutlanarak oluşturulur. Bu görüşe göre, kavram öğrenme daha çok kavramın tanımlayıcı özelliklerini öğrenmedir. Bu kuramın, çoğu kavramın nasıl oluştuğunu açıklamak konusunda bazı yetersizlikleri görülmüştür. Çünkü her kavramın iyi tanımlanmış kritik özellikleri mevcut değildir.

b. Prototip Oluşturma Kuramı: Kuramın kurucusu olan Rosh, bazı rnekerin diğerlerine göre kavramı daha iyi temsil ettiğini savunarak bu örneklere ‘‘prototip’’ adını vermiştir. Bu kurama göre renkler, kuşlar, meyveler gibi bazı kategorilerin rnekeri yoluyla kavramlar oluşturulmakta ve yeni uyarıcılar prototiplerle karşılaştırılmaktadırlar.³⁴ örneğin ‘‘kuş’’, tüyleri olan, uçan, cıvıldaayan, kuluçkaya yatan bir hayvandır. Fakat kuş türlerinden olan deve kuşu uçmaz, penguen kuluçkaya yatmaz ve baykuş cıvıldamaz. Rosch’a göre ‘‘kuşluk’’ belli bir hayvanın sergilediği özelliklerdir. Bu zelliklerin bazılarını taşıyanlar kuş ailesinin en uzak yesi iken birçok özelliğini taşıyanlar örnek üyeler kabul edilirler.³⁵

c. Örnekleyici Kuram: Bu kurama göre kavramın özel bir rneği hafızada depolanır. İnsanların soyutlama yapmaksızın detaylandırılmış tasvirler yoluyla özel rnekeri depoladıklarını ve yeni rnekeri sınıflandırmada bunları kullandıklarını var sayar.

d. İhtimalci Görüş: Kavramların yeterli sayıda özelliği ‘‘kritik toplam’’a ulaşmak için bulunmalıdır. Kritik toplam ise bir kategori yargısına varmak için yeterli sayıyı ifade eder. Bu sayıya ulaşıldığında da kavramın tanımına ulaşılmış olur.

³⁴ Akyürek, a.g.e., s. 76-77.

³⁵ Arkonaç, a.g.e., s. 305.

Tüm bu görüşler, ileriye attıkları fikirlere dayalı olarak kavram oluşumunu farklı şekillerde tanımlamışlardır. Fakat kavramların kültürün etkisiyle çeşitli şekillerde tanımlanabileceği konusunda da hem fikirdirler. Özellikle nitelikleri kapalı olan soyut kavramları tanımlama ve sınıflama farklı şekillerde gerçekleşebilir.³⁶

1.2.2. Kavram Öğrenme Kuramları

Kavram öğrenme kuramlarının her biri kavram öğrenmenin bazı yönlerini ele alır. Bununla birlikte her kuram tek başına kavram öğrenmeyi açıklayamaz. Bu kuramlar şöyledir:

a. Çağrışım/Davranışçı Öğrenme Kuramları

Bu kurama göre her bir örnek özelliği ile doğru cevap arasında çağrışım kuvvetlendirilir. Hull'a göre çağrışım süreçler kavram öğrenmeyi kontrol eder. Kurama göre kavram öğrenme uyarıcı-tepki arasında bağ kurarak gerçekleşir. Birey örnek gördüğü ve dönüt aldığı her zaman yeni uyarıcı-tepki ilişkileri oluşturur ve eski ilişkileri de kuvvetlendirir. Süreç içerisinde deneme ve yanılma yoluyla kavramlar ve kavramların içine giren örnekler arasında bağ kurulur. Nesne veya olaylar belli bir gruba dâhil olarak çağrışım kurulmasını sağlar. Öğrenilen kavram dille bütünleştirilerek ifade edilir ve kavram tanımlanır. Kavramların ayırıcı ve ortak özellikleri açıklanabilir, yeni kavramlarla karşılaştığında sınıflandırma yapılabilir. Öğrenme sürecinde öğrenen pasif durumdadır.³⁷

b. Bilişsel Öğrenme Kuramları

Bilişsel öğrenme kuramlarına göre öğrenme temelde zihinsel bir süreçtir. Öğrenme bireyin zihinsel yapılarındaki değişme olarak tanımlanır. Bu bilişsel değişim davranışlarda değişmeyi ve yeni davranışları kazanmayı sağlar.³⁸ Kurama

³⁶ Akyürek, a.g.e., 78-79.

³⁷ Akyürek, a.g.e., s. 80-81.

³⁸ Nuray Senemoğlu, Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1997, s. 269.

göre öğrenen birey, durumlara anlam yüklemeye çalışan, onları özümseyen, bilgilerin taşıdığı anlamı keşfeden, bilgileri seçen, işleyen ve öğrenmesinin sorumluluğunu taşıyan, davranışlarının aktif oluşturunucudur.³⁹

Her yeni öğrenme önceki öğrenmelerin üzerine bina edilmektedir. Bu sahip olunan hipotez ya doğru ya da yanlıştır. Duruma göre birey devamlı olarak hipotezi test eder, geliştirir ve değiştirir.⁴⁰ Birey önceden öğrenilen bilgiyi hatırlar ve yeniden yapılandırır.⁴¹ Öğrenme ön bilgilerin yeni bağlantılar kazanması, probleme ilişkin bilgilerin depolanması ve uygun çözüm seçeneklerinin belirlenmesi ile gerçekleşir.⁴²

Öğrenmeyi etkileyen süreçler ise tanıma, dikkat, algı, bilgiyi kodlama, örgütleme, ve depolama, hatırlamadır.⁴³ Birey uyarıcılara dikkat eder, onları algılar ve bellekte saklar. Bilgi kodlanarak uzun süreli belleğe gönderilir. Bu kodlamada ipuçları, çevre ve uyarıcılar ne kadar zenginse bilginin gerektiğinde geri getirilmesinde o kadar kolaylık sağlanır. Öğrenme ürünlerinin türü de bu duruma etki eder.⁴⁴ Öğrenmede önemli bir etkiye sahip olan algı içsel olarak yorumlanarak kavramları anlamlandırmaya yarar. Genelme ve ayırt etme bireyin sınıflama yaparak kavramları öğrenmesini sağlar. Gelişim ilerledikçe kavram öğrenmelerin niteliği de artar. Yaşantı ve yaşantıların niteliği kavram öğreniminde önemli rol oynar. Gelişmeyle orantılı olarak kavramlar daha esnek, daha teferruatlı ve daha soyut hale gelirler.⁴⁵

1.2.3. Kavram öğrenme düzeyleri

Kavram öğrenme sıralı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu düzeyler şu şekildedir:

³⁹ Nurettin Fidan, Okulda Öğrenme ve Öğretme, Alkım Yayınevi, Ankara, 1996, s. 66.

⁴⁰ Akyürek, a.g.e., s. 83.

⁴¹ Gülten Ülgen, Kavram Geliştirme, a.g.e., s. 45.

⁴² Ayhan Aydın, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, a.g.e., s. 193.

⁴³ Münire Erden ve Yasemin Akman, Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretme, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1995, s. 145.

⁴⁴ Şenemoğlu, a.g.e., s. 332.

⁴⁵ Akyürek, a.g.e., s. 86-88.

a. Somut Düzey: Bir objeye dikkat etmeyi, diğerlerinden ayırmayı, ayırt edilen objeyi hatırlamayı kapsayan düzeydir. Örneğin bu düzeyde bir birey kalemi gördüğünde veya daha sonra onu aynı yer ve durumda gördüğünde aynı nesne olarak tanıyabilir.

b. Tanıma Düzeyi: Bir objenin algılanabilir özelliklerine dikkat etmeyi, o objeyi diğer objelerden ayırmayı, ayırt edilen objeyi hatırlamayı, farklı durumlarda aynı obje olduğunu genellemeyi ve genellenen objeyi hatırlamayı kapsayan düzeydir. Somut ve tanıma düzeyi kavramlarının gelişimi okul öncesi dönemde gerçekleşir. Örneğin bu düzeyde bir birey daha önce gördüğü bir kalemi başka yer ve durumda gördüğünde onu aynı kalem olarak tanımlayabilir.

c. Sınıflama Düzeyi: Objeler sınıfının en azından iki örneğinin özelliklerine dikkat etmeyi, her bir örneği örnek olmayandan ayırt etmeyi, ayırt edilen örnekleri hatırlamayı, farklı durumlarda her bir örneğin aynı örnek olduğunu genellemeyi, iki örneğin aynı sınıfa ait olduğunu genellemeyi ve genellemeyi hatırlamayı kapsayan düzeydir. Örneğin bu düzeyde bir birey tanıma düzeyinde gördüğü iki veya daha çok kalemin en azından ikisinin belirli yollarda denk olduğunu tanımlayabilir.

d. Formel Düzey: Kavramın örneklerini doğru bir şekilde tanımayı, ismini söylemeyi, tanımsal özelliklerini ayırt etmeyi, adlandırmayı, toplumsal olarak kabul edilen tanımını vermeyi, örneklerinin denk kavramların örneklerinden nasıl ayırt edildiğini göstermeyi kapsayan düzeydir. Örneğin bu düzeyde bir birey sınıflama düzeyinde tanımladığı kalemin özelliklerini, kalem sınıflarının özelliklerini, kalem sınıflarının ortak özelliklerini ve her birinin kritik özelliklerini öğrenmiş olur.

1.2.4. Kavram Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler

Kavram öğrenmeyi etkileyen bazı faktörler şöyledir:

- Kavram öğrenmede yaş faktörü önemlidir. Yaş ilerledikçe öğrenmenin niteliği de artmaktadır.

- Zekâ ve bellek kavram öğrenmeyi etkileyen önemli unsurlardır. Zekâ düzeyi yüksek ve belleği kuvvetli bireylerin kavram öğrenme becerisi daha yüksektir.
- Cesaret, korku, sabır, gayret gibi kişilik özellikleri de kavram öğrenmeyi etkilemektedir.
- Öğrenmeye güdülenme ve güdü düzeyinin yüksek oluşu kavram öğrenme yeteneğini olumlu etkilemektedir.
- Dikkat ve odaklaşma kavram öğrenmeyi etkiler. Dikkat bozuklukları kavram öğrenmeyi olumsuz etkilemektedir.
- Bireyin duyguları da kavram öğrenmeyi etkilemektedir. Bireyin heyecan düzeyi dikkatini tetikler. Güdüler ve kaygılar kavram öğrenimini şekillendirir. Çok fazla ya da çok az kaygı kavram öğrenmeyi olumsuz etkilemektedir.
- Bireyin ön öğrenmelerinin niteliği kavram öğrenmeyi etkiler. Ön bilginin yetersizliği veya yanlışlığı kavram öğrenmeyi olumsuz etkilemektedir.
- Bilişsel gelişim kavram gelişimini etkilemektedir. Bilişsel olarak gelişmiş birey soyut kavramları öğrenebilirken, gelişmemiş olanlar somutta takılıp kalmaktadır.
- Dil gelişim özellikleri ve kelime dağarcığı kavram gelişimini etkilemektedir. Yaş ilerledikçe artan dil gelişimi kavram öğrenmeye olumlu etki etmektedir.
- Kavramın sunum tarzının niteliği, kavramın olumlu ve olumsuz örneklerinin uygun bir şekilde sıralanması kavram öğrenmeyi kolaylaştıran bir dış etkidir. Kavram ile ilgili sunulan örneklerin sayısı, sırası, ipuçları, düzeltmeleri, pekiştireci ve dönütü öğrenmeyi etkilemektedir.

- Zaman kavram öğrenmede önemli bir unsurdur. Kavram kazanma ancak yeterli zaman içerisinde gerçekleşir.
- Çevrenin özellikleri kavram öğrenmeyi etkiler. Çevredeki uyarıcıların zenginliği kavram öğrenmeyi olumlu etkilemektedir.
- Kavramın yapısı kavram öğrenmeyi etkiler. Somut kavramlar kolay öğrenilirken soyut kavramlar için belli süreçler ve bilişsel özellikler gerekir. Basit kavramlar kolay anlaşılırken karmaşık kavramlar daha zor öğrenilir.
- Konu alanının özellikleri de kavram öğrenmeyi etkiler. Konu alanının aşamaları arttıkça ve soyut öğelere vurgu çoğaldıkça kavramları öğrenmek güçleşir. Konu alanı ile ilgili ön bilgi ve tecrübelerin çokluğu öğrenmeyi kolaylaştırır.⁴⁶

1.3. Gelişim

1.3.1. Gelişimin Tanımı

Bireyin vücudundaki hacimsel değişime büyüme denir. Olgunlaşma ise vücudun doğuştan genetik olarak sahip olduğu fonksiyonları zaman içerisinde yerine getirebilmedir. Öğrenme, bireyin yaşantıları sonucunda davranışlarında meydana gelen değişikliklerdir. Bireyin bir davranışı sergilemesi için gerekli donanıma sahip olması ise hazır bulunuşluktur. Bu kavramlar çerçevesinde gelişim; bireyin fiziksel, zihinsel, psikolojik ve sosyal özelliklerinde meydana gelen olumlu değişimlerdir. Bu değişim ise büyüme, olgunlaşma, öğrenme ve hazır olma ile gerçekleşir.

İnsan gelişimi, döllenmeden başlayarak yaşamın sonuna kadar devam eden bir süreçtir. Her insanda gelişim ortak bazı ilkelere göre oluşur. Gelişim, kalıtım ve çevre etkileşiminin bir ürünüdür. Kalıtım, bireyin genetik olarak kromozomlar vasıtasıyla anne ve babasından getirdiği özelliklerdir. Çevre ise bireye etki eden

⁴⁶ Akyürek, a.g.e., s. 95-101.

dış faktörlerdir. Gelişim sürecinde organizma kalıtsal ve çevresel etki altındadır. Gelişimin ilk yılları oldukça önemlidir.

İlk yıllardaki gelişimin bilimsel önemini, ilk kez Freud, kişilik uyumsuzluğun ilişkin çalışmalarında ortaya koymuştur. Freud, uyum bozukluğu gösteren birçok kişinin çocukluk yıllarında başarısız deneyimlere sahip olduklarını saptamıştır.

Erikson'a göre: "Çocukluk, insanı insanlığa başlatan ilk sahne, kendimize özgü yeti ve eksikleri yavaş, fakat açık bir şekilde geliştiren ve tamamlayan önemli bir ortamdır." Çocuğun öğrenmesi ise büyük ölçüde anne-babası tarafından ilgi, sevgi ve fizyolojik gereksinmelerinin karşılanmasına bağlıdır.⁴⁷

1.3.2. Gelişimin Temel İlkeleri

Gelişimde temel kavramlar şöyle özetlenebilir:

- Gelişim dinamik bir olgudur.
- Gelişim genetik bireyselliğin bir sonucudur.
- Gelişim, giderek artan bir özelleşme sürecidir.
- Gelişimde denge vardır.
- Gelişim ard arda görülen düzenli bir süreçtir.⁴⁸

Gelişim ilk dönemlerde hızlıdır. Hızlı olma hem biyolojik gelişimi hem de psikolojik gelişimi kapsamaktadır. Öğrenmenin en hızlı olduğu dönemler de ilk dönemlerdir. Bu öğrenmelerde duyusallık ve taklit yoluyla özdeşim hâkim olmaktadır. Ancak, daha sonraki öğrenmelere temel oluşturduklarını unutmamak gerekir.⁴⁹

⁴⁷ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 33.

⁴⁸ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 28-29.

⁴⁹ Cemal Tosun, Din Eğitimi Bilimine Giriş, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 164.

Büyüme ve gelişme, baştan ayağa ve içten dışa doğru gerçekleşir. Baş gelişimi döllenenmeden itibaren bedenın diğer kesimlerine göre daha hızlıdır. Bu sebeple bebekler önce başlarını dik tutmayı, sonra yatar durumdayken başıyla birlikte göğsünü de yukarı kaldırmayı daha sonra emeklemeyi en sonunda da yürümeyi başarabilirler. Bunun yanında önce iç organlar ve beden, daha sonra kollar ve eller gelişir.⁵⁰

Gelişim genelden özele, bütünden parçaya doğrudur. Gelişim sürecinde önce bedenın ana bölümleri daha sonra ince kasların gelişimi başlamaktadır. Bu sebeple çocuklar önce kaba kas hareketlerini daha sonra ince kas hareketlerini doğru bir biçimde kullanmayı öğrenir.

“Gelişim bir bütün olarak kabul edilmektedir. Bireyin fiziki ve ruhsal alanları, gelişimleri sürecinde birbirinden etkilenmektedir. Bir alandaki gelişim bozukluğu diğer alanları da olumsuz etkileyebilmektedir.”⁵¹ Tüm gelişim alanları iç içe geçmiş bir etkileşim örüntüsüdür.

Gelişim, bireysel farklılıklar gösterir. Her bireyin gen bileşimi ve kalıtsal yapısının dışı akseden görünümü farklıdır. Bunun doğal sonucu olarak her birey gelişimde birbirinden farklı özellikler gösterebilir.

Gelişimde kritik dönemler vardır. Kritik dönem, bazı gelişim görevleri dolayısıyla bu adı almaktadır. Her dönemin kritik dönem olabildiği görülmektedir. Kritik dönemlerde gelişim görevleri gerçekleştirilmelidir. Aksi takdirde gelişim açısından sıkıntılar doğabilir ve bir sonraki gelişim aşamasında telafisi zor olabilir.

Knoblock ve Pasamanick’e göre, sağlıklı bir gelişimin olabilmesi için yaşamın ilk beş yılında beş davranış türü bütünleşmelidir. Bunlar:

- Algı, duyu, hareket tepkileri ve göz-el koordinasyonunu içeren uyum,

⁵⁰ Ayten Ulusoy, Gelişim Ve Öğrenme, Anı Yayınları, Ankara, 2003, s. 4.

⁵¹ Tosun, a.g.e., s. 163.

- Başın dengesi, oturma, ayakta durma, emekleme ve yürümeyi kapsayan tüm motor davranışlar,
- Objeleri el ve parmakları kullanarak yakalama ve kavramayı içeren gelişmiş motor davranış,
- Cümleler, yüz ifadeleri, mimik ve sözcüklerle kavrayışı içeren dil faaliyeti,
- Beslenme becerisi, tuvalet eğitimi, bağımsızlık ve işbirliğini içeren kişisel-sosyal davranıştır.⁵²

1.3.3. 5-6 Yaş Çocukların Gelişim Özellikleri

İnsan gelişimi, doğumdan önce başlayarak hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu karmaşık süreci etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler ise birbirlerini etkileyen unsurlardır. Birey gelişimi; fiziksel (psikomotor) gelişim, bilişsel gelişim, duygusal gelişim, sosyal gelişim, dil gelişimi boyutlarından oluşur.

1.3.3.1. Genel Özellikler

İlk çocukluk evresinin düğüm noktasını, aile ve çocuk için “altın yaş” olarak nitelendiren beş yaş oluşturur. Daha bilgili ve olgun bir birey görünümünde olan beş yaş çocuğu, çevresine karşı dostça bir yaklaşım içindedir. En belirgin özellikleri arasında, yeterli ve dengeli oluşu gelmektedir. Beş yaşındaki çocuk, yeteneklerinden en iyi biçimde yararlanmak ister; hak ettiği sorumluluk ve ödüllere biraz olsun sahip olmaktan hoşlanır. Beş yaş çocuğu, yaşadığı kültür çevresine uyum göstermeyi, başarılı bir kontrolle gerçekleştiren çocuktur. Beş yaş çocuğu başladığını bitirmeyi sever. O, artık daha çabuk karar verir. Kas hâkimiyeti gelişmiştir, düzenli cümleleriyle insanlarla olan kişisel ve sosyal ilişkileri artmıştır. Bunun yanı sıra kendine ilişkin düşünceleriyle ailesine, okula ve topluma uyumu belirgin bir biçimde artmıştır. Ne kendisi, ne de çevresiyle ilgili çelişki halindedir. Kritik durumlarda

⁵² Yavuzer, a.g.e.,37.

soğukkanlı olmayı başarır. Güven duygusu ve soğukkanlılık Beş yaş çocuğun önemli özelliklerindedir. Dikkatlidir. Kendi kendini eleştirir. Fakat kendine güveni de vardır. Söylenenlere inanır ve uyar, belleği güçlüdür. Beş yaşındaki çocukta, motor dengenin, düşüncenin bireysel-toplumsal ilişkilerin, benlik kavramının; evde, okulda ve toplum içinde uyumun daha belirli olduğu görülür.⁵³

Özerklik döneminin inatçılığı ve olumsuzluğu gitmiş, onun yerini söz dinlerlik almıştır. Karıştırıcılığı sürse de iki yaş çocuğunun kırılcılığı ve zararcılığı kalmamıştır. Uğraşları amaca yöneliktir. Girişken ve yardıma hazırdır. Kendi işini kendi görmeyi sever.⁵⁴

“Özetlemek gerekirse, beş yaş çocuğu kendi kendine yeter, sosyaldır, kendinden emindir, şekilci ve uyumludur, rahat ve ciddidir, dikkatli ve kararlıdır. Nazik bir dosttur. Üstün bir kişi değilse bile, üstün bir çocuktur. Üç yaşın ilerlemiş biçimidir.”⁵⁵

Son çocukluk dönemine giren çocuk, altı yaşına geldiğinde, iki buçuk yaşındayken görülen olumsuz evrenin belirtilerini göstermeye başlar. Dengesiz, kurallara karşı olan, isyankâr bir tutum ve davranış içine girer. Altı yaş çocuğu değişmekte olan bir çocuktur. Altı yaşına rastlayan son çocukluk döneminin başlarında dengesiz ve olumsuz bir gelişim söz konusudur. Altı yaşında çocuk, tembel ve kararsız bir görünümdeydir. Çocuk bir kez daha iki buçuk yaşında yaşamış olduğu karar verme güçlüklerine uğrar, yine bir şeyin olumlu ve olumsuz iki yüzü arasında hızla gelip gider.⁵⁶

1.3.3.2. Motor Gelişimi

Motor kelimesi hareket anlamına gelir. Psikomotor gelişim ise fiziksel büyüme ve gelişme ile birlikte beyin-omurilik gelişimi sonucu organizmanın isteme bağlı olarak hareketlilik kazanmasıdır. Bu becerilerin kazanılması doğum öncesi dönemde başlayarak ömür boyu devam eder. Psikomotor gelişim, kişinin küçük ve

⁵³ Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 215.

⁵⁴ Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, Özgür Yayınları, İstanbul, 1993, s. 60.

⁵⁵ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 110.

⁵⁶ Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, s. 225.

büyük kas gelişimini kapsar. Büyük kas hareketleri bedeni kullanma ile ilgilidir. Küçük kas hareketleri ise eli ve ayağı doğru kullanma becerilerini ve nesne kullanma becerilerini ihtiva eder.

Araştırmalara göre motor gelişim bazı genel kurallara göre gerçekleşir. Motor yetenek, baştan ayağa doğru gelişir. Psikomotor gelişim sırayla olmak üzere baş, omuzlar, kollar, bacaklar ve ayaklar şeklinde gerçekleşir. Motor yetenek merkezi bir eksenenden başlayarak bedenin uç kısımlarına doğru ortaya çıkar. Bu sebeple beden ve omuz hareketlerinden sonra bağımsız kol hareketleri, ellerin kontrolünden sonra parmakların kontrolü gelir. Motor gelişimde belli bir sıra ile bütünden özel hareket gelişimine geçiş gerçekleşir.⁵⁷

2-6 yaşlar arası dönem yoğun bir motor gelişim evresidir. Gelişmesi ve büyümesi hızla ilerleyen çocuk, bedeninin bazı kısımlarını kullanarak ve bunlar arasında koordinasyon sağlayarak yeni ve daha karmaşık beceriler kazanır.⁵⁸

“Beş yaşındaki çocuğun motor davranışı yetişkine benzer. Hareket etme ve duruş vaziyeti daha kararlı bir hal almıştır ve denge hemen hemen mükemmeldir. Kas hâkimiyeti gelişmiştir.”⁵⁹ Çocuk ince bir çizgi üstünde kolaylıkla yürüyebilir, çevik bir biçimde parmak uçlarında koşabilir, ayak değiştirerek zıplayabilir. Sağ ve sol ayağının üstünde 8-10 saniye durabilir. Tırmanma, kaydırdan kayma, sallanma gibi hareket becerilerinde ustalaşmıştır. Tek ayağı ile 2-3 metre öteye ya da ayak değiştirerek sıçrayabilir. Dizlerini bükmeden öne eğilip parmak uçlarına dokunabilir. Her iki eliyle kavrayarak sıkıca tutabilir.

Beş yaş çocuğu ince motor becerilerinde de oldukça ustalaşmıştır. Çocuk tek gözüyle bakarak nesnelere eline alabilir ve yeniden yerine koyabilir. Büyük gözlü iğnelere ipliği geçirebilir, dikiş dikebilir. Kalem ve boya fırçalarını ustalıkla kullanabilir.⁶⁰

⁵⁷ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 42.

⁵⁸ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 89.

⁵⁹ Zeynep Nezahat Özeri, Okul Öncesi Din Ve Ahlak Eğitimi, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s. 38.

⁶⁰ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 216-217.

Çocuğun hareketlerindeki koordinasyon düzgündür. Çocuk duvar, tahta veya bir çizgi üzerinde yürümek, bisiklete binmek gibi denge etkinliklerini iyi bir şekilde yapabilir. Ayrıca topu atmayı, tekme vurmaya ve tutmayı iyi bir şekilde becerebilir. Hareketli oyunları oynayabilir, oturarak, çömelerek, ayakta devamlı konum değiştirerek oyunlar oynamayı sever. Ayrıca çeşitli kuralları bulunan her çeşit top oyununu başarıyla oynayabilir.⁶¹

Beş yaş çocukların çoğunluğu neyin resmini yapmak istediklerini önceden bilirler. Şekilleri ve harfleri kopya edebilir, resimleri şeklin dışına çıkarmadan boyayabilir ve kesme-yapıştırma faaliyetlerini ilgiyle yapabilirler. Bir insan resmini ayrıntıları ile baş, gövde, bacaklar, kollar ve yüz özellikleriyle tanımlanabilir bir şekilde çizebilirler. Aynı şekilde ev resmine kapı, pencere, çatı ve baca ekleyerek çizebilirler. Birçok rengin ismini söyleyebilirler.⁶²

Bağımsızlığı artan beş yaş çocuğu kendi kendine giyinebilir, düğmelerini ilikleyebilir, ayakkabılarını giyebilir, yemek yiyebilir, tarak ve diş fırçasını kullanabilir. Tuvaletini haber verebilir ve elini, kolunu daha becerikli kullanabilir.⁶³

“5-6 yaş arasında hareketlerin koordinasyonu düzgündür. Çocuk daha çok, duvar ya da tahta üzerinde yürümek, iki tekerlekli bisiklete binmek gibi denge etkinlikleriyle ilgilidir. Müzikteki ritim onu ilgilendirir ve zamana uygun bir tempoyla vuruş yapar. Hareketle ilgili gelişim altı yaşından sonra iyice yavaşlar ve azalır.”⁶⁴

Altı yaş çocuğu motor ve dil gelişimi açısından büyük aşamalar kaydetmiş ve dengenin gelişmesi sonucu hızlı yürüyebilen, futbol oynayabilen, ok atabilen, göz-el koordinasyonunun gelişmesi sonucu da iki elini bağımsız olarak kullanabilen bir birey haline gelmiştir. Erkek çocuklar topla, kızlar iple oynamayı sever.”⁶⁵

⁶¹ Özeri, a.g.e., s. 38-39.

⁶² Yavuzer, Çocuğun İlk Altı Yılı, s. 218.

⁶³ Yörükoğlu, a.g.e., s. 61.

⁶⁴ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 90.

⁶⁵ Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, s. 225.

“Çocuk altı yaşına yaklaştıkça resimlerindeki oranlar daha gerçekçi olmaya başlar. Mekân içinde nesnelere yerleştirmesinde de bir ilerleme göze çarpar. Ayrıntılar çoğalır, sayfanın orasına burasına dağıttığı figür ya da öğeler bir merkez çevresinde toplanmaya başlar ya da yer çizgisi dediğimiz alttaki çizgi üzerine daha anlamlı biçimde dizilir.”⁶⁶

Bu gelişim aşamasında, çocuk yeni kavramlar peşindedir; çizdiği, canlandırdığı simgeler de durmadan değişmektedir.

Çocuk, aynı anda görülmesi mümkün olmayan çeşitli manzaraları betimlemek için ilginç bir yöntem kullanır. Bir objenin içinde veya arkasında bulunan ve görünmemesi gereken şeyleri sanki görüyormuş gibi çizer. Bir evi önden çizerken aynı zamanda içine insanları da oturtur. Böylece evi saydamlaştırır. Bu tarz resme saydam, röntgen ya da şeffaf resim denilmektedir.⁶⁷

1.3.3.3. Dil Gelişimi

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan doğal bir araç, kendisine özgü kuralları olan ve ancak bu kurallar içerisinde gelişen canlı bir varlık, temeli tarihin bilinmeyen dönemlerinde atılmış bir gizli anlaşmalar düzeni, seslerden örülmüş toplumsal bir kurumdur.

Dil gelişiminin başlıca ilkeleri şunlardır:

Diğerlerinin dilini anlamak,

Kelimeleri telaffuz etmek,

Sözcük dağarcığı inşa etmek,

Sözcükleri cümle içine yerleştirmek.⁶⁸

⁶⁶ Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, s. 226.

⁶⁷ Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, s. 226.

⁶⁸ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 90-91.

Dil, kavrama alanında birçok göreve sahiptir. Kelimeler bireye imgesel bir yaşantı kaynağı olur. Çocuk algılamakta güçlük çektiği durumları kelimeler aracılığıyla anlayabilmektedir. Aynı şekilde kelimeler yoluyla anlamlar ayrılıp soyutlanarak ve genellemeler yapılarak düşünce grupları meydana getirilir.

Davranışçı görüşe göre, dil gelişimi bebeklerin duydukları sesleri taklit etmeleri, sınıflandırmaları, şekillendirmeleri ve benzer durumlarda aynı tepkileri vermeleri ile gerçekleşir.

Sosyal etkileşim kuramına göre, dil kazanımı doğrudan taklit etme ve model alma yöntemi ile gerçekleşir.

Anadili (nativist) yaklaşımına göre, dil kazanımı genetik olarak her bireyde doğuştan var olan bir yetenektir.

Dil gelişimini biyolojik ve psikolojik temellere bağlayan psiko-linguistik kuramcılara göre dil öğrenme yeteneği doğuştan bireylerde mevcuttur. Biyolojik anlamda olgunluk düzeyine gelindiğinde konuşma gerçekleşir.

Piaget'e göre çocuk doğuştan sesli bir varlıktır ve çıkardığı her türlü sesteki ilgi çekici olanları seçer. Mowrer'e göre çocuk annesinin sesine benzer ses çıkarmaktadır; çünkü annesinin sesi güven vericidir. Bu açıdan bakıldığında çocuk seslerinin kavramsal bir önem taşımadan önce duygusal bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Çocuk ilk kelimelerini söyledikten sonra zaman içerisinde kelimeleri ayırmaya kelimelerin anlamlarını kavramaya ve yeni kelimeler öğrenmeye devam eder.⁶⁹

Yazarlardan Mc Carty'e göre dil gelişimi ilerledikçe akustik özellikleri açısından ses farklı olsa da çocuk bir kelimenin hep aynı anlama geldiğini kavramaktadır.⁷⁰ Çocuk büyüdükçe kelime dağarcığını yeni kelimelerle zenginleştirir ve eski öğrendiği kelimelerin farklı anlamları olduğunu da öğrenmeye devam eder. Çocukluğun ilk dönemlerinde bir isim o nesnenin ayrılmaz bir parçasıdır. Piaget'e

⁶⁹ Arthur T. Jersild, Çocuk Psikolojisi, çev.: Gülseren Günçe, Ankara Üniversitesi Eğitim Yayınları, Ankara, 1979, s. 483.

⁷⁰ Jersild, a.g.e., s. 484.

göre çocuğun bir şeyin ismini o şeyin ayrılmaz bir parçası olarak görmesi, onun ben-merkezli oluşu, çevresindeki nesnelere kendisini ayrı düşünememesi ve bu nesnelere kendisinden ayrı bir varlık olarak düşünememesiyle ilişkilidir. Buna Piaget “nominal gerçekçilik” adını vermektedir.⁷¹

Brown ve Berko'nun çocuklar ve yetişkinler üzerinde yaptıkları araştırmalara göre dil gelişimlerinde çocuklar, daha önce öğrendikleri bir kuralı, öğrendikleri yeni terimlere ve hatta anlamsız kelimelere uygulayarak yeni biçimler elde edebilmektedir. Dilbilgisi kurallarını çocuklar bilmeseler de tümevarım yoluyla uygulayarak zamanla kuralları öğrenmektedirler.⁷²

Dil gelişimini etkileyen birçok unsur söz konusudur. Dil gelişimi öncelikle, çocuğun hazırbulunuşluk ve olgunlaşma durumuyla ilgilidir. İlk etapta çocuk konuşmayı öğrenmek için girişim ve istekte bulunur. Çocuk sadece duyarak değil, görerek dokunarak ve hissederek dili öğrenmeye devam eder. Sosyo-ekonomik durumu iyi olan ailelerin çocukları dil gelişiminde genellikle daha ileri düzeydedir. Bu da ailenin çocukla sürekli olarak düzgün bir şekilde konuşması ve ilgilenmesi ile bağlantılıdır. Kız çocukların konuşma ve okuma konusunda erkek çocuklardan daha hızlı ilerledikleri görülmektedir. Dil gelişiminin zekâ ile de doğru orantılı olduğu ve birbirlerini etkileyen iki unsur olabileceği düşünülmektedir.

Okul öncesinde iki dil öğrenmek zorunda kalan çocuk ilk etapta zorluk yaşasa da iki dili de ana dili gibi öğrenebilmektedir. Bu konuyla ilgili araştırmaları yorumlayan McCarty, küçük çocukların yabancı dilin ses ve duyuş özelliklerine karşı çok keskin bir kulakları olduğunu daha ileri yaşlarda ise çocukların ve büyüklerin dil öğrenirken daha çok dilbilgisi, kavram ve anlam üstünde durduklarını bu sebeple dil öğrenmede küçük çocukların daha başarılı olduklarını belirtmektedir. Aynı şekilde iki dilli çocukların performans zekâ testlerinde tek dilli çocuklara göre daha ileri seviyede oldukları görülmektedir.⁷³

⁷¹ Jersild, a.g.e., s. 495.

⁷² Jersild, a.g.e., s.489.

⁷³ Jersild, a.g.e., s.499.

Dil gelişiminin sözlü ve yazılı olarak iki boyutu vardır. Çocuk okula gidene kadar sözel, okulla birlikte yazılı iletişim becerisini kazanır. Çocuk 5-6 yaşlarına geldiğinde gramer kurallarının tamamına yakını kavrar ve duygularını rahatlıkla ifade edebilecek düzeye gelir.

Beş yaşındaki çocuk hep konuşmak ve sormak ister. Yetişkinler gibi uzun cümleler kurmaya çalışır. Olayları ve masalları konuların sırasını bozmadan ayrıntılı olarak anlatır; her şeyin neden ve niçin'i ile ilgilenir. Söylemek istediğini dile getirmeden önce düşünür, sonra söyler.⁷⁴

Bu yaş çocuğu “iki ya da daha fazla fikri bir cümlede doğru ve sıralı olarak ifade edebilir.”⁷⁵ “Dili kavramada yetişkine benzerlik gösterir. Diğer kişilerle konuşmayı yürütür. Olumlu önerileri, övgü ve güldürüleri memnunlukla karşılar.”⁷⁶ Garrison’a göre çocuğun bildiği sözcük sayısı okuldaki başarısını gösterir. Çünkü sözcükler çocuğun hayatı algılayışının bir göstergesidir.⁷⁷ Bununla bağlantılı olarak kendisini rahat ifade edebilen çocuk sosyal ve duygusal gelişmesine de olumlu katkıda bulunur.

Beş yaş çocuğu kitapları sever, hikâye dinlemekten ve anlatmaktan zevk alır. Şarkı söylemek, ezbere şiir okumak, tekerlemeler söylemekten hoşlanır.

Bu yaş çocuğunda büyüklük-küçüklük kavramlarından sonra “orta”, “yarım”, ve “ikisi arası” kavramlarında da bir gelişme görülür. Olaylarla zamanı birleştirmeye başlamıştır. Sabah ve akşamı bilir.⁷⁸

“Sözcük dağarcığı altı yaşına kadar 10.000 sözcüğe kadar ulaşır. Bu ortalama olarak günde beş yeni sözcük öğrenmeleri anlamını taşır.

Harfleri yazmaya çalışır, bazıları ters yazar; bazı çocuklar ad ve soyadlarına ek olarak birkaç kelime daha yazabilirler.”⁷⁹

⁷⁴ Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, s. 221.

⁷⁵ Gülten Ülgen ve Emel Fidan, Çocuk Gelişimi, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1989, s. 150.

⁷⁶ Ülgen ve Fidan, a.g.e., s. 156.

⁷⁷ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 92.

⁷⁸ Özeri, a.g.e., s. 41.

Altı yaş çocuğu günlük deneyimlerini anlatır. Birbirlerini izleyen üç emir tümcesinde istenileni sırası ile yerine getirir. Tekil ve çoğul ifadeleri birbirine dönüştürerek kullanır. Bazı sözcüklerin eş ve zıt anlamlarını bilir. ‘‘Ne zaman, neden, nasıl’’ gibi soru sözcüklerini cevaplar. Bazı bağlaçları cümle içerisinde kullanır. Olayları oluş sırasına göre anlatır. Yer bildiren sözcükleri doğru ve yerinde kullanır. İsteklerini uygun tümcelerle ifade eder. Birleşik tümceler kullanır. Tümcelerinde genellikle özneye uygun fiil kullanır. Soyut ifadeleri anlayabilir.⁸⁰

Çocuk okul çağına gelmeden dinlediklerini anlayabilecek, basit ve karmaşık sözcükleri ayırt edebilecek seviyeye gelmelidir.⁸¹

1.3.3.4. Duygusal Gelişim

Duygu; belirli nesne, olay ya da kişilerin bireyin iç dünyasında uyandırdığı izlenimler olarak tanımlanır. Duygusal gelişim, bedensel gelişimle doğrudan bağlantılı olarak öğrenme ve olgunlaşma sonucu ortaya çıkmaktadır. Fiziksel ve bilişsel gelişim ile paralellik gösteren duygusal gelişim alanı benlik kavramını da etkiler. Duygusal gelişim, sosyal gelişim alanıyla da sıkı bir etkileşim içerisindedir. Duygusal gelişim ile ilgili kavramlar; duygu, heyecan ve reflekstir. 0-12 yaş çocuklarında görülen duygusal tepkiler; gülme, ağlama, korku, öfke, inatçılık, kıskançlık ve saldırganlıktır.

Psikanalizin kurucusu Freud, doğumdan 7 yaşına kadar olan süreçte, psikoseksüel gelişim ilkelerine göre üç temel gelişim dönemi olduğunu belirtir.

0-18 aylar arası ‘‘oral dönem’’dir. Bu dönemde haz kaynağı ağızdan besin almaktır. Bu süreçte yeterli doyuma ulaşmayan kişilerin gelecek hayatlarında oburluk ya da sigara tiryakiliği görülebilir.

1,5-3 yaşlar arası ‘‘anal dönem’’dir. Bu dönemde doyum kaynağı anüstür ve çocuk dışkıyı tutma yeteneği elde eder. Bu dönemde verilen katı tuvalet eğitimi;

⁷⁹ Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, s. 225.

⁸⁰ Neriman Aral, Gülen Baran, vd., Eğitimde Drama, YA-PA Yayınları, İstanbul, 1981, s. 29.

⁸¹ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 91.

çocuğun gelecekte obsesif kompulsif bozukluk, cimrilik, kararsızlık, mükemmeliyetçilik, inatçılık, aşırı titizlik gibi davranışlar görülmesine neden olabilir.

3-7 yaşlar arası ise “fallik dönem”dir. Bu dönemde çocuklar cinsel farklılıklara ve onların anlamlarına yönelir. Vicdan ve ahlak duygusu gelişmeye başlar. Bu evredeki saplanmanın belirtileri ise; aşırı çekingenlik, girişim kısırlığı, cinsel kimlikte güvensizlik ve cinsel soğukluktur. Freud bu ilk yedi yılda kişisel ve duygusal gelişimin biçimlendiğini söylemektedir.

“Erikson, görüşlerini çocuğun yaratılıştan getirdiği bazı güçleri ile yetişkin olgunluğu arasında doğrudan bir bağlantı olduğu temeli üzerine inşa etmemekle birlikte, çocukluk ve ergenlik dönemindeki gelişim evrelerinin yetişkin davranışında bazı etkilerinin ve imkânlarının olabileceğini ortaya koymaktadır.”⁸²

Erikson, doğumdan ölüme kadar insanların geçtiği sekiz evre tespit etmiştir.

Bu evreler:

Temel güvene karşı güvensizlik (0-1 yaş)

Özerkliğe karşı kuşku ve utanç duygusu (2-3 yaş)

Girişimciliğe karşı suçluluk duygusu (3-6 yaş)

Başarılı olmaya karşı yetersizlik duygusu (7-11 yaş)

Kimlik kazanmaya karşı kimlik karmaşası (11-17 yaş)

Yakınlığa karşı yalıtılmışlık (17-30 yaş)

Üretkenliğe karşı durgunluk (30-60 yaş)

⁸² İbrahim Gürses ve M. Akif Kılavuz, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Sayı 2, 2011, s. 154.

Benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk (60+ yaş)⁸³

Çalışmamızla ilgili olan “girişimciliğe karşı suçluluk duygusu” evresinde çocuk kendi başına girişimlerde bulunur. Çocuğun bu konuda gelişebilmesi, girişimlerinin desteklenmesine ve merakının giderilmesine bağlıdır. Eğer çocuk, davranışlarından ve ilgilendiği konulardan ötürü eleştirilirse, bulunduğu girişimlerden ötürü suçlanma eğilimi gösteren bir kişilik özelliği geliştirir. Fakat; çocuğun her yaptığı davranışın onaylanması da ahlak gelişimini olumsuz etkileyebilir. Bu durumda, çocuğun girişkenliği desteklenmeli yapması ve yapmaması gerekenler konusunda denge kurulmalıdır.⁸⁴

Duygusal gelişimde bazı tipik heyecan tipleri söz konusudur. Bunlardan biri olan korkuyu etkileyen başlıca faktörler; zekâ, cinsiyet, sosyo-ekonomik statü, sosyal ilişkiler, fizyolojik koşullar ve kişilik yapısıdır.⁸⁵ Küçük yaşta olumsuz olay ve deneyimler kişinin gelecek hayatında bazı korkuların oluşmasına sebep olabilir.

“Kıskançlık heyecanı, kızgınlık sonucu oluşan, insanlara yönelik bir içerleme tutumu olarak tanımlanabilir.”⁸⁶ Çocukların yaşamında en yaygın görülen kıskançlık örneği ise kardeş kıskançlığıdır. Araştırmalara göre yeni bir kardeşin doğumu beş yaşından küçük çocuklarda daha büyük kıskançlık tepkileri meydana getirir.

Öfke tepkileri ise araştırmalara göre sekiz yaşına kadar beş dakikadan fazla sürmez, yetişkinlere göre daha geçici bir tepkidir.

Anksiyete, sebepsiz bir korku olarak tanımlanmaktadır. Genellikle okulöncesi dönemde daha sık rastlanan endişe; çocuğun kendini yeterince ifade edememesi, olumsuz ortam ve beklentiler sonucu ortaya çıkabilir.

Erik Erikson, İnsanın Sekiz Çağı, çev.: Bedirhan Üstün-Vedat Şar, Ankara, 1984, s. 39 v.d.

⁸⁴ İbrahim Gürses ve M. Akif Kılavuz, a.g.m., s. 156.

⁸⁵ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 97.

⁸⁶ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 99.

Anksiyetinin etkisini azaltmak için birey savunma tepkisi verebilir.. Savunma şekilleri ise içe çekilmek, bastırmak, inkar etmek, gerilemek ve yansıtmak şekillerinde gerçekleşir.

“Beş yaş çocuğu her yönden olduğu gibi duygusal yönden de bir denge içindedir. Duygularını kontrol etmeyi başarabilir. Heyecan bakımından eskisinden daha çok dengeli olmasından dolayı daha önceki yaşlarında olduğu gibi kendini sık sık ve ciddi şekilde korkulara kaptırmaz.”⁸⁷

Montessori’e göre çocuk tarafından çevre, birbirine karşılıklı bağımlı olan birçok parçalardan kurulu bir bütün haline getirilir.⁸⁸ Bu durum beş yaş çocuğunda düzen duygusunun gelişmesinden ileri gelmektedir.

Kendi yaşlarıyla birlikte olmaktan hoşlanan beş yaş çocuğu herhangi bir kırıklığa uğradığında feryat edebilir veya ağlayabilir.

Beş yaş çocuğu doğum, ölüm, evlilik gibi konularda meraklıdır. Bu konularla ilgili birçok soru sorar. Söylenenlere inanır ve hemen yapar, karşındakileri hoşnut etmeyi sever. Kendisine verilen adil cezaları itirazsız kabul eder. Kendisi ve çevresi ile çatışma halinde değildir. Huysuzluk etmez.⁸⁹

Beş yaş çocuğunda anne hala dünyanın merkezindedir. Çocuk bu yaşta anneye yakın olmayı, ona yardım etmeyi ve onu sevindirmeyi sever. Fakat çocuk anne ve çevresine bağlı olmasına rağmen çevresini genişletmek istegindedir.

Çocuk bu yaşta dikkatli, anlayışlı, nazik, sempatiktir, sezgi ve algılarında güçlüdür.⁹⁰

Okulöncesi dönemde, özellikle beş yaşına kadar korkularda farklılaşma ve artmalar görülür. Bu dönemde en sık rastlanan korkular arasında, hırsız, hayali yaratıklar, köpek, karanlık, motor gürültüsü, şimşek, ani ses ve yalnız kalma

⁸⁷ Özeri, a.g.e., s. 41.

⁸⁸ Maria Montessori, Çocuk Eğitimi, Çev.: Güler Yücel, İstanbul, 1982, s. 60.

⁸⁹ Özeri, s. 42.

⁹⁰ Fitzhugh Dodson, Çocuk Yaşken Eğilir, Çev.: Seçkin Selvi, Özgür Yayınları, İstanbul, 1993, s. 124.

korkuları sayılabilir. 6-12 yaşlarından itibaren bu korkular giderek azalır, bunların yerlerini bedensel yaralanma, okula ilişkin olaylar ve sosyal ilişkileri içeren korku türleri alır.⁹¹ Altı yaş çocuğu pek çok şeyden korkmaz ama hayali durumlarda beş yaşında olduğundan daha çok endişe duyar.

Altı yaş çocuğu bağımsız hareket etmek, merak duygusunu tatmin etmek, çevreyi araştırmak ister.⁹² Toplum içinde kendisinden beklenen uygun davranışları gösterir. Kızgınlık, mutluluk gibi duygularını belli eder. Empati kurabilir. İşbirliğine dayalı, kurallı oyunların kurallarına uyararak oynar başkalarına da bu kuralları açıklayabilir. Kendine güvenir aynı zamanda kendini eleştirir. Sorumluluk alır. Yeni ve alışılmamış durumlarda uyum sağlar. Yapı ve inşa gibi oyunlar oynar ve planlar. Sorulduğunda ailesi ile ilgili bilgi verir. Kendisini ifade etmekte özgün yollar kullanır. Zaman, yer ve ayrıntılarla ilgili bilgi verildiğinde gerçeğe yakın dramatik oyunlar oynar. Cinsiyetinden memnuniyet duyar.⁹³

1.3.3.5. Sosyal Gelişim

Sosyal gelişim, başkalarıyla ilişkide bulunuş biçimindeki değişiklikleri kapsar. “Toplumsallaşma, insanın içinde yaşadığı toplumun geliştirdiği ilkelere, kurallara ve davranış kalıplarına uygun olarak davranmasını ve çevresini oluşturan insanlarla ilişki kurmasını öğrenmesidir.”⁹⁴ Bir başka tanımla, “toplumsallaşma, insanın içinde bulunduğu topluma uyması, birlikte yaşadığı insanlarla iyi geçinmeyi öğrenmesi demektir. Bu da onun içinde bulunduğu kültür değerlerini kazanması ile mümkün olur. Kültür değerlerini insan kalıtsal olarak değil, öğrenme sonucu elde eder.”⁹⁵ Bu değerleri çocuk toplum içerisinde yaşayarak görür, duyar, hisseder, tecrübe eder ve öğrenir.⁹⁶

⁹¹ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 98.

⁹² Nuray Senemoğlu ve Güzin Subaşı Kurç, Eğitim Psikolojisi, M.E.B. Yayınları, Ankara, 2001, s. 23.

⁹³ Aral v.d., a.g.e., s. 27-28.

⁹⁴ İbrahim Ethem Başaran, Eğitim Psikolojisi, Beşinci Basım, Aydan Web Tesisleri, Ankara, 1998, s. 130-131.

⁹⁵ Feriha Baymur, Genel Psikoloji, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 273.

⁹⁶ İbrahim Canan, Hz. Peygamberin Sünnetinde Temel Eğitim, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 181.

Sosyalleşme, insan organizmasının çaresizlik ve tam bir bencillikle nitelenen bebeklik çağından, bağımsız bir üreticilikle nitelenen yetişkinlik dönemine geçmesiyle sonuçlanan bir öğrenme ve öğretme işlemidir. Sosyalleşmenin gerçekleşmesinde öğrenmenin yanı sıra şartlanma, katılma ve alıştırma, rol oynayan temel öğelerdir.⁹⁷ “İlk sosyal davranış, bebeğin insanlarla eşyaları birbirinden ayırmaya başladığı zaman görülür.”⁹⁸

Hollingshead, kişinin sosyalleşmesini üç temel ilkeye dayandırır. Bunlar:

Birey, sosyal davranışı toplumun diğer bireyleriyle etkileşim halinde öğrenir.

Bireyin ne öğreneceğini, içinde yaşadığı toplumun kültürü belirler.

Bireyin öğrenimi, bir sosyal organizasyona etkin bir biçimde katılmasıyla tamamlanır.⁹⁹

Kalıtıllığa bağlı olarak bireyden bireye değişen farklı sosyal tipler olduğunu söyleyen Charlotte Bühler şu üç farklı sosyal tipten bahseder. Bunlardan biri sadece kendileri ile ilgilenen “sosyal açıdan kör tip”tir. Bu tiplerden ikincisi, diğer çocukların varlığından açık bir şekilde etkilenen “sosyal açıdan bağımlı tip” ve üçüncüsü, diğerlerinin varlığından haberdar olup onların etkisinde kalmayan “sosyal açıdan bağımsız tip”tir.

Yavuzer’e göre sosyal uyum, bireyin diğer insanlara uyum gösterebilme başarısı, grubunda kendini özgün bir biçimde ifade edebilmesidir. Sosyal uyumun gerçekleşmesi için bireyin farklı gruplara uyum göstermesi, onlarla ilişki kurabilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda sosyal yaşama toplum tarafından istenen tavırlarla katılmak ve toplumsal ortamda aldığı rolle, kurduğu ilişkiden yeterince doyum sağlamak gerekmektedir.

İyi bir sosyal uyumu engelleyen bazı etkenler de söz konusudur. Ailede sosyal davranış biçimleri bozuk ya da çocukların kendilerine örnek alacakları

⁹⁷ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 46.

⁹⁸ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 49.

⁹⁹ F. Başaran, Psiko-sosyal Gelişim (7-11 Yaş Çocukları Üzerinde Yapılan Bir Araştırma), Kalite Matbaası, Ankara, 1974, s. 17 v.d.

modeller zayıfsa çocuk sosyal hayatta da uyum gösteremez. Aynı şekilde ailede sosyal uyum için motivasyon azlığı bir başka deyişle sosyal deneyimlerin azlığı söz konusu ise çocuk sosyal uyum sorunu yaşayabilir.¹⁰⁰

Kişilik gelişimi de çocukların hayatındaki ilk ve en önemli sosyalleşme yeri olan ailede başlar. Birçok araştırmacı ailedeki sosyalleşmeyi “birincil sosyalleşme” aile dışındakini ise “ikincil sosyalleşme” olarak belirtmektedir.¹⁰¹ Aile büyüklüğü, çocuğun kardeşleri arasındaki yeri, anne baba arasındaki ilişki, ölümler, boşanmalar, çocuğun öz veya üvey oluşu, ailenin eğitim durumu, maddi geliri, tüketimi, evde bulunan kitle iletişim araçları gibi bir çok durum çocuğun sosyalleşmesini etkiler.¹⁰²

Dieter Claessens, aile içindeki sosyalleşmeyi üç safhada inceler. Bunlar:

Çocuğu Sosyalleşebilir Hale Getirme: Aile içindeki maddi, manevi bakım ve ilgi ile çocukta sosyal hayata karşı iyimserlik meydana getirmektir.

Kültürleme: Ailelerin bilinçsiz olarak kendi kültür düzeylerine göre çocuklarını yetiştirmeleri ve onlara olan davranışlarıdır.

İkinci Sosyalleşme: Aile dışı mekanların etkisi ile çocuğun toplum tarafından kendisinden beklenen rolleri kabul etmesi ve onlarla özleşmesidir.¹⁰³

2-6 yaş arasındaki çocuk, sosyal ilişkinin nasıl kurulduğunu, özellikle kendi yaşlılarıyla nasıl birlikte olunacağını öğrenmeye başlar. Böylelikle sosyal uyum ve işbirliği gelişir. Çalışmalar, bu yaşlarda oluşan sosyal tavır ve davranışların önemini vurgulamaktadır.¹⁰⁴

Beş yaş çocuğu yalnız ya da arkadaşlarıyla oynadığı evcilik ve dramatik oyunlar her geçen gün biraz daha gelişir, yer oyunları karmaşıklaşır. Oyun malzemeleriyle bir şeyler tasarlayıp, üretir. Hem oyunda hem de kendisine verilen bir işte beş yaşındaki çocuk, başladığını bitirmeyi sever.

¹⁰⁰ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 50.

¹⁰¹ Mustafa Ergün, Eğitim Sosyolojisine Giriş, Ocak Yayınları, Ankara, 1994, s. 41.

¹⁰² Ergün, a.g.e., s. 43.

¹⁰³ Ergün, a.g.e., s. 63-64.

¹⁰⁴ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 105.

Toplumsallaşmanın üst düzeyinde olan çocuk arkadaşlarını kendi seçer. Onlarla işbirliği yapar, oyunu kurallarına uygun oynar ve dürüst olunması gerektiğini bilir. Küçükleri ve hayvanları korur. Sıkıntı içinde olan arkadaşlarına destek olup onları rahatlatmaya çalışır.¹⁰⁵

Beş yaş çocuğu “kendi girişimiyle ve diğerlerinden bağımsız olarak işler becermeye çalışır. Giyeceğini kendisi seçmeye çabalar, ayakkabısını kendisi bağlamak ister, sokakta çıkıp oynamak ister. Bedensel gelişimi ve dil olanakları çocuğun çevresiyle daha bağımsız ilişkiler kurmasına olanak verir. Çocuğun isteklerine tümüyle uyan ana-babalar çocuğun sınır tanımayan istekleriyle karşılaşabilirler. Çocuğa bir dereceye kadar özgürlük tanıyarak kendi isteklerini yapmasına olanak sağlamak, fakat bunu ölçülü bir biçimde yaparak çocuğu tamamıyla başıboş bırakmamak, gerçekleştirilmesi zor bir görevdir. Bu devrede ana-baba, çocuğu hem ezmeden hem de başıboş bırakmadan zor dengeyi kurmaya çalışır.”¹⁰⁶

Bu yaş çocuğu sorumluluk alabilir. Evdeki işlere, yetişkinlerin yaptıklarına, ilgi duymaya başlar ve anne-babaya ev işlerinde yardımcı olmaya çalışır.

Beş yaş çocuğu toplumun isteklerine uygun davranmak ister. Yönetilmekten, eğitilip, öğretilmekten hoşlanır. Her şey için izin ister. “Şunu yapabilir miyim? Arkadaşıma bir şey sorabilir miyim?” gibi sorular sorar. Çevresinde gördüğü örnekleri taklit ederek öğrenir.¹⁰⁷ Ailesiyle birlikte olmayı sever aynı zamanda yaşlılarıyla vakit geçirmekten de hoşlanır.

Çocuk bu yaşta sahip olduklarından gurur duyar. Kişiliğinin farkındadır. Ailesiyle birlikte olmaktan zevk alır bunun yanında gerektiğinde diğer kişilere de sempati duyabilir.

¹⁰⁵ Yavuzer, Çocuğunuzun İlk Altı Yılı, s. 220.

¹⁰⁶ Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, 3. Basım, İstanbul, 1992, s. 357.

¹⁰⁷ Özeri, a.g.e., s. 44.

Sonuç olarak beş yaş çocuğu kendi kendine yeter, sosyaldır, özgüven sahibidir, uyumludur; rahat, ciddi, kararlı, bağımsız, kontrollü, soğukkanlı ve dikkatlidir.¹⁰⁸

Oyun çocuğun hayatında önemli bir eylemdir. Çünkü kendi hakkını korumak, başkalarının hakkını gözetmek, işbirliği ve paylaşma ancak oyun ilişkilerinde kazanılan toplumsal özelliklerdir.¹⁰⁹ “6 yaşından 8 yaşına kadar grup oyununda giderek bir artma görülür. Bu değişmeye koşut olarak sosyalleşmede de belirgin bir artış meydana gelir. Çocuk daha az bencil ve saldırgan, buna karşılık, daha fazla grup bilincine sahip ve yardımsever olur.”¹¹⁰

Altı yaş çocuğu cinsiyetine uygun oyunları tercih eder. Yeni oyunlar keşfederek uygular. Grup oyunlarından hoşlanan çocuk söylenenleri dikkatle dinler ve sorumluluk almayı sever. Bu sebeplerle çocuk artık gerçek nitelikte eğitilecek bir çağa gelmiştir.¹¹¹ Bu dönemde çocuğun okul çağıyla birlikte grup çağına girdiği ve sosyal bilincin arttığı dikkati çeker.¹¹²

Oynayan çocuk, kendi küçük dünyasındadır ve özgürdür. O dünyaya kendisi egemendir. Kuralları kendisi koyar ve kendisi bozar. Yaşlıları dışında kimsenin bu dünyaya girmesini istemez ve kurduğu düzeninin bozulmasına izin vermez.¹¹³

Altı yaş çocuğun sosyal davranışını sert ve acelecilik karakterize eder. Sosyal ve kişisel ilişkilerini idare edemez. Birinci olma isteği sosyal çevresi ile olan ilişkilerinde çatışmaya sebep olur. Kendinden başkasıyla meşgul değilmiş gibi davranırsa da çevresine karşı duyarlıdır.¹¹⁴

Altı yaş çocuğu dengesiz, kurallara karşı olan, isyankâr bir tutum içerisine girer. Tembel ve kararsız bir görünümdeydir. Sürekli olarak değişim içindedir. Çevresini genişletmek ister fakat aile içinde olduğu gibi aile dışında da arkadaşlarıyla

¹⁰⁸ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 110.

¹⁰⁹ Yörükoğlu, a.g.e., s. 71.

¹¹⁰ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi s. 144.

¹¹¹ Yavuzer, Çocuğunuzun İlk Altı Yılı, s. 226.

¹¹² Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 117.

¹¹³ Yörükoğlu, a.g.e., s. 67.

¹¹⁴ C.I. Sandström, Çocuk ve Gençlik Psikolojisi, çev.: Refia Şemin, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1971, s. 43.

geçimsizlikler gösterebilirler. Büyüklerle çatıştıklarında ise saygısız tavırlar sergileyebilirler. Bu gibi hatalı davranışlar karşısında tutarlı, kararlı ve anlayışlı bir tutum takınılmalıdır.

1.3.3.6. Bilişsel Gelişim

“Biliş” kelimesi dünyayı öğrenmeyi ve anlamayı ifade eden zihinsel etkinliklerdir. “Bireyin, çevresindeki dünyayı anlamasını ve öğrenmesini sağlayan aktif zihinsel faaliyetlerdeki gelişime bilişsel gelişim denir. Bilişsel gelişim; bebeklikten yetişkinliğe kadar bireyin kendini ve çevresini anlama ve yorumlama biçiminde nitelik ve içerik açısından giderek yetkinleşmesi sürecidir.”¹¹⁵ Bu süreçte bilişsel gelişimle birlikte bireyin düşünme ve kavrama sisteminde gelişmeler meydana gelir. Bu anlamda bilişsel gelişim, bireyin kendini ve dünyayı anlama ve anlamlandırmaya yönelik her tür düşünsel ve duygusal etkinliğini içerir.¹¹⁶

Biliş sözcüğü şu süreçleri kapsar:

Algılama: Bilgilerin yorumlanması, organize edilmesi ve yeniden bulunmasıdır.

Bellek: Algılanan bilginin bulunup getirilmesi ve depo edilmesidir.

Muhakeme: Bilginin belirli bir anlam çıkarmak ya da sonuca varmak için kullanılmasıdır.

Düşünme: Bilginin ve çözümlerin nitelik bakımından değerlendirilmesidir.

Kavrama: Bilginin kısımları arasındaki yeni ilişkilerin tanınmasıdır.

Bilişsel gelişime yönelik Psikolog Jean Piaget önemli görüşler ileri sürmüştür. Piaget'e göre çocuk dünyasına anlam kazandırmak için insan ve nesnelere ilgili faaliyet içine girer. İlke koordinasyonlardan soyut muhakeme, kuramsal situasyonları akılcı yolla düşünebilmek, zihinsel hareket ve kuralları

¹¹⁵ Ayhan Aydın, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 27.

¹¹⁶ Aydın, a.g.e., s. 28.

düzenleyebilmek anlamına gelen işlemlere yani daha karmaşık yapılara doğru belirgin bir çaba içindedir.¹¹⁷

Piaget'e göre öğrenmenin temelini oluşturan bazı süreçler söz konusudur. Bunlar: çevreye uyum, eylem, bellek, algı ve öteki zihinsel faaliyet türlerine ilişkin deneyimlerin organizasyonudur.¹¹⁸ Piaget'e göre kavramlar uyum, örgütlenme ve dengeleme kapsamında öğrenilir. Çocuk yeni bir durumu anlamak için var olan kavramlarını kullanır bir başka deyişle "özümleme" yapar. Bu durumu bu kavramların yeterli olmadığını hissedinceye kadar devam ettirir. "Dengesizlik" olduğunda kavramlarında küçük değişikliklere gider yani uyma gerçekleşir. Bu denge hali her şeye uygun bir kavram oluşturuncaya kadar devam eder. Bu süreçte çevre uyarıcı etkide bulunmazsa çocuk kavramlarını geliştiremez. Piaget'e göre özümleme, uyma ve denge her yaştaki kavram gelişimini açıklayabilir.¹¹⁹

Piaget'e göre bilişsel gelişim dönemleri şunlardır:

a. Duyusal Motor Dönem (Doğumdan İkinci Yaşın Sonuna Kadar)

Bu dönemde çocuğa duyu organları ve onların hareketleri hâkimdir. Çocuk duyu organlarıyla tanımaya çalıştığı nesnelere henüz aklında tutamaz. Refleksleri zaman içerisinde amaçlı hale gelmeye başlar.¹²⁰ Çocuk zamanla nesnenin devamlılığı fikrini zihninde geliştirir.

b. İşlem Öncesi Dönem (2-7 yaş)

İşlem öncesi dönemde çocuk 2-4 yaş arasında kavram öncesi dönem, 4-7 yaş arasında sezgisel dönem olmak üzere art arda gelen iki dönemi geçirmektedir.

Kavram öncesi dönem, daha sonraki bilişsel aşamalar açısından belirleyici özellikler taşıdığı için önemli bir dönemdir. Bu dönemde çocuk sınırlı sözcük dağarcığı ile simgesel düşünür. Konular arasında mantıksal ilişki kuramaz. Bu durum

¹¹⁷ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 39.

¹¹⁸ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 40.

¹¹⁹ Jean Piaget, Çocukta Zihinsel Gelişim, Çev.: Hüseyin Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 18.

¹²⁰ Erden ve Akman, a.g.e., s. 62.

çocuğun neden-sonuç ilişkisini anlayacak bilişsel yeterlikten yoksun olmasından ileri gelir. Dolayısıyla bu evrede çocuk işlem yapacak bilişsel yeterliliğe sahip değildir.¹²¹ Bu süreçte çocuğun düşüncesi mantık dışıdır ve anlık, görünür koşullara bağımlıdır. Zihinsel tasarımlama gerçekleşse de bilgi sistemli bir biçimde işlemez. Bir durumun sadece bir yönünün ele alınma yeteneği oluşur.¹²²

İşlem öncesi dönemde çocukta benmerkezci düşünce hâkimdir. Bu sebeple durumları kendine göre anlar, duygudaşlık kuramaz, görüşlerini eleştiremez.¹²³

Bu dönemde çocuğun kullandığı kavramların ve sembollerin anlamları kendine özgüdür ve genellikle gerçek dışıdır.¹²⁴

Çocuk iki yaşından itibaren daha önce duyuları, somut algıları ile dolaysız eylem yoluyla kavradığı nesnelere artık görüntüler ve kelimeler gibi soyut simgelerle kavramaya başlar.¹²⁵

Sezgisel dönem, somut işlemler dönemine hazırlık evresidir. Çocuklar mantıktan daha çok sezgilerine göre akıl yürütür ve problem çözerler.¹²⁶ Düşünce tek yönlü olmaya devam eder. Miktar ya da nicelik gibi soyut kavramları, algısal görünüşlerine göre değerlendirirler.¹²⁷ 5-6 yaşlarına gelindiğinde gerçek sınıflamayı anlarlar.¹²⁸

Okul öncesi dönem 3-6 yaş çocukta bazı genel bilişsel özellikler görülür. Bunlardan biri ‘benmerkezcilik’ tir. Çocuk kendini olayların merkezinde görür ve her olayı kendi açısından değerlendirir. Bir duruma başka bir açıdan bakamaz çünkü mantık henüz gelişmemiştir. Sosyalleşme arttıkça benmerkezcilik duygusunda azalma görülmeye başlar.

¹²¹ Aydın, a.g.e., s.38.

¹²² Özeri, a.g.e., s. 48.

¹²³ Piaget, a.g.e., s. 37.

¹²⁴ Senemoğlu, a.g.e., s. 48.

¹²⁵ Jersild, a.g.e., 83.

¹²⁶ Senemoğlu, a.g.e., s. 49.

¹²⁷ Richard I. Evans, *Jean Piaget İnsan ve Fikirleri*, çev.: Şebnem Çiftçiöğlü, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 142.

¹²⁸ Gülten Ülgen, *Eğitim Psikolojisi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 228.

Bu dönemde çocuklar ‘‘bütünleştirme ya da bağdaştırma’’ ilkelerini kazanırlar. Objeleri ayrıntıya dikkat etmeden algılayan çocuk obje ve kavramları ilişkisiz de olsa bağdaştırır. Örneğin: ‘‘Çocuğa ‘‘güneşin neden düşmediği’’ sorulduğunda, çocuk ‘‘çünkü o sıcaktır, güneş orada durur’’ der, ‘‘nasıl?’’ diye sorulduğunda ise ‘‘çünkü o sarıdır’’ diye cevap verir.¹²⁹

3-6 yaş çocuğun bu dönemde kazandığı başka bir ilke de ‘‘bitiştirme ilke’’sidir. Neden-sonuç ilişkisine dayanmadan bir arada olan olayları yan yana getirir. Örneğin: ‘‘Adam bisikletten düştü çünkü kolunu kırdı, yıkandım çünkü temizim, kalemimi kaybettim çünkü yazmıyorum, bisikletten düştü çünkü düştü ve yaralandı.’’¹³⁰ gibi ifadeler çocuğun neden-sonuç ilişkisine dayanmadan olayları yan yana getirdiğini gösterir.

Bu yaş çocuklarda, ‘‘özelden özele akıl yürütme’’ bir başka ifade ile genelleme yapılmadan bir özelden başka bir özel duruma geçilerek yapılan akıl yürütme ilkesi görülür. Örneğin, ‘‘yeşil ve olgunlaşmamış bir portakalı yemek isteyen çocuğa ebeveyni onun olmamış ve yeşil olduğu için portakalları yiyemeyeceği konusunda açıklama getirdikten sonra çocuk papatya çayı iğerken papatya yeşil değil, o hala sarı, bana portakal verin diyebilmektedir.’’¹³¹

c. İşlem Dönemi (7 yaş ve +)

Bu dönem, somut ve soyut işlemler dönemi olmak üzere ikiye ayrılır.

7-11 yaş somut işlemler dönemidir. Bu dönemde çocuk, nesnelere ve olaylar arasındaki ilişkileri sezmeğe başlar. Somut nesne ve durumlar hakkında akıl yürütebilir.¹³²

Somut işlemler döneminde çocuk ‘‘serileme’’ yeteneği kazanır. Nesnelere ağırlık, büyüklük ve sıralayıcı ölçek gibi birkaç boyuta göre sıralayabilir.¹³³

¹²⁹ Özeri, a.g.e., s. 52.

¹³⁰ Özeri, a.g.e., s. 53.

¹³¹ Öneri, a.g.e., s. 53-54.

¹³² Başaran, a.g.e., s. 92.

¹³³ Evans, a.g.e., s. 145.

“Korunum ilkesi”ne sahip olan çocuk objeyi kavramsal olarak özümlemeye başlamıştır.

“Tersine çevirme” yetisini kazanmıştır. Bir düşünceyi sondan başa doğru ele alabilir ve onu tersine çevirebilir. Aynı zamanda tümdengelim yoluyla somut durumlarda akıl yürütebilir.¹³⁴

11 yaşından sonra soyut işlemler dönemine geçilir. Bu dönemde kişi fikirlerini irdeleyebilir ve düzeltebilir. Tümevarım ve tümden gelim yollarıyla akıl yürütebilir. Başkalarının görüş açılarını fark edebilir. Kavramları soyut fikirler üretmek amacıyla yeniden tanımlayabilir. Mantık kurallarına dayalı önermelerle, nesne ve olayların özelliklerini gruplayabilir. Değer ve inanç sistemlerini örgütleyebilir. Çevresindeki olayları sorun edinir böylelikle kendi kavramlarını sorgulayıp yeni kavramlarla karşılaşabilir.¹³⁵

Yeni Piaget’ciler olarak bilinen bilim adamlarının bilişsel gelişimle ilgili araştırmalarında yeni bilgilere ulaşılmış ve Piaget’in bazı görüşlerinin değişmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu bilim adamları çocukların erken yaşlarda bazı üst düzey zihinsel becerileri yapabildiklerini göstermektedir.¹³⁶

Harvard Üniversitesi’nden Elizabet Spelke kontrolünde bir grup araştırmacı tarafından yapılan çalışmalarda, beş yaşındaki çocukların eğitim almasalar bile sayıları, aritmetik kavramları ve soyutlamaları çok iyi anladıkları ortaya çıkmıştır.

Jacques Mehler, iki yaşındaki çocuklar üzerinde yaptığı bir araştırmada çocukların iki sıra halinde üst üste konulmuş farklı sayılardan oluşturulmuş şeker kolonlarının sayılarını bildiklerini tespit etmiştir. Şeker sayısı az ve yüksek kolonlarla şeker sayısı az fakat küçük kolonlar kullanılmış, çocuklar bu durumda bile yanılıya düşmeden sayıları bilmişlerdir. İki yaş bebeklerin zihin gelişimini ölçmek için göz hareketlerinden yararlanarak Yale Üniversitesi’nden Karen Wynn tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada bebeklerin dört aylıktan itibaren hiç zorlanmadan

¹³⁴ Jersild, a.g.e., s. 62.

¹³⁵ Akyürek, a.g.e., s. 63-64-65.

¹³⁶ Firdevs Güneş, Yapılandırmacı Yaklaşımla Sınıf Yönetimi, Nobel Yayınları, Ankara, 2007, s. 3.

1+1=2 ettiği ve 2-1=1 olduğunu yani toplama ve çıkarma yapabildikleri belirlenmiştir. Elizabet Spelke ise bebeklerin altıncı aydan itibaren bir objeyi diğerinden rahatlıkla ayırdıklarını hatta iki insanın birbirinden farklılıklarını bile kolayca belirlediklerini saptamıştır. Birçok araştırma sonucu çocukların dil becerileri henüz gelişmeden sayı kavramını öğrendikleri ve zihin becerilerinin gelişmeye başladığı saptanmıştır.¹³⁷ Piaget'den sonra yapılan araştırmalar sonucu çocukların daha erken yaşlarda bazı soyut kavramları fark ettikleri ve tanıdıkları ortaya çıkmaktadır. Bu sonuca kıyasla çocukların küçük yaşlarda dini, ahlaki, kültürel konuları kapsayan bazı soyut kavramları da algılayabilecekleri çıkarımı yapılabilir.

Yavuzer'e göre "beş yaş çocuğu her şey arasında her türlü ilişkiyi kurabilir. Yine bu dönemde ocuk, parçayla bütünü aynı zamanda düşünemez. Bu dönemde çocuklar hala zihinsel kıyaslama yapamazlar. Zihinsel düzeyde temsil edebilme, kavram kullanabilme mümkün olmamakta, onun yerini ani algılamalar almaktadır. Bunun sonucu olarak çocukların yargıları zarar görmektedir."¹³⁸

Piaget'e göre ocuk bu yaşta sadece sesler çıkararak basit bir süreç öğrenmiştir. Sayı ile ilgili bir kavram geliştirmemiştir. Bu nedenle ocuk zihinsel olarak hazır olmadan bazı soruların yanıtları öğretirse ve açıklansa da bir şey öğrenemez. Ne öğretildiğini anlamayan ocuk, kırıklığa uğrar ve engellenir. Durumu bu açıdan ele alan Piaget, dilin düşünce yapısını etkilemediğini ileri sürer. Bu duruma örnek olarak, "küplerle oynayan beş yaşındaki çocuğa "ne kadar" diye sorulduğunda, sorumuzu anlamamasının nedeni "ne kadar" gibi bir sorunun yanıtını verebilecek işlemlerden yoksun olmasıdır. Çocuğa beş kpmz olduğu söylendiğinde ve nasıl sayılıp "beş" diyeceği öğretildiğinde bile ocuk neden "beş" dediğini anlamayacaktır.¹³⁹

Beş yaş çocuğu, "nesneleri kullanışlılık açısından tanımlar: "Kuyu kazmak içindir.", "dondurma yemek içindir." Kendisi ve çevresi ile çatışma halinde değildir. Üç yaşında gösterdiği uyumu, bu sefer daha st düzeyde olmak üzere yine gösterir. Annesi henüz dünyasının merkezi olmaya devam etmektedir. Beş yaşındaki

¹³⁷ Güneş, a.g.e., s. 4.

¹³⁸ Yavuzer, ocuğunuzun İlk Altı Yılı, s. 221.

¹³⁹ Yavuzer, ocuğunuzun İlk Altı Yılı, s. 221.

çocuk annesine yakın olmayı, ona yardım etmeyi, onu sevindirmeyi, onunla birlikte bir şeyler yapmayı sever.”¹⁴⁰

Bu yaşta çocuk her durumu kendine göre değerlendirir. ‘‘Egosantrizm’’ adı verilen bu düşünce çağında çocuk bazı ve hepsi ayırımını yapamaz. Örneğin anne için bu ‘‘hanımdır’’ der. ‘‘Çocuğu olan hanımdır’’ diyemez.

‘‘Korunum ilkesi’’ herhangi bir nesnenin şeklinin ya da değişik şekillerde yerleştirilmesinin etkisi altında kalmaksızın o nesnenin aynı kaldığını anlayabilmektir. Beş yaş çocuğu ise nesnelere görüntüsünün etkisi altındadır. Bu sebeple korunum ilkesini henüz kazanmamış çocuk gerekli zihinsel kavrama süreci işlemine ulaşamamıştır.

Beş yaş çocuğu miktar, ağırlık ve sayı korunumunu anlayamaz. Örneğin, iki eşit büyüklükteki bardağa çocuğun gözü önünde su doldurulup, eşitlikleri gösterildikten sonra bardaklardan birinin içindeki su ince, uzun bir üçüncü bardağa boşaltılsa, çocuğa hangisinde daha çok su olduğu sorulduğu zaman, ince ve uzun bardağı gösterecektir.¹⁴¹

Bu yaşta çocuk masallara, hikâyelere, çizgi filmlerine ilgi duymaya başlar. Masallardan ve özellikle korkulu hikâyelerden etkilenir.¹⁴² ‘‘Hızlı bir zihin ve dil gelişmesi vardır; sürekli deneme ve öğrenme içindedir. Ancak zekâ ve zihni gelişmesi tamamlanmamış olduğundan, realiteleri, olayları hayal gücüyle ve bir takım korkularıyla çarpıtabilir. Gördüklerini ve duyduklarını eksik idrak ettiği gibi; yanlış bir şekilde de yorumlayabilir.’’¹⁴³

‘‘Çocuk 5-6 yaşlarında çevresiyle kurduğu iletişimden sonra, nesnelere kendi zihninde dönüştürerek olduklarından farklı biçimlere sokar. Çocuklar eşya ve

¹⁴⁰ Dodson, a.g.e., s. 124

¹⁴¹ Yavuzer, Çocuğunuzun İlk Altı Yılı, s. 222.

¹⁴² Yörükoğlu, a.g.e., s. 61.

¹⁴³ Mehmet Emin Ay, Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım?, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 33.

olayları kendilerince de olsa belli bir diziye sokmaya bir ilkeye göre sıralamaya başladıklarında zihinsel işlem yapmaya başlamışlar demektir.’’¹⁴⁴

Bu yaşlarda çocuk mantıki olarak birçok eksik akıl yürütmeler gerçekleştirir. Bu sebeple çocuklar görmediği ve yaşamadığı alanlara geçtiğinde birçok hayal kurar. Kurduğu hayal dünyası onun için gerçek hayat kadar gerçektir. Bu yüzden kendisine anlatılan her şeye kolaylıkla inanır.¹⁴⁵

7 temmuz 1983’te Londra’da yapılan ‘‘International Society for the Study of Individual Differences’’ Kongresi’nde, Juvenile Delinquency in Turkey başlıklı bir bildiri olarak sunulan araştırmaya göre ‘‘hangi yaşta ne tür kitap okunduğu ve çocuk kitaplarının seçiminde cinsiyet faktörünün değerinin ne olduğunu araştıran itemlerden elde edilen bulgulara göre, 6 yaşında en çok öykü türü kitapların okunduğu (% 31), bunu serüven ve savaş kitaplarıyla yani comics türü kitaplarla (%27), masal (%20) ve bilgi ve kültür yayınlarının (% 16) izlediği saptanmıştır.’’¹⁴⁶

‘‘Çocuk kitaplarının resimlerine ilgi duyma konusunda İstanbul çocukları 6 yaşında başarılı olmuşlardır (%95). Sosyo-ekonomik bakımdan orta ve yüksek düzeydeki gruplar (%100) üstün bir başarı göstermekte, bunu sosyo-ekonomik düzeyi düşük grup (%85) izlemektedir. Cinsiyet farkına gelince, bu itemde erkekler (% 100), kızlara (%90) oranla daha başarılı görünmektedir.

Çocuk kitaplarının metinlerine ilgi duyma konusunda çocuklar 6 yaşında %63 ve 8 yaşında %67 oranında başarılı olmuşlardır.

Çocuk kitaplarını düzenli okuma konusunda deneklerin 6 yaşından itibaren başarılı oldukları görülür (%82).’’¹⁴⁷

Bu yaş çocukların, eğlenceli filmlerle, kahramanı hayvan olan filmlerden hoşlandıkları görülür. Sinemayla ilgili tercihlerde, cinsiyet farkının etkisi 6 yaşlarından itibaren görülmeye başlar. Erkek çocukları serüven ve savaş konulu

¹⁴⁴ Yurdağül Mehmedoğlu, Çocuğum Değerlerimizi Öğreniyor, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 34

¹⁴⁵ Mehmedoğlu, a.g.e., s. 35.

¹⁴⁶ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 191.

¹⁴⁷ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 193.

filmlerden hoşlanırken kız çocukları dans, şarkı ve hayvanlarla komedi ve çizgi filmlerinden hoşlanırlar.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 218.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmamız 5 ve 6 yaş çocukların dini ve ahlaki kavramları algılama durumlarını ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Araştırmamızda öncelikle bu konuyla ilgili çalışmalar taranmıştır. Kavramın tanımı ve kavram öğrenme ile ilgili bilgiler sunulmuş akabinde 5 ve 6 yaş çocuğun bedensel ve ruhsal gelişimleri anlatılmıştır. Bu alanla ilgili çalışmalardan faydalanılarak 5 ve 6 yaş çocukların motor, dil, duygusal, sosyal, bilişsel özelliklerinden bahsedilmiştir. Mümkün olduğu kadarıyla konuyla ilgili farklı görüşlere yer verilerek objektiflik ilkesi esas alınmıştır. Bu yaş çocukların özellikleri belirtildikten sonra nitel bir araştırma olarak mülakat çalışması yapılmıştır. Belirlediğimiz kavramlar çerçevesinde 20 çocuğa açık uçlu sorular sorulmuş serbestçe ve hiçbir sınırlama olmadan cevap vermeleri istenmiştir. Kavramların neler çağrıştırdığını tespit edebilmek amacıyla konuyla ilgili bilgi vermeden betimlemeler ve örnekler sunulmuştur. Çocukların kendilerini iyi ifade edebilmeleri için ödüller verilmiş, onlara rahat bir ortam sağlanmıştır. Çocukların ruh dünyasını daha iyi anlamak adına konuyla bağlantılı olarak anlatmak istedikleri dinlenilmiş ve kayıt altına alınarak bulgulara belirtilmiştir. Sonuç olarak mülakatlar sohbet tarzında geçmiş ve sorularda esneklik tanınmıştır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın kuramsal çerçevesi genel olarak konumuzu ilgilendiren literatürün taranması tekniği ile oluşturulmuştur. Bulgular ve yorumlar bölümünde somut bir örnek ortaya koymak adına nitel bir çalışma olarak mülakat yöntemi kullanılmıştır. Mülakat, iki kişi arasında herhangi bir konuda gerçekleştirilen, bazen önemli kısımları veya tamamı -daha sonra yararlanılmak üzere- kayıt altına alınan ciddî bir görüşmedir. Örnek olarak Allah, melekler, peygamberler, cennet ve cehennem, dua, doğruluk, iyilik, güvenilirlik, adalet ve haksızlık, saygı kavramları seçilmiştir. Öncelikle kavramların ayet ve hadislerden faydalanılarak kısaca tanımlamaları yapılmıştır. Çocuklarla yapılan görüşmeler ses kaydına alınmış ve

bulgulara soruların akabinde verilen cevaplar sırasıyla yazılmıştır. Ardından bulgulara yönelik yorumlar ve önerilerde bulunulmuştur.

2.3. Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evrenini zekâ düzeylerinin normal seviyede olduğunu varsaydığımız farklı sosyo-kültürel düzeylere sahip 5 ve 6 yaş grubu çocuklar oluşturmaktadır.

Araştırmamızın örneklemini Sakarya ilinin Arifiye ilçesinde muhtelif kreş ve okullarda öğrenim ve eğitim gören 5 yaş grubundan 10, 6 yaş grubundan 10 çocuk olmak üzere tesadüfî seçilen 20 çocuk oluşturmaktadır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmamız mülakat tekniği ile sohbet tarzında soru ve cevap yöntemiyle yapılmıştır. Yapılan görüşmeler ses kayıt cihazına alınmış ve aslına uygun olarak bulgulara yazılmıştır. Sorulara verilen cevaplar sırasıyla maddeler halinde düzenlenmiştir. Çocukların algı düzeylerini daha iyi tespit edebilmek adına verilen cevaplara göre soruların çerçevesi gerektiğinde genişletilmiş ve ek cevaplara da yer verilmiştir. Akabinde bulgularla ilgili yorumlar yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Bulgular ve kavramlar bölümünde nitel görüşmeler sonucu 5 ve 6 yaş çocukların bazı kavramları nasıl algıladığına dair tespitler yer almaktadır. Araştırmamız Sakarya'nın Arifiye ilçesinde bulunan çeşitli okul ve kreşlerde yapılmıştır. Görüşmelerin gerçekleştiği kurumlar çocukların aileleri hakkında kişisel bilgilere ulaşmamızı ve paylaşmamızı uygun görmedikleri için bu tarz sorular çocuklara yöneltilmiştir. Bilgi ve tecrübelerimiz dâhilinde Arifiye ilçesi genellikle muhafazakâr ve dini hassasiyetlere sahip bireylerin yaşadığı bir ilçedir. Arifiye genel manada dini ve ahlaki değerlerin oturmuş olduğu bir yapıya sahiptir. Çocuklara yönelttiğimiz sorulardan alabildiğimiz cevaplara göre hepsinin babası bir meslek sahibi iken anneleri çoğunlukla ev hanımıdır. Ekonomik bağlamda aileler birbirinden çok büyük bir farklılık arz etmemekle birlikte yine de ufak farklılıklar söz konusudur. Çocukların babaları çoğunlukla üniversite ve lise mezunu iken anneleri genellikle ilkokul ve lise mezunudur. Bazı evlerde ailenin büyükleri ile yaşamaktadır. Bu da çocukların gelişimini etkileyen unsurlardan bir tanesidir. Görüşmeleri yaptığımız çocukların öğretmenleri aynı şekilde genel anlamda dini hassasiyetlere sahip bireylerdir. Karakter gelişimi, değerler öğretimi, sevgi eğitimi ve benzeri derslerle okul ve kreşlerde çocukların dini ve ahlaki eğilimleri nispeten karşılanmaktadır.

3.1. “Allah” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

5 ve 6 yaş çocuklarla yaptığımız görüşmelerde onlara sorduğumuz ilk soyut kavram “Allah” kavramıdır. Sorularımız çerçevesinde Allah kavramını ayet ve hadislerle özet olarak şöyle ifade edebiliriz:

Allah Teala bir çok Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şerifte tanımlanmıştır. İslam'ın tevhid akidesinin en özlü ve anlamlı ifadesi olan İhlas Suresinde “De ki O Allah birdir. Allah Sameddir. (Hiçbir şeye muhtaç değil, aksine her şey kendisine muhtaçtır.) O doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi

yoktur.” ifadeleri yer almaktadır.¹⁴⁹ Bu ayetlerden özetle anlayacağımız Allah Teala'nın tek ve her şeyden münezzehtir. “O öyle bir ilâhtır ki, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisindedir. O hiç çocuk edinmedi, hükümranlıkta ortağı yoktur. O, her şeyi yaratıp bir ölçüye göre düzenleyerek takdir etmiştir.”¹⁵⁰ Allah her şeyin sahibi ve sürekli olarak yaratıcısıdır. “Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır.”¹⁵¹ Kader de her şey gibi ayette belirttiği üzere Allah'ın iradesindedir. Allah Teala sonsuz kudret sahibidir. “Göklerin ve yerin gaybını bilmek yalnızca Allah'a mahsustur. Her iş O'na döndürülür. Sen yalnızca O'na ibadet et ve yalnızca O'na dayan. Rabbin yaptıklarınızın hiçbirinden gafil değilsiniz.”¹⁵² Allah Teala her şeyden haberdardır, her şeyi işiten ve görendir. Sonunda da her şey Ona döndürülecek ve kişi yaptıklarının karşılığını görecektir. “Mutlak hükümranlık elinde bulunan Allah, yüceler yücesidir ve O'nun her şeye gücü yeter.”¹⁵³ Her şeyin maliki olan, mutlak kudret sahibi Allah Teala büyüktür. “Göklerde ve yerde ne varsa hep O'nundur. Doğrusu Allah müstağnîdir, övülmeğe layıktır.”¹⁵⁴ O övülen, hamdedilen, tesbih edilen ve secde edilendir. “Çünkü Allah mükafatlarını kendilerine tamamen ödedikten başka, lütfundan onlara fazlasını da verecektir. Çünkü O çok bağışlayıcı ve şükrün karşılığını vericidir.”¹⁵⁵ Allah sonsuz adalet, merhamet, lütf sahibi ve tevbeleri çokça kabul edendir. Aynı zamanda Allah uyarıp korkutandır. “Bu Kur'ân, kendisiyle uyarılınsınız, Allah'ın ancak bir tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye insanlara gönderilmiş bir tebliğdir.”¹⁵⁶

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: Aziz ve Celil olan Allah, “Ben, kulumun beni düşündüğü gibiyim; beni andığı her yerde, onunlayım (rahmet ve yardımım onunla beraberdir)”

¹⁴⁹ İhlâs, 112/ 1, 2, 3, 4.

¹⁵⁰ Furkân, 25/162.

¹⁵¹ Hadîd, 57/22.

¹⁵² Hûd, 11/123.

¹⁵³ Mülk, 67/ 1.

¹⁵⁴ Hac, 22/ 64.

¹⁵⁵ Fâtır, 35/30.

¹⁵⁶ İbrâhim, 14/52.

buyurmuştur.¹⁵⁷ Bir başka Hadis-i Şerif'te Ebû Hureyre' den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.), “Allah Teâla şöyle buyurmuştur” dedi: “Her kim (ihlas ile bana kulluk eden) bir dostuma bir düşmanlık ederse, Ben de ona karşı harb ilan ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden, daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık kazanamaz. Kulum bana (farzlara ilaveten işlediği) nafile ibadetlerle durmadan yaklaşır, nihayet ben onu severim. Kulumu sevince de (adeta) ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden her ne isterse, onu mutlaka veririm; bana sığırsa, onu korurum.”¹⁵⁸ Bu Hadis-i Şeriflerde Allah Teala'nın sonsuz kudret, rahmet ve yardımından bahsedilmekte, özellikle Ona sığınan sevdiği kullarının adeta kulağı, gözü, eli ve ayağı olacağı bildirilmektedir.

5 ve 6 yaş çocuklara Allah kavramı hakkında sorduğumuz sorular çerçevesinde kısaca bu kavramı açıklamaya çalıştık. Yaptığımız görüşmelerde Allah kavramı ile ilgili sorduğumuz sorular genel olarak şu şekildedir:

Allah denilince aklına ilk olarak gelen şey nedir? Allah nasıl bir varlıktır?

Allah'ın bir şekli var mıdır? Varsa neye benziyor olabilir? Allah'ın hiç bir şeye benzemiyor olması mümkün müdür?

Allah nerede yaşar?

Allah'ın varlığına nasıl inanıyorsun? Allah bizleri neden yaratmıştır ve bizden neler ister? Allah'a karşı duyduğun hisler nelerdir?

Bu sorular çocukların verdikleri cevaplara göre şekillenmiştir. Çocukların kendilerini ifade etmesini kolaylaştırmak adına açık uçlu sorular da sorularak sohbet tarzında görüşmeler yapılmıştır. 5 ve 6 yaş çocukların bu sorulara verdikleri cevaplar şöyledir:

Göksu, (5 yaşında).

“Allah görünmezdir. O büyük bir varlıktır.”

¹⁵⁷ Buhârî, Tevhîd, 15, 35, 55.

¹⁵⁸ Buhârî, Rikâk, 38.

“Allah gözleri yeşil olan bir insana benzer. Onun saçları kısa, ayakları büyüktür, ağzı ise bizim ağzımıza benzemektedir.”

“Allah gökyüzünde bulutların içinde yaşar, bu yüzden onu göremeyiz.”

“Onu göremesek de Allah’a inanırız. Allah çok sevilmelidir. Allah’tan bazen korkuyorum ama bana zarar verecek bir şey yapmayacağını biliyorum.”

Göksu’nun Allah’ı göremeyeceği halde ailesinden öğrendiklerine göre O’nun varlığına inanabildiği ve O’nu sevdiği görülmektedir. Göksu, Allah’ı hayalinde insana benzetmekle birlikte O’nun insanlardan farklı ve yüce olduğunun farkındadır.

Berke, (5 yaşında).

“Allah bizi yaratandır. Bizleri sevdiği için yaratmıştır. O her şeyi bilir ve şeytandan daha güçlüdür.”

“Allah çok büyük bir varlıktır ve tektir.”

“O cennette yaşamaktadır.”

“Allah’ın varlığına inanıyorum, nasıl inandığım konusunda bir fikrim yok.”

Berke’nin çevresinden duyduklarına sorgulamadan inandığı ve genel olarak Allah hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Allah’ın görüntüsünü herhangi bir şeye benzetmemekle birlikte O’nun yaratıcı, yüce ve tek olan bir varlık olduğunun farkındadır.

Ebrar, (5 yaşında).

“Allah denilince aklıma ilk gelen peygamberdir.”

“Allah’ı başında şapka, sırtında hırka olan gri renkte birine benzetiyorum.”

“Allah gökyüzünde yaşar.”

“Allah bizleri iyi insanlar olmamız için yaratmıştır.”

Ebrar Allah'ın yaratıcı olduğunu ve Allah kavramının peygamber ile bağlantısının bulunduğunu bilmektedir. Ebrar Allah'ı insanlardan farklı bir mekanda yaşayan ve insana benzeyen bir görüntüde hayal etmektedir.

Ece Su, (5 yaşında).

“Allah deyince aklıma Allah'ı çok sevmek geliyor. Allah bizi görür ve duyar. Annem yemek yapar ama yemeği bizlere asıl veren O'dur.”

“Allah insana benzer.”

“Allah'ın yukarıda evi vardır, kendisi o evin içinde yaşar. Babam: Allah kalbimizdedir, demişti ama ne demek istediğini anlayamadım.”

“Allah bizden iyi insanlar olmamızı ister. Yaramazlık yapmamızı ise sevmez. Bu yüzden Allah'a hediye vermeliyiz. Mesela Ona resim yapabiliriz.

Ece Su, Allah'ın özellikleri hakkında bilgi sahibi olmakla birlikte varlığına dair çevresinden duyduğu bazı soyut durumları algılamakta zorluk yaşamaktadır. Çünkü Allah'ı müşahhas bir varlık olarak insana benzetmektedir. Ece Su'nun Allah'a olan sevgisiyle birlikte varlıkların Allah tarafından yaratıldığının farkında olması dikkat çekicidir.

Elif Reyyan, (5 yaşında).

“Allah Teala iyi biridir, bizi yaratandır.”

“Allah'ın neye benzediğini bilmiyorum.”

“Allah cennette yaşar.”

“Allah'ın varlığına nasıl inandığımı bilmiyorum.”

Elif Reyyan'ın, çevresinden duyduğu bilgiler üzerinde çok fazla düşünmediği ve sorgulamadığı görülmektedir. Genel anlamda Allah'ın yaratıcı, iyi bir varlık olduğunu bilmekle birlikte Allah'ı herhangi bir şeye benzetmemesi dikkat çekicidir.

Emir, (5 yaşında).

“Allah bizleri yaratandır ve O bizi çok sever.”

“Allah sarı ile ten rengi arasında bir renge sahiptir ve çok büyüktür.

“Allah her yerde yaşar. Dünyada ve ya gökyüzünde yaşıyor olabilir.

“Allah bizden iyi olmamızı ve kendisini sevmemizi ister.”

Emir, Allah’ın insanları yarattığı ve sevdiği gerçeğinin farkındadır. Bunun şükürü için bizlerin de O’nu sevmemiz ve iyi olmamız gerektiğini bilmektedir. Emir’in, Allah’ı müşahhas bir varlık olarak düşünmesine rağmen O’nun her yerde var olabileceğini düşünmesi ilgi çekicidir.

Yusuf Kağan, (5 yaşında).

“Biz her zaman Allah’ı göremesek de Allah bizleri görür ve duyar.”

“Allah’ı gökyüzündeki aya benzetiyorum.”

“Allah cennette yaşar. Cennet ise yukarıdadır.”

“Allah iyiliğimizi istediği için bizleri yaratmıştır.”

Yusuf Kağan, Allah’ın aşkın bir varlık olduğunun farkındadır. Allah’ın insanlardan farklı olduğunu, görme ve duyma konusunda insanlar gibi kısıtlı olmadığını düşünebilmektedir. Yusuf Kağan’ın soyut manada Allah kavramını algılayabildiği görülmektedir.

Zeynep, (5 yaşında).

“Allah iyidir. O peygambere öğretir, peygamber de bize öğretir.”

“Allah çok güzel bir şeye benzer. Allah’ı iyi insanlara benzetiyorum. Onun hiçbir şeye benzememesi mümkün değildir.”

“Allah cennette yaşar.”

“Allah bizi iyi insan olalım, kötü kişilere iyi şeyler öğretelim diye yaratmıştır. Dünyada canımız sıkılmasın ve güzelce büyüyelim diye bize birçok şey vermiştir.”

Zeynep, Allah’ı müşahhas bir varlık olarak tasavvur etmektedir. Allah’ın peygamber ile bağlantısını bilmekte ve Allah’ı iyi ve güzel bir varlık olarak tanımlamaktadır.

Zülal, (5 yaşında).

“Allah bizi yaratandır.”

“Allah’ı bir şeye benzetemiyorum.”

“Allah gökte yaşar.”

“Allah bizleri yaratmıştır ama neden yarattığını bilmiyorum.”

Zülal, Allah kavramı konusunda genel birkaç bilgiye sahiptir. Zülal’in çevresinden öğrendiklerinin henüz yorumlama boyutuna geçemediği gözlemlenmektedir.

Hilal, (5 yaşında).

“Allah deyince aklıma ilk gelen şey bizi her zaman görebiliyor olmasıdır. Biz ise O’nu göremeyiz.”

“Allah’ın yuvarlak bir şekli vardır. O’nun elleri ve ayakları yoktur.”

“Allah gökyüzünde yaşar.”

“Allah bizi iyi insan olmamız için yaratmıştır.”

Hilal Allah’ı müşahhas bir varlık olarak hayal etmektedir. Allah hakkında genel bilgilere sahiptir.

Ömer Yusuf, (6 yaşında).

“Allah iyi bir varlıktır.”

“Allah’ı insana benzetiyorum.”

“Allah cennette yaşar.”

“Allah’ın varlığına onu sevdiğim için inanabiliyorum. Allah bizleri iyi insanlar olalım diye yaratmıştır.”

Ömer Yusuf’un Allah kavramını genel olarak algılayabildiği ve kavramı somutlaştırdığı görülmektedir.

Ahmet Ege, (6 yaşında).

“Allah deyince aklıma cennet geliyor.”

“Allah insan olmadığına göre insana benzeyemez. Hayalimde Allah’ı herhangi bir şeye benzetemiyorum. O yeryüzünde gördüğümüz hiçbir şeye benzemiyor olabilir.”

“Allah’ın nerede yaşadığını bilmiyorum.”

“Allah bizleri yaratmıştır.”

Ahmet Ege’nin Allah kavramını algılayabildiği görülmektedir.

Batuhan, (6 yaşında).

“Allah deyince aklıma bulut, cami, büyük bir ağaç ve Allah’ın yarattığı her şey, geliyor. Allah; insanları, evleri, arabaları yaratmıştır. O karanlık bir gecede yürüyen karıncayı bile görebilir, duyabilir. Allah ne derse o olur. Mesela şu ev yıkılsın derse o ev hemen yıkılır.”

“Allah’ı büyük bir buluta benzetiyorum. Fakat gördüğümüz bulutların Allah olmadığını da biliyorum. Yapraklar Allah’ı hep zikrederler. Bu yüzden yapraklar da Allah’tır. Ama gördüğümüz yapraklara Allah’tır diyemeyiz. Ağaçların büyüklüğünü de Allah’ın büyüklüğüne benzetiyorum.”

“Allah her yerde olabilir. O şuan yanımda da olabilir ama kalbimizde olamaz.”

“Allah insanlara bazı şeyleri yapmalarını söylemiştir, bizler de yapmışızdır. Fakat Allah’ın dediğini yapmayanlar da vardır. Bunlar: şeytanlar, Hristiyanlar ve kafirlerdir. Müslümanlar da bazen Allah’ın dediklerini kaçırabilir. Allah dünya boş olmasın ve dünyadaki şeyler boşuna yaratılmasın diye insanları da yaratmıştır.”

Batuhan, mutlak yaratıcının ve kudret sahibinin Allah olduğunu bilmektedir. Allah’ı özellikleri bakımından gördüğü bir takım şeylere benzetmesine rağmen gördüklerinin aslında Allah olmadığını farkında olması dikkat çekicidir.

Bersu Eslem, (6 yaşında).

“Allah deyince aklıma güzel ve büyük biri gelir. O çok büyük, çok yüce ve çok güzeldir.”

“Allah’ı büyük bir insana benzetiyorum.”

“Allahın nerede yaşadığını bilmiyorum.”

Allah’ın bizi yarattığını bildiğim için O’nu görmesem de varlığına inanırım. Allah bizi yaşamamız için yaratmıştır. Yaşadıkça da bizden O’na dua etmeyi öğrenmemizi istemiştir.”

Bersu Eslem, Allah’ın varlığını somutlaştırmasına rağmen Allah kavramına dair doğru yorumlamalara sahiptir. Bersu Eslem görmeden Allah’a inanılabileceğini belirtmektedir.

Elif Buse, (6 yaşında).

“Allah çok güzeldir, çok büyüktür. O bize birçok nimetler vermiştir ve hepimizi korur.”

“Allah’ın şekli bana hiç anlatılmadı. Allah bence hiçbir şeye benzemez. Onun hiçbir şeye benzememesi mümkündür. Belki O’nu ağaca benzetebilirim çünkü Allah da ağaç gibi büyüktür. Ama gördüğümüz ağaçlar Allah değildir.”

“Allah’ın bulutların üzerinde olduğunu duymuştum. Fakat bulutların üzerine çıksak da onu göremeyiz. Ancak öldükten sonra Allah’ı görebiliriz. Ama cehenneme gidenler öldükten sonra da Allah’ı göremezler.

“Allah’ı çok seviyorum.”

Elif Buse, Allah’ın hiçbir şeye benzememesinin mümkün olduğunu söyleyerek Allah kavramını kısmen algılayabildiğini göstermiştir. Elif Buse’nin bu konuyla ilgili çevresinden duyduğu bilgiler üzerinde düşünebildiği ve yorum yapabildiği görülmüştür.

Kerem Ali, (6 yaşında).

“Allah deyince aklıma bizleri yaratması, herkesten ve her şeyden büyük olması geliyor. Aynı zamanda Allah kavramı bana besmele, elhamdülillah ve şükür kelimelerini hatırlatıyor.”

“Bence Allah çok büyük biridir. Allah insana benzemez, bizim gibi yemek yemez. Allahın yüzünü, ellerini ve ayaklarını büyük; gövdesini ise orta büyüklükte hayal ediyorum.”

“Allah cennette yaşar. Cennet de çok yüksek bir yerdedir. Orayı kıyamet koptuktan sonra görebileceğiz.”

Biz O’nu göremesek de var olduğunu biliriz. Çünkü biz O’nu ruhlar âleminde gördük. Dedemin anlattığına göre ruhlar âleminde herkes Müslümandı. Sonra bazı insanlar şımarıklık yaparak Allah’ın onlara verdiği bildircin etini beğenmediler. O’ndan mercimek çorbası, zeytin ve peynir istediler. Allah da onları huzurundan kovdu ve onlar Hristiyan oldular.

Kerem Ali Allah'ı özellikleriyle birlikte kısmen tanımaktadır. Allah'ın insanlardan farklı bir varlık olduğunu bilmekle birlikte yine de Allah'ı somut bir varlık olarak düşünmektedir. Kerem Ali'nin geniş bir ailede aldığı eğitimin kavramları algılamasında büyük öneme sahip olduğu görülmektedir.

Yavuz Selim, (6 yaşında).

“Allah bizi yaratandır. Bize yiyecekler, eller, para ve bilgi vermiştir. Allah çok büyük ve bilgili olduğu için gözleri olmasa da bizi görebilir.”

“Allah çok büyüktür. O’nu biraz buluta benzetiyorum. Rengi de siyah olabilir.”

“Allah uzayda yaşar. Biz uzaya çok uzak olduğumuz için Allah’ı göremeyiz.”

“Allah Teâla bizleri yaratmıştır ama neden yarattığını bilmiyorum.”

Yavuz Selim Allah kavramını zihninde müşahhas bir varlık olarak tasavvur etmesine rağmen Allah'ın diğer varlıklardan farklı olduğunu belirtmiştir. Örneğin Allah gözü olmadan görebilir ifadesi ile O'nun diğer varlıklardan münezze, yüce yaratıcı olduğunun farkında olması dikkat çekicidir.

Elif, (6 yaşında).

“Allah deyince aklıma El-Melik ve Er-Rahim kelimeleri geliyor. Allah bizi yaratandır, bizlere yemekler vermiştir.”

“Allah’ı ışıklı bir şeye, ay dedeye benzetiyorum. Oradan bizi izlediğine inanıyorum. Bunları gece gökyüzüne bakarken düşündüm.”

“Allah gökyüzünde yaşar.”

“Allah bizi bu dünyada yemek yiyelim, eğlenelim, oyun oynayalım, şarkı söyleyelim ve resim yapalım diye yaratmıştır. Allah bizden güzelce davranmamızı ve iyi birisi olmamızı ister. Bunları kendi kendime düşünerek buldum.”

Elif, Allah'ı hayal ederek gökyüzündeki aya benzettiğini ifade etmektedir. Allah hakkında birçok bilgiye sahip olmasına rağmen diğer çocuklar gibi O'nu müşahhas bir varlık olarak tasavvur etmektedir.

Emirhan, (6 yaşında).

“Allah iyi biridir. O kötülerden bizleri korur ve kötü davrananları yakar.”

“Allah bizi görebilir ama biz Onu göremeyiz. Bu yüzden Allah'ın neye benzediğini bilmiyorum.”

“Allah'ın evi yukarıdadır.”

“Allah bizi yaratmıştır. Bizleri insan olmamız, iyi olmamız için var etmiştir.”

Emirhan Allah'ı görmediği için O'nun neye benzediğini bilmediğini ifade etmiş aynı zamanda zihninde Allah'ı herhangi bir somut formda düşünmemiştir. Emirhan Allah'ın yaratıcı, koruyucu, iyi bir varlık olduğunu bilmektedir.

Zeynep Çiğdem, (6 yaşında)

“Allah denilince ilk aklıma gelen şey O'nun bizlere birçok hediye vermiş olmasıdır. Biz de O'na hediye vermeliyiz. Hediye olarak da O'na dua edebiliriz. Allah çok iyidir, çok büyüktür. O bize hiç kötülük yapmaz, şeytanı bizden uzak tutmaya çalışır ve asla yalan söylemez.”

“ Allah'ın bir şeye benzemiyor olması mümkün değildir. Allah çok güzel bir yerde sultan gibi oturmaktadır yani insana benzemektedir.”

“Allah cennette yaşar. Biz de Allah'tan geldik yine O'na gideceğiz.”

“Allah bizleri çok güzel yarattı. Bizi O'nu çok sevelim diye yarattı. Allah'ımızı çok seviyoruz ve O'na kul olmak istiyoruz. Ben Allah'ı seversem Allah da beni sever. O'na olan sevgimi de dua ederek ve iyi bir insan olarak göstermeliyim.”

Zeynep, ifadelerinde Allah'a olan sevgisinden ve sorumluluklarından bahsetmiştir. Genel anlamda Allah kavramı hakkında birçok bilgiye sahip olmasına rağmen Allah'ı müşahhas bir varlık olan insana benzetmiştir.

5 ve 6 yaş çocuklara Allah kavramı hakkında yönelttiğimiz sorular ve verdikleri cevaplar yorum katılmadan yukarıda belirtilmiştir. Çocukların verdiklere cevaplara yönelik her çocuğa özel kısa yorumlar yapılmıştır.

Çocukların Allah kavramı hakkında akıllarına ilk gelen kavramlar büyüklük, yücelik, güç, kudret, iyilik, sevgi, yaratıcılık, güzelliştir.

Allah'ın görüntüsüne dair sorularımız doğrultusunda 20 çocuktan 8'inin Allah'ı insana benzettiği 6'sının gökyüzünde bulunan ay veya bulut gibi şekillere benzettiği, 3'ünün bu konuda bir fikrinin olmadığı, 3'ünün büyük bir varlığa mesela ağaca benzettiği ve geriye kalan bir çocuğun da Allah'ı hiçbir şeye benzetmediği görülmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç 5 ve 6 yaş çocuklarda Allah kavramı somut olarak algılanmaktadır. Fakat çocuklardan bazıları Allah'ı somut bir varlığa benzetmekle birlikte Allah'ın aslında bu varlıklardan münezze olduğunu dolaylı olarak ifade etmişlerdir. Hatta 6 yaş grubu çocuklardan biri Allah'ı hiçbir şeye benzetmediğini ifade etmiştir.

Allah'ın nerede yaşadığına dair sorumuza 10 çocuk gökyüzünde, 7 çocuk cennette cevabını vermiş; 2 çocuk bu konuda bilgisinin olmadığını belirtmiş, 1 çocuk ise Allah'ın her yerde olabileceğini söylemiştir. Buradan çıkarılacak sonuç bu yaş grubu çocuklar genel olarak Allah'ı gökyüzünde yaşayan bir varlık olarak veya yukarıda bulunan bir cennette yaşadığını tasavvur etmektedirler. Fakat çocuklardan birinin Allah'ın her yerde olabileceğini düşünmesi dikkat çekicidir. Bu durum Allah kavramını kısmen soyut boyutta algılayabildiğinin belirtisi olarak görülmektedir.

Görüşmelerde genel olarak çocuklar Allah'a olan sevgilerini belirtmişlerdir. Yaratılış sebebi olarak çoğu iyilik yapmak ve Allah'a kulluk etmek için insanların yaratıldığını ifade etmişlerdir. 6 yaş çocukların zihinsel ve dilsel olarak 5 yaş çocuklara göre bir yılda önemli bir ilerleme kaydettiği fark edilmektedir. Okul veya

kreşlerde alınan eğitimin en önemlisi de bilinçli ve geniş ailelerin çocukların zihinsel gelişiminde oldukça etkili olduğu görülmektedir.

3.2. “Melek” Kavramı İle İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Allah kavramından sonra bir başka soyut kavram olan melek kavramını 5 ve 6 yaş çocukların nasıl tasavvur ettiğine dair görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çocuklara yönelttiğimiz sorular çerçevesinde melek kavramını özet olarak açıklamaya çalışacağız.

Sözlükte haberci ve kuvvet anlamına gelen melek kavramı İslami ilimler terminolojisinde nurdan yaratılmış, yemeyen, içmeyen, erkeklik ve dişiliği olmayan, uyumayan, gençliği ve ihtiyarlığı bulunmayan ve günah işlemeyen, ağırlığı olmayan, latif, ruhani ve nurani varlıklardır.¹⁵⁹

Melekler insanlardan farklı olarak daima Allah’a itaat ve ibadet üzeredirler, kesinlikle isyan etmezler. “Allah onlara (meleklerle) neyi emrederse isyan etmezler ve emroldukları şeyi de derhal yaparlar.”¹⁶⁰ “Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a hamdolsun. (O) yaratışta dilediğini çoğaltır. Kuşkusuz Allah, gücü her şeye yetendir.”¹⁶¹ Bu Ayet-i Kerimeler’de meleklerin nurdan yaratıldıkları bildirilmektedir. Kanat kavramından maksadın ise hakikat mi, mecaz mı, kinaye mi ya da manevi makam ve derece anlamına mı geldiğini bilemeyiz.¹⁶² “Melekler ve Ruh (Cebrail) oraya miktarı (dünya senesi ile) elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar.”¹⁶³ İnsanların hareketleri ile mukayese edilemeyecek kabiliyetlerle melekler kısa bir süre zarfında uzun mesafeler kat edebilirler. İnsanlar onları görme yeteneğine sahip olmadıkları için melekler gözle görülemez. Fakat Allah’ın emirleriyle meleklerin farklı şekillere girerek peygamberlere göründükleri hakkındaki rivayetlere sıkça rastlanmaktadır.

¹⁵⁹ Türkiye Diyanet Vakfı, Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 421.

¹⁶⁰ Tahrîm, 66/6.

¹⁶¹ Fâtır, 35/1.

¹⁶² Ahmet Tomor, A’dan Z’ye İslami Bilgiler, Erkam Matbaası, Cilt:2, Adapazarı, 2013, s. 41.

¹⁶³ Meâric, 70/4.

Melekler yüklendikleri görevler itibariyle farklı isimlerle anılmışlardır. Bunlardan dördü büyük melek olarak bilinmektedir: Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail. Bilinen diğer melekler de şunlardır: Munker-Nekir, Kiramen Katibin, Hamele-i Arş, Hazin, Zebani, Malik, Rıdvan.¹⁶⁴

5 ve 6 yaş çocukların bazılarında melek kavramı ile birlikte şeytan kavramı da soruldu. Şeytan kavramının çocukları olumsuz etkileyebileceği düşüncesi ile bazı kurumlarda bu kavram ile ilgili soru sorulmasına izin verilmedi. Bu sebeple sorularda sadece melek kavramı ile ilgili olanlar yer almaktadır. Şeytan kavramı hakkında soru sorabildiğimiz çocukların anlattıklarına da çalışmamıza yardımcı olması açısından ek olarak yer verildi. İmanın esaslarından biri olan meleklerle iman konusu ve melek kavramı 5 ve 6 yaş çocuklara şu sorularla sorulmuştur:

Melekler nedir ve nerede yaşarlar? Bu kavram başka hangi kavramları ve olayları hatırlatıyor?

Meleklerin görüntüsü nasıldır? Melekler neye benziyor olabilir?

Melekler ne iş yaparlar?

5 ve 6 yaş çocukların bu sorulara verdikleri cevaplar sırasıyla şu şekildedir:

Göksu, (5 yaşında).

“Melekler uçan varlıklardır. Etrafımızda birçok melek vardır.”

“Melekleri kelebeğe benzetiyorum.”

“Melekler bizim sevap ve günahlarımızı yazarlar.”

Göksu, görmediği halde çevresinde birçok meleğin bulunduğunun ve bu meleklerin bazı görevler için yaratıldığının farkındadır. Göksu melekleri göremese de onları özellikleri bakımından daha önce gördüğü varlıklara benzetmektedir.

Berke, (5 yaşında).

¹⁶⁴ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., s. 421.

“Sağımızda ve solumuzda melekler vardır. Melekler iyidir ama şeytan ateşten yaratılmış kötü bir varlıktır.”

“Melekleri her hangi bir şeye benzetmiyorum.”

“Melekler bizim yaramazlıklarımızı ve uslu davranışlarımızı yazarlar. Sonra o yazdıklarını Allah’a verirler. Yaramazlık çok yaptıysak Allah cennetten elini uzatıp bizi ateşe atar. Uslu davranır isek Allah bizi sever.”

Berke meleklerin görüntüsünü hiçbir şeye benzetmemekle birlikte onların özellikleri hakkında bilgi sahibidir. Meleklerin iyi şeytanın ise kötü olduğunun farkındadır.

Ebrar, (5 yaşında).

“Melekler iyi varlıklardır. Onların nerede yaşadıklarını bilmiyorum. Şeytan ise kahverengi renkte kötü bir varlıktır. Ona uyarsak kötü bir şey yapmış oluruz.”

“Melekler pembe renktedirler.”

“Posta meleği olan Cebrail, ölüm meleği olan Azrail, doğa olaylarını araştıran Mikail ve Sur’a üfleyen İsrail meleklerini biliyorum.”

Ebrar çevresinden duydukları kadarıyla meleklerin isimlerini ve görevlerini bilmektedir. Zihninde melekleri müşahhas varlıklar olarak hayal etmekle birlikte melek ve şeytan kavramlarının özelliklerini genel olarak bilmektedir.

Ece Su, (5 yaşında).

“Melekler iyi varlıklardır, Allah tarafından yaratılmışlardır.”

“Melekler Allah’a benzerler.”

“Dört büyük meleği ve görevlerini biliyorum.”

Ece Su meleklerin özelliklerini genel olarak bilmekle birlikte meleklerin Allah ile olan bağlantısına dayalı olarak onları Allah’a benzettiğini söylemektedir.

Elif Reyyan, (5 yaşında).

“Melekler Allah’ın verdiği görevleri yerine getiren varlıklardır. Şeytan ise tam tersi kötülük yapan ateşten yaratılmış bir varlıktır. Bu yüzden şeytana uyarsak kötü olur.”

“Meleklerin neye benzediklerini bilmiyorum.”

“Dört büyük melek olan Cebrael, Azrail, Mikail ve İsrâfil’i biliyorum. Her birinin farklı görevleri vardır.”

Elif Reyyan çevresinden duydukları kadarıyla melekler ve şeytan hakkında genel bir bilgiye sahip olmakla birlikte melekleri herhangi bir varlığa benzetememektedir.

Emir, (5 yaşında).

“Melekler Allah tarafından yaratılmış, iyi varlıklardır. Şeytan ise kötüdür. Şeytan bizi kandırırsa cehenneme girer, orada cayır cayır yanarız.”

“Meleklerin neye benzediğini bilmiyorum.”

“Melekler iyilik yaparlar.”

Emir melekler ve şeytan hakkında genel bilgiye sahip olmakla birlikte melekleri herhangi bir varlığa benzetememektedir.

Yusuf Kağan, (5 yaşında).

“Melekler iyidir.”

“Meleklerin şekli nasıldır, bilmiyorum.”

“Meleklerin ne görev yaptıklarını öğrenmedim.”

Yusuf Kağan’ın melekler hakkında yeterli bilgi ve algıya sahip olmadığı görülmektedir.

Zeynep, (5 yaşında).

“Melekler her şeyi gören varlıklardır. Sağımızda ve solumuzda melekler vardır. Başka melekler de olabilir. Şeytan ise ateşe benzer ve çok çirkindir. Bizim de kötü olmamızı ve yalan söylememizi ister. Şeytan uymak kötü bir şeydir. Şeytan cehennem gidecektir.”

“Melekleri ve Allah’ı göremiyoruz ama onların var olduğunu biliyoruz. Melekleri göremediğim için neye benzediklerini bilmiyorum.”

“Meleklerin görevi bizleri korumaktır.”

Zeynep melekleri göremediği halde onlara inandığını ve onları herhangi bir şeye benzetemediğini ifade etmiştir. Meleklerin görevleri, yaratılış amaçları ve şeytanın özellikleri hakkında genel bilgilere sahiptir. Zeynep’in bu soyut kavramı algılayabildiği görülmektedir.

Zülal, (5 yaşında).

“Bizi korumaları için Allah’ın yarattığı varlıklardır.”

“Meleklerin görüntüsünü bilmiyorum.”

“Meleklerin görevi bizi korumaktır.”

Zülal meleklerin görevleri hakkında bilgiye sahip olmakla birlikte onları herhangi bir varlığa benzetmemektedir.

Hilal, (5 yaşında).

“Melekler sevaplarımızı ve günahlarımızı yazan varlıklardır.”

“Melekler kare şeklinde yüzleri olan kanatlı varlıklardır, insanlara benzerler.”

“Meleklerden bazıları siyahtır, günahlarımızı yazarlar. Bazı melekler ise beyazdır, onlar da günahlarımızı telafi ederler.”

Hilal melekler hakkında genel birkaç bilgiye sahip olmakla birlikte onları somut varlıklar olarak tasavvur etmektedir.

Ömer Yusuf, (6 yaşında).

“Melekler Allah’ın görevlendirdiği varlıklardır.”

“Melekleri kuşa benzetiyorum.”

“Melekler Allah’ın dediklerini yaparlar.”

Ömer Yusuf meleklerin Allah’ın görevlerini yerine getiren varlıklar olduklarını bilmekle birlikte onları somut varlıklar olarak düşünmektedir.

Ahmet Ege, (6 yaşında).

“Melekler Allah’ın gönderdiği kullardır.”

“Meleklerin kanatları vardır.”

“Melekler Allah’ın verdiği görevleri yerine getirirler. İnsanlar yalnız kaldıklarında yanlarında melekler vardır. Melekler fotoğraf makineleri ile bizi sürekli çekerler ve öldüğümüzde çektikleri fotoğrafları Allah’a gösterirler. Böylelikle yanlış şeyler yapanlara cezaları verilir.”

Ahmet Ege melekleri kanatlı varlıklara benzetmektedir. Meleklerin koruyucu ve gözetleyici görevlerinin farkındadır ve bu durumu somut terimlerle ifade etmiştir.

Batuhan, (6 yaşında).

“Melekler Allah’ın yardımcılarıdır ve insanlardan farklıdırlar.”

“Melekleri beyaz kuşlara benzetiyorum.”

“Allah ne isterse melekler onu yaparlar. Biz ise bazen Allah’ın dediklerini yapmayız. Kuşlar ve melekler uçabilir fakat insanlar uçamazlar. Kuşlar sadece uçarlar. Melekler ise hem uçar hem de Allah’ın dediklerini yaparlar ve O’na bazen

yardım ederler. Çünkü Allah büyük olduğu için yanımıza gelemez, meleklerle işini yapar. Allah bir keresinde meleklerle namaz kılmayı emrediyor. Şeytan ise secdeye gitmiyor. Allah da şeytanı cennetten kovuyor.’’

Batuhan meleklerin insanlardan farklı olmakla birlikte görüntülerinin beyaz kuşlara benzediğini ifade etmektedir. Fakat meleklerin kuşlardan farklı olarak Allah’ın emirlerini yerine getiren itaatkâr varlıklar olduklarının farkındadır. Batuhan’ın melekler ve şeytan hakkında çevresinden birçok bilgi duyduğu ve bunları zihninde kendince yorumlayabildiği görülmektedir.

Bersu Eslem, (6 yaşında).

“Melekler Allah’ın emirlerini yerine getiren varlıklardır.”

“Melekleri büyük, beyaz bir kelebeğe benzetiyorum.

“Melekler Allah’ın emrettiklerini yapar ve bize güzel şeyler öğretirler. Sağımızda iyilikleri, solumuzda kötülükleri yazan melekler vardır. Melekler insanlardan farklı olarak uçabilirler.”

Bersu Eslem melekleri uçabilen beyaz kelebeklere benzetmektedir ve onların görevleri hakkında bir takım bilgilere sahiptir. Bersu Eslem’in melekleri müşahhas varlıklar olarak düşünmekle birlikte onların özellikleri bakımından duyduğu bilgileri doğru yorumlayabildiği görülmektedir.

Elif Buse, (6 yaşında).

“Melekler Allah’a yardım eden varlıklardır. Onlar öbür dünyada da vardır.”

“Meleklerin neye benzediklerini bilmiyorum çünkü onları görmedim. Ama Allah’ı ve melekleri görmesem de onlara inanıyorum. Çünkü onların varlığını Peygamberimiz bizlere bildirdi. Biz de Peygamberimizi çok sevdiğimiz ve ona güvendiğimiz için onun anlattıklarına inanırız.”

“Biz günah işlersek melekler deftere yazarlar.”

Elif Buse melekleri görmediği halde Peygamber Efendimize güvendiği ve O'nun söylediklerine inandığı için meleklerin varlığına da inandığı görülmektedir. Elif Buse görmediği bir varlığı herhangi bir şeye de benzetmemektedir.

Kerem Ali, (6 yaşında).

“Melekler Allah’ın emirlerini yerine getiren varlıklardır. Onlar her an etrafımızda dolaşırlar. Şeytan da bir melekti ama sonra Allah’ın emirlerine uymadı. Bu yüzden Allah onu cennetten attı. Allah bir ağaçtan yemeyi yasaklamıştı, şeytan ise insanlara o ağaçtan yiyebileceklerini söyledi. Orada bulunanlar şeytanı melek zannettiği için ona inandılar. Oradaki Müslümanlara bu yüzden ceza verildi.”

“Melekler Allah’tan daha küçüktür. Onların elleri, gövdeleri ve kafaları büyüktür. Melekler beyaz renktedir, uçabilir ve her cisme dönüşebilirler.”

“Melekler Kabe’yi tavaf ederler, peygamberlere mesaj gönderirler. Onlar bizi dinleyerek Allah’a mesaj götürürler. Allah da o mesajlara göre kulunu cezalandırıp cezalandırmayacağına karar verir. Melekler yaptıklarımızı yazmasa da Allah’ın gücü her şeye yettiği için bütün yaptıklarımızdan yine de haberdar olabilir.”

Kerem Ali’nin gerek bilgi gerek öğrendiği bilgileri yorumlama konusunda doyurucu cevaplar verdiği görülmektedir. Melekleri müşahhas bir varlığa benzetmekle birlikte farklı şekillere girebileceğini de ifade etmesi dikkat çekicidir. Kerem Ali’nin insanın yaratılış kıssasını algılayabildiği melek, şeytan ve insan kavramlarını özellikleri bakımından yorumlayabildiği görülmektedir. Aynı zamanda meleklerin belli görevleri yerine getirerek Allah’a yardımcı olduklarını bilmekle birlikte onlar olmasa da Allah’ın her şeye gücünün yetebileceğinin farkında olması da ilgi çekicidir.

Yavuz Selim, (6 yaşında).

“Melekler her zaman bizim yanımızdadırlar.”

“Melekler bizim göremeyeceğimiz bir şekilde yaratılmıştır. Kıyafetleri beyazdır. Onlar bulut değildir ama bulutlara benzerler.”

“Melekler etrafımızda dolaşarak bizi izler, dinler ve bize yardım ederler. Onlar her zaman bizim yanımızda olup yaptıklarımızı Allah’a iletirler.”

Yavuz Selim meleklerin her an yanımızda olduklarının, belli görevlerinin bulunduğu bilgisine sahiptir. Melekleri zihninde bulutlara benzetmekle birlikte bulutların melek olmadıklarının farkında olması dikkat çekicidir.

Elif, (6 yaşında).

“Melekler Allah’ın yardımcısıdır ve O’nun yanında yaşarlar.”

“Melekler insanlara benzerler. Onlar başka bir yerde yaşadıkları için biz göremeyiz.”

“Melekler Allah’a yardım ederler, kar yağdırırlar, güneşi açtırırlar ve deniz yaparlar.”

Elif melekleri görmediği halde onları Allah’a yardım eden ve insanlara benzeyen varlıklar olduğunu ifade etmiştir. Melekleri müşahhas varlıklar olarak tasavvur ettiği görülmektedir.

Emirhan, (6 yaşında).

“Melekler çiçektir. Şeytan ise çirkin bir görünümde ve kötü biridir. O insanları öldürür.”

“Melekler çiçeğe benzerler. Onların ayakları yoktur bu yüzden yürüyemezler.”

“Melekler insanların dediklerini yaparlar. Bir keresinde rüyamda bir melek gördüm, bana insanlara saygı duymamı ve onlara zarar vermememi söyledi.”

Emirhan'ın melekleri çiçeklere benzeterek onları maddi bir varlık olarak tasavvur ettiği görülmektedir. Bu konuda genel bir görüşü olmakla birlikte çevresinden bu kavram ile ilgili duyduğu bilgiler yetersiz kalmıştır.

Zeynep Çiğdem, (6 yaşında).

“Hafaza melekleri, sur’a üfleyen melek, doğa olaylarını yapan melek ve ölüm meleği vardır.”

“Melekleri yuvarlak kırmızı bir şeye benzetiyorum.”

“Melekler yalan söylemezler. Onlar bizim söylediklerimizi yağmur şeklinde posta olarak götürürler.”

Zeynep Çiğdem'e melekler ve görevleri hakkında ezbere dayalı bilgiler verildiği görülmektedir. Zeynep Çiğdem'in ise melekleri somut varlıklara benzeterek çevresinden duyduğu bilgileri ifade ettiği görülmektedir.

Yukarıda melek kavramı ile ilgili sorular çocuklara yöneltmiş ve yorum yapılmadan verilen cevaplar yazılmıştır. 6 yaş grubu çocukların 5 yaş grubu çocuklara göre daha zengin kelime hazineleri ile kavramı daha detaylı açıkladıkları görülmüştür. Bununla birlikte aynı sorulara verilen cevaplar genellikle paralellik arz etmektedir.

Özellikle beş yaş çocuklardan 5'i meleklerin neye benzediklerini bilmedikleri ifade etmiştir. Çocuklardan biri melekleri insana, biri yuvarlak bir şekle, biri pembe bir varlığa, biri çiçeğe, biri buluta benzetmiştir. Geriye kalan çoğunluk ise melekleri kuş veya kelebeğe benzetmiştir. Çocuklardan biri ise melekleri görmediği için onu bir şekle benzetemediğini belirtmiştir. Altı yaş grubundan bir çocuk ise meleklerin birçok şekle girebileceğini ifade etmiştir. Genel olarak melekler uçan varlıklar olarak tasavvur edildiği için kuş ve kelebek gibi varlıklara benzetilmiştir.

Meleklerin görevleri ile ilgili çocuklar ailelerinden ve öğretmenlerinden öğrendikleri kadarıyla bilgilerini paylaşmıştır. Bazı çocuklar meleklerin isimlerini ve görevlerini ezberletildiği üzere belirtmişlerdir. Çocuklar meleklerin genellikle

koruyucu ve yazıcı özelliklerini ifade etmişlerdir. Meleklerin bu özellikleri ise çocuklar tarafından somut kavramlarla açıklanmıştır. Örneğin fotoğraf makinesi ile kayıt altına almak ya da posta yoluyla Allah'a iletme gibi benzetmeler yapılmıştır. Allah tarafından gönderilen ve Allah'ın verdiği emirlere kusursuz itaat eden melekler iyi varlıklar olarak nitelendirilmiştir. Şeytan kavramı ise genel olarak kötü ve çirkin bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bulgular ve yorumlara dayalı olarak melek kavramını genel manada çocukların somut olarak algıladığı görülmekle birlikte bazı çocukların soyut alana dair ifadeleri dikkate değerdir.

3.3. “Peygamberler” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Peygamber kelimesi sözlükte “haberci”, “Allah'tan haber getiren” anlamlarına gelmektedir. Yüce Allah'ın lütfunun ve rahmetinin bir neticesi olarak, insanlığa O'nun uluhiyetini tanıtmak, insanları hakka irşad etmek ve kemale ulaştırmak için peygamberler gönderilmiştir.¹⁶⁵ Bütün peygamberlere görevlerini hakkı ile yerine getirebilmeleri adına ortak özellikler verilmiştir. Bunlar açıklamaları ile şöyledir:

Fetnet: Zeki olmak demektir. Peygamberler her açıdan en akıllı ve en zeki şahsiyetlerdir.

İsmet: Açık ve gizli her türlü günahattan korunmuş demektir. Peygamberler peygamberlikten önceki dönemlerinde de sonraki dönemde olduğu gibi günah işlemez, ilahi emirlerin dışına çıkmazlar.

Sıdk: Doğruluk demektir. Peygamberler hiçbir zaman doğruluktan ayrılmazlar.

Emanet: Güvenilir olmak demektir. Peygamberler her zaman toplumda en emin ve en güvenli kimselerdir. Hz. Peygamber ona peygamberlik gelmeden önce de toplumda güvenilirliği ile ün saldıği için halk ona “Muhammed'ül-Emin” lakabını vermiştir.

¹⁶⁵ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., s. 539.

Adalet: Adil olmak demektir. Peygamberler her zaman adaleti gözetmişlerdir.

“Andolsun ki biz, Allah’a kulluk edin ve tağuttan kaçının diye her topluma bir peygamber gönderdik.”¹⁶⁶ Bu Ayet-i Kerime’den anlaşılacağı üzere her topluma uyarıcı olarak peygamber gönderilmiştir. Peygamberlerin sayısı konusunda “(Ya Muhammed!) Andolsun ki, senden önce de (çok) peygamberler gönderdik. Onlardan bir kısmının kıssalarını sana bildirdik ve bir kısmını da bildirmedik.”¹⁶⁷ buyurulmaktadır. Peygamberlerin sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte Kur’an’ı Kerim’de geçen yirmi beş peygamberin isimleri şöyledir: Hz. Adem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Eyyub, Hz. Şuayb, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. İlyas, Hz. Elyesa, Hz. Zülkifl, Hz. Yunus, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya, Hz. İsa, Hz. Muhammed’dir. Bu isimlerin dışında Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn isimleri de geçmekte fakat peygamber olup olmadıkları kesin bilinmemektedir.

Peygambere itaati vurgulayan Allah Teâla “Biz peygamberleri, Allah’ın izni ile ancak itaat olunmaları için gönderdik.”¹⁶⁸ buyurmaktadır. “Peygamberler, Allah’ın izni olmadan bir ayet (mucize) getiremez.”¹⁶⁹ Mucize, ıstılahta insanların benzerini meydana getirmekte aciz kalacakları ve adeta meydan okuma şeklinde, peygamberlik iddiasında bulunan zattan adetin hilafına ve tabiat kanunlarının aksine olarak zuhur eden harikulade olaylara denir.¹⁷⁰

5 ve 6 yaş çocuklara sorduğumuz sorular çerçevesinde “peygamber” kavramı özet olarak açıklanmaya çalışıldı. Yapılan görüşmelerde bu kavram ile ilgili sorulan sorular şunlardır:

Peygamber hakkında ne düşünüyorsun?

Peygamberlerin özellikleri ve bizden farklılıkları nelerdir?

Peygamberler neler yapmışlardır?

¹⁶⁶ Nahl, 16/ 36.

¹⁶⁷ Mü’min, 40/78.

¹⁶⁸ Nisâ, 4/64.

¹⁶⁹ Mü’min, 40/78.

¹⁷⁰ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., s.454-455.

Göksu, (5 yaşında).

“Peygamber Efendimiz uzun saçlı, kırmızı gözlü biridir. Onun bizim gibi bir burnu, bizden büyük kulakları ve elleri vardır. Herkese karşı çok iyidir ve çok dürüştür.”

“Peygamber Allah gibi her yeri görebilir. Allah peygamberi yarattığı için Allah peygamberden daha büyüktür. Peygamber bizim gibi bir insan değildir, bizden farklıdır.”

“Peygamber kötülerin cehenneme, iyilerin ise cennete gideceğini hayal eder, melekler de bu hayali gerçekleştirirler.”

Göksu peygamberi insanlardan farklı ve daha yüce bir varlık olarak görmekte birlikte onun da bir insan olduğunun farkındadır. Göksu'nun Allah ile peygamber arasındaki ilişkiyi kurabildiği görülmektedir.

Berke, (5 yaşında).

“Peygamberimizi seviyorum.”

“Peygamberlerin özelliklerini ve bizden farklılıklarını bilmiyorum.”

“Peygamberlerin neler yaptıklarını hatırlamıyorum.”

Berke'ye peygamber kavramı hakkında doyurucu bir bilgi sunulmadığı görülmektedir. Berke peygamberin sevilmesi gerektiğinin farkında olmakla birlikte sadece O'na olan sevgisini ifade etmiştir.

Ebrar, (5 yaşında).

“Allah peygambere, peygamber de Allah'a benzer.”

“Peygamberlerin özelliklerini ve bizden farklılıklarını bilmiyorum.”

“Peygamberlerin neler yaptıklarını bilmiyorum.”

Ebrar'ın Allah ile peygamber arasında bir ilişki kurabildiği görülmekle birlikte peygamber hakkında yeterli bilgi ve yorumlamaya sahip olmadığı görülmektedir.

Ece Su, (5 yaşında).

“Peygamberimizin adı Hz. Muhammed Mustafa’dır (s.a.s.).”

“Peygamberler iyidir. Bizler de peygambere benzeyebiliriz. Onlar da bizim gibi insanlardır.”

“Peygamberler iyilikler yapmışlardır.”

Ece Su'nun peygamber kavramı hakkında genel bir bilgiye ve doğru yorumlamaya sahip olduğu görülmektedir.

Elif Reyyan, (5 yaşında).

“Peygamber iyi biridir.”

“Peygamberler bize örnek olur biz de onları örnek alırız.”

“Peygamberler bizlere iyilik yapmayı öğretmişlerdir.”

Elif Reyyan'ın peygamber hakkında genel bilgilerine dayalı isabetli yorumlar yapabildiği görülmektedir.

Emir, (5 yaşında).

“Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberimizdir. Güvenilir, merhametli, sözüne sadık bir insandı. Peygamberi hiç görmedim. Mekke’ de yaşamıştır.”

“Bizim gibi bir insandır. Bizler de ona benzeyebiliriz.”

“Peygamberler bize sayıları, kareleri, çizgileri öğretmiştir.”

Emir peygamberin de bizim gibi bir insan olduğunun ve öğretici olarak gönderildiğinin güzel vasıflara sahip olduğunun farkındadır. Emir'in peygamber kavramı ile ilgili doğru yorumlamalara sahip olduğu görülmektedir.

Yusuf Kağan, (5 yaşında).

“Peygamberimiz iyi bir insandır.”

“Peygamberler bize yol gösterdikleri için bizden farklıdır.”

“Peygamberimiz yaşlı adamlar kaybolunca onlara yardım eder. Bizlere insanlara kötü davranmayın, der ve insanlar savaşırsa aralarına girip barışı sağlar.”

Yusuf Kağan peygamber hakkında belli başlı bilgilere sahiptir. Peygamberlerin iyi, yol gösterici ve yardımsever olma özelliklerinin farkındadır.

Zeynep, (5 yaşında).

“Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'dır (s.a.s.). O çok iyi biridir.”

“Peygamber de bir insandır, aynı bizim gibi. O çok güzel olduğu için kötü insanlara benzemez.”

“Peygamberimiz herkese iyilik yapar. O hasta olanları evine davet eder, onlara iyileşene kadar evinde bakar, iyileştikten sonra da onlara yeni bir ev bulur. Biz peygamberimizi örnek alırız. Onu görmesek de anne babamız bizlere peygamberimizi anlatır. Anne babalarımıza da Allah öğretmiştir.”

Zeynep peygamberin üstün vasıflara sahip bir insan olduğunun farkındadır. Zeynep'in peygamber ahlakıyla ilgili birçok bilgiye sahip olduğu görülmekle birlikte bu kavramı doğru algılayabildiği tespit edilmektedir.

Zülal, (5 yaşında).

“Peygamberimizin adı Hz. Muhammed’dir (s.a.v.). O bir güneştir ve çok iyi biridir.”

“Peygamberler Allah’a inanırlar, biz de Allah’a inanırız.”

“Peygamberler Allah’ın söylediklerini bize anlatmıştır. Şeytana inanmayın demiştir.”

Zülal peygamberin aydınlatıcı, yol gösterici özelliğine dayalı olarak O’nu güneşe benzetmiştir. Zülal’in bu kavram ile ilgili yeterli yorumlamaya sahip olmadığı görülmektedir.

Hilal, (5 yaşında).

“Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) dir.”

“Peygamber bizim gibi bir insan değildir. O gökyüzünde yaşar.”

“Peygamberimizin neler yaptığını hatırlamıyorum.”

Hilal’in peygamber kavramı hakkında yeterli bilgi ve algıya sahip olmadığı görülmektedir.

Ömer Yusuf, (6 yaşında).

“Peygamberler çok iyidir.”

“Peygamberler bizden farklıdır.”

“Peygamberler Allah’ın dediklerini yaparlar. Onlar sopalarıyla mucizeler yaparlar. Nuh peygamber’ in gemi yaptığını ve sonra suların geldiğini hatırlıyorum.”

Ömer Yusuf’un peygamber kıssaları hakkında bazı bilgilere ve peygamber kavramı hakkında genel bir algıya sahip olduğu görülmektedir.

Ahmet Ege, (6 yaşında).

“Her ülkenin bir peygamberi vardır. En son peygamber bizim peygamberimizdir, ondan önce de birçok peygamber gelmiştir.”

“Peygamberler bizden daha farklıdır. Onlar Allah’a bizden daha çok dua ederler, mucizeler gerçekleştirirler. Peygamberler bizden daha üstünlerdir ama aynı zamanda bizim gibi birer insanlardır.”

“Peygamberler; insanlara namaz kılmalarını, oruç tutmalarını ve ibadet etmelerini söyler, inkar etmemeleri için insanları uyarırlar. Peygamberimize mucizeler verilmiştir. Böylelikle peygamberimiz ayı ortadan ikiye ayırmış ve kütiği konuşurmuştur.”

Ahmet Ege'nin peygamber kıssaları, Peygamber Efendimizin hayatı ve özellikleri hakkında doyurucu bilgilere sahip olduğu, bunları doğru algılayıp yorumlayabildiği görülmektedir.

Batuhan, (6 yaşında).

“Birçok peygamber vardır. Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) dir. Peygamberimiz şu an cennettedir.”

“Peygamberimiz de insandır. Fakat bizden farklı özellikleri vardır. Bize göre çok daha yumuşak kalplidir, çocuklara çok iyi davranır, çocuklar yaramazlık yapsa da onlara hiç kızmaz ve güzelce anlatır.”

“Peygamberimizin yaşadığı bir olayı hatırlıyorum. Peygamberimiz iki arkadaşıyla koyunlarını otlatmaya gitmiş. Diğer arkadaşları uyuyunca peygamberimizin yanına melekler gelmiş, ellerinde pamuk gibi bir şey varmış, peygamberimizin kalbini çıkarıp içine iyilik doldurmuşlar. Peygamberimiz de koşa koşa eve gidip olanları anlatmış.”

Batuhan'a peygamberler ve Peygamber Efendimiz hakkında birçok bilgi verildiği görülmekle birlikte Batuhan'ın da bu bilgileri doğru yorumlayabildiği ve algılayabildiği tespit edilmektedir.

Bersu Eslem, (6 yaşında).

“Peygamberimizin adı Hz. Muhammed’ dir (s.a.v.). Peygamber Efendimizin dalgalı saçları, hiçbir zaman çatılmayan yay gibi kaşları, siyah iri gözleri, uzun kirpikleri, bembeyaz dişleri ve ay gibi güzel bir yüzü varmış. Efendimiz orta boylu imiş, gül gibi güzel kokarmış, sırtında da peygamberlik mührü varmış.”

“Peygamber her yeredir, bizleri görebilir. Peygamber bizden daha büyüktür. Peygamberler hiç hata yapmazlar, kaşları hiç çatılmaz.”

“Peygamber Efendimiz çocuklara hiç kızmazmış.”

Bersu Eslem ezberlediği bir şiir ile Peygamber Efendimizin görünümü ve özellikleri hakkında detaylı bilgi verebilmektedir. Bersu Eslem’in öğrendiklerini doğru yorumlayabildiği ve Peygamber Efendimizin merhamet özelliğini ön plana çıkardığı gözlemlenmiştir.

Elif Buse, (6 yaşında).

“Birçok peygamber vardır. Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed’ dir (s.a.v.). Ondan sonra bir daha peygamber gelmeyecektir. Şuan peygamberimiz yaşamıyor, nerede olduğunu bilmiyorum.”

“Peygamberler de bizim gibi insandır, ama bizden farklı olarak hiç yalan söylemezler, hiç kimseye bağırılmazlar ve kızmazlar. Ama ben bazen kızabilirim.”

“Peygamberlerin neler yaptıklarını şu an hatırlamıyorum.”

Elif Buse peygamberler hakkında genel bir bilgiye sahip olmakla birlikte bunları doğru algılayabildiği görülmektedir.

Kerem Ali, (6 yaşında).

“Peygamberler Allah’ın emirlerini insanlara anlatan kişilerdir. Ama bazı kişiler peygamberlerin anlattıklarına inanmazlar. Peygamberimiz yaşamış ve vefat etmiştir, daha sonra başka bir peygamber de gelebilir.”

“Sıradan insanlar peygamberler gibi mucizeler yapamazlar ama Allah izin verirse yapabilirler. Peygamberler çok Kur’an okurlar, dua ederler, her yeri gezerler mesela cenneti bile gezebilirler. Onlar önemli insanlar olduğu için Allah onlara peygamberlik vermiştir. Peygamberimizin dedesi de çok mühim bir insanmış, Efendimiz de doğduktan sonra önemli bir insan olmuş. Peygamberimiz Allah’a çok dua ederek Allah’ın sevgisini kazanmıştır. Böylelikle peygamberlik ona verilmiştir.”

“Peygamber Efendimiz ayı parmağıyla ikiye bölmüştür. Allah’a dua edip parmağıyla işaret ederek ayın bir yarısını bir dağın ucuna diğer yarısını başka bir dağın ucuna koymuştur.”

Kerem Ali’nin Allah, peygamber, peygamberlik, mucize kavramları hakkında birçok bilgiye sahip olmakla birlikte bunları doğru yorumlayabildiği ve ifade edebildiği görülmektedir.

Yavuz Selim, (6 yaşında).

“Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) Peygamberimizdir, başka peygamber yoktur. Kur’an-ı Kerim Arapça yazıyla yazılmıştır. Biz de Kur’an-ı Kerim okuyarak Peygamberimizin sözlerini okumuş oluruz. Peygamber biraz insana biraz da meleğe benzer.”

“Peygamberler bizlerden farklı özelliktedirler.”

“Efendimiz uyurken düzgün yatar, hızlı koşardı, Kur’an-ı Kerim’i güzel okurdu, sesini fazla yükseltmezdi, insanlara bir şeyler öğretirdi. Yere yiyecek bir şey düşürdüğü zaman onu temizleyip yedi.”

Yavuz Selim’in peygamberin özellikleri ve hayatı hakkında birçok bilgiye sahip olduğu görülmekle birlikte peygamberi biraz insana biraz da meleğe benzetmesi dikkat çekicidir.

Elif, (6 yaşında).

“Peygamber 571 yılında doğmuş sonra vefat etmiştir. Peygamber şu an cennettedir, bu yüzden biz onu göremiyoruz.”

“Peygamber bizim gibi bir insandır.”

“Peygamber bizi çok sever. Onlar güzelce yaşar ve güzelce yaşatırlar. Bize güzel davranmamızı, çirkin davranmamayı ve insanları kandırmamayı anlatırlar.”

Elif’in peygamber kavramını genel olarak algılayabildiği görülmektedir.

Emirhan, (6 yaşında).

“Hz. Muhammed (s.a.v.) bizim peygamberimizdir. Bir keresinde rüyamda uçağa bindim, pencereden baktığımda da peygamberimizi gökyüzünde gördüm.”

“Peygamberler de bizim gibi insana benzerler.”

“Peygamber insanlara saygı duymuş, hiçbir zaman kötü davranmamış ve birçok iş yapmıştır.”

Emirhan’ın peygamber kavramı hakkında genel ve isabetli bir algıya sahip olduğu görülmektedir.

Zeynep, (6 yaşında).

“Peygamberler insanları seven, merhametli kişilerdir.”

“Peygamberler bizimle aynı görünümde ama bizden çok daha büyüklerdir. Bizler de peygamberler gibi iyi olabiliriz.”

“Peygamberler bize doğru yolu göstermiş ve birçok şey öğretmişlerdir. Şeytan bize yalan söylerse ona kanmamamız gerektiğini söylemişlerdir. Bizler de onları çok sevmeli ve dua etmeliyiz.”

Zeynep peygamberin uyarıcı, merhametli ve yüce bir varlık olduğunu ifade etmekle birlikte O’nun da bizim gibi bir insan olduğunun farkındadır. Zeynep’in genel anlamda bu kavramı algılayabildiği görülmektedir.

Yukarıda 5 ve 6 yaş çocuklara peygamber kavramı ile ilgili bazı sorular sorulmuş ve çocukların verdikleri cevaplar yorum yapılmadan yazılmıştır. Çocukların verdikleri cevaplar genellikle paralellik göstermektedir. Allah ve melek kavramlarından sonra peygamber kavramının daha net algılandığı görülmektedir. Çocuklara gerek öğretmenleri gerek aileleri tarafından peygamberlerle ilgili bazı bilgiler anlatıldığı verdikleri cevaplardan anlaşılmaktadır. Çocuklar da çevrelerinden duyduklarını hatırladıkları kadarıyla paylaşmışlardır. Peygamber kavramının iyilik, doğruluk, sevgi, bilgi, merhamet, sabır, hoşgörü kavramlarını çağrıştırdığı görülmektedir. Özellikle peygamber kıssalarının, şiirlerinin ve peygamberlerin gösterdikleri mucizelerin çocukların akıllarında daha çok kaldığı dikkat çekmektedir. Çocuklardan bir kaçı dışında çoğunluğunun peygamberin Allah tarafından görevlendirilmiş diğer insanlardan daha üstün vasıflara sahip biri olduğunun algılandığı görülmektedir.

3.4. “Cennet ve Cehennem” Kavramları ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

“Sözlükte “bitki ve ağaçlarla örtülü yer ve bahçe” anlamına gelen cennet, din literatüründe, iman edip salih amel işleyenlere, ahirette vaat edilen nimet ve mükafat yurdu demektir.”¹⁷¹

“Rabbimizin bağışlamasına ve takva sahipleri için hazırlanıp, genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşuşun.”¹⁷² Ayet-i Kerimesinde Allah Teâla bedensel ve ruhsal açıdan cennetteki yaşam koşullarına göre yaratılan insanı gerçek vatanına çağırmakta ve cennetin genişliğini vurgulamaktadır. “Müttekilere vaat olunan cennetin özelliği, (ağaçların) altından ırmaklar akar. Meyveleri ve gölgeleri de süreklidir. İşte (günahlardan) sakınanların (mutlu) sonu... İnkârcıların sonu ise ateştir.”¹⁷³ Allah Teâla bu Ayet-i Kerime’sinde cennete ve cehenneme kimlerin gideceğinden bahsetmektedir. Peygamber (s.a.s.) bu konu ile ilgili şöyle

¹⁷¹ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., s. 96.

¹⁷² Âl-i İmrân, 3/133.

¹⁷³ Ra’d, 13/35.

buyurmaktadır: ‘‘Allah’a ortak koşmadan ölen cennete girer; Allah’a şirk koşarak ölen de cehenneme girer.’’¹⁷⁴

Cennette; bakanlara hoş görünen, içenlere zevk veren nehirler ve sular, süzme baldan ırmaklar¹⁷⁵, tatlı su pınarları¹⁷⁶, sarhoş etmeyen, içenlere zevk veren bembeyaz bir kaynaktan çıkan içkiler¹⁷⁷, çeşitli meyveler, hurmalar, nar ağaçları¹⁷⁸, bağlar¹⁷⁹, sedir ağaçları ve salkımlı muz ağaçları¹⁸⁰, ince ve kalın ipek elbiseler¹⁸¹, altın süsler¹⁸², güzel meskenler, hiçbir yorgunluk ve zahmet vermeyen¹⁸³, boş ve yalan söz işitilmeyen sonsuz nimet ve güzellikler¹⁸⁴ bulunduğu Kur’an’da bildirilmektedir.¹⁸⁵

Cehennem sözlükte derin kuyu anlamına gelmekle birlikte dini literatürde dünya hayatında iman etmeyenlerin sürekli olarak, iman ettiği halde salih amel işlemeyen kimselerin de günahları ölçüsünde, cezalandırılmak üzere kalacakları ceza ve azap yeridir.¹⁸⁶ Ebû Said el-Hudrî’ den (r.a.) rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: ‘‘Cennet ile cehennem münakaşa ettiler.

Cehennem:

-Ben de zorbalar ve kibirliler var, dedi.

Cennet:

-Ben de zayıflar ve yoksullar var, dedi.

Bunun üzerine Allah Teâla onların çekişmesini şöyle halletti:

¹⁷⁴ Müslîm, İman, 151.

¹⁷⁵ Muhammed, 47/15.

¹⁷⁶ İnsan, 76/18.

¹⁷⁷ Saffat, 37/45-47.

¹⁷⁸ Rahman, 55/60.

¹⁷⁹ Nebe, 78/32.

¹⁸⁰ Vâkı’a, 56/28-29.

¹⁸¹ Kehf, 18/31; İnsan, 76/21.

¹⁸² Kehf, 18/21; Hac, 22/23; Fâtır, 35/33.

¹⁸³ Hicr, 15/47-48.

¹⁸⁴ Nebe, 78/35.

¹⁸⁵ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., 96.

¹⁸⁶ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., 88.

-Ey cennet! Sen benim rahmetimsin, dilediğime seninle merhamet ederim. Ey cehennem! Sen de benim azabımsın. Dilediğime seninle azap ederim. Ben her ikinizi de dolduracağım.”¹⁸⁷ Bu Hadis-i Şerif’te cehennem kötülere cezalandırmakla, cennet ise halkın hor gördüğü kişileri barındırmakla iftihar etmektedir. Doğru ile yanlış insana bildirildiği için kişi seçimlerine göre cennete ve ya cehenneme gidecektir. Bu netice de Allah’ın rahmet ve azabının tezahürüdür. Cehennem kafirler için hazırlanmıştır¹⁸⁸ ve orada ebedi kalıcıdır.¹⁸⁹ “(Azgınlar) orada çağlar boyu kalırlar, orada bir serinlik ya da (susuzluk gideren) bir içecek tatmazlar, ancak (dünyada yaptıklarına) uygun karşılık olarak kaynar su ve irin tadarlar.”¹⁹⁰ Bu ayetlerde Allah Teâla cehennem azabından ve sonsuzluğundan bahsetmektedir.

5 ve 6 yaş çocuklara sorduğumuz sorular çerçevesinde “cennet ve cehennem” kavramları özet olarak açıklanmaya çalışıldı. Çocukların psikolojisini olumsuz etkilememek adına cehennem kavramı ile ilgili soruların sorulmasına bazı okullarda izin verilmedi. Bu sebeple cennet kavramı üzerinde daha çok duruldu. Çocuklara bu kavramlarla ilgili yöneltilen sorular şu şekildedir:

Cennet ve cehennem nedir?

Cennet ve cehennem nasıl bir yerdir?

Cennet ve cehennem nerededir?

Cennete ve cehenneme kimler, nasıl gidebilir?

Göksu, (5 yaşında).

“Cennet mis kokulu bir yerdir. Cehennem ise kötü bir yerdir.”

“Cennette peygamberlerin gülleri vardır. Bunu ezberlediğim bir ilahiden öğrendim. Orada dedeler, teyzeler, anneanneler, peygamberimiz ve Allah vardır.

¹⁸⁷ Müslîm, Cennet, 34; Buhârî, Tefsîru sûre (50), 1; Tevhîd 25; Tirmîzi, Cennet, 22.

¹⁸⁸ Bakara, 2/24; Âl’i İmrân, 3/131.

¹⁸⁹ Nisâ, 4/169; Ahzâb, 33/65.

¹⁹⁰ Nebe, 78/23-24-25-26.

“Cennet çok uzak bir yerdedir; belki gökyüzünde belki de mezarlığın altında olabilir.

“İyiler cennete, kötüler ise cehenneme giderler. Cennete öldükten sonra gidilebilir.”

Göksu cennete öldükten sonra gidilebildiğini bu yüzden yaşlıların şu an cennette olduklarını cennetin de toprağın altında bulunduğunu düşünmektedir. Göksu cennet ve cehennem konusunda genel bir bilgiye sahip olmakla birlikte soyut kavramların çok fazla algılanamadığı görülmektedir.

Berke, (5 yaşında).

“Cennet de cehennem de iyi bir yerdir.”

“Cennette Allah yaşar, orası O’nun evidir. Cehennem ise meleklerin evidir.”

“Cennetin ve cehennemini nerede olduğunu bilmiyorum.”

“Cennete Müslümanlar gider.”

Berke’nin cennet cehennem kavramlarını birbirine karıştırdığı görülmektedir. İhtimale cehennem kavramı Berke’ye anlatılmamıştır. Berke cennette Allah’ın yaşadığını ve Müslümanların oraya gideceğini bilmekle birlikte cennetin nerede ve nasıl bir yer olduğuna dair herhangi bir yorumu yapmamıştır.

Ebrar, (5 yaşında).

“Cehennem cennet demektir.”

“Cennet insanların içinde yaşadığı bir yerdir.”

“Cennet çok uzakta bir yerdedir.”

“İyiler de kötüler de cennete gidebilir.”

Ebrar cennet ve cehennem kavramlarını birbirine karıştırmıştır. Ebrar'ın bu kavramları yeteri kadar algılayamadığı görülmektedir.

Ece Su, (5 yaşında).

“Cennet güzel bir yerdir.”

“Cennet ölülerin gittiği bir yerdir.”

“Cennet camide olabilir.”

“Cennete arabalarıyla insanlar gider. Mesela dedem hastalandı ve yaşlandı. Ölünce de cennete gitti. Cehenneme ise kötü insanlar gider.”

Ece Su cennet hakkında genel bilgiye sahip olmakla birlikte algılamada tam manada yeterli olmadığı görülmektedir.

Elif Reyyan, (5 yaşında).

“Cennet iyi bir yerdir, cehennem ise kötü bir yerdir.”

“Cennet içinde iyi insanların olduğu bir yerdir.”

“Cennetin nerede olduğunu bilmiyorum.”

“İyi insanlar cennete, kötü insanlar da cehenneme giderler.”

Elif Reyyan'ın cennetin iyi insanların gittiği iyi bir yer, cehennemin ise kötü insanların gittiği çirkin bir yer olduğunu bilmekle kavramları tam yorumlayamadığı görülmektedir.

Emir, (5 yaşında).

“Cennet ateştir. Cehennemi hiç duymadım.”

“Cennet kötü kişilerin gittiği bir yerdir.”

“Cennetin nerede olduğunu bilmiyorum.”

“Herkes cennete gidebilir.”

Emir’in cennet kavramını tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Yusuf Kağan, (5 yaşında).

“Cennet ve cehennem iyi bir yerdir.”

“Cennet ve cehennem ölülerin gittiği bir yerdir. Orada dua eden ağabeyler vardır.”

“Cennetin ve cehennem neredede olduğunu bilmiyorum.”

“Cennete de cehenneme de iyi insanlar gider.”

Yusuf Kağan cennet ve cehennem kavramlarını birbirine karıştırmaktadır. Bu yerleri öldükten sonra gidilen yerler olarak tanımlayabilmektedir.

Zeynep, (5 yaşında).

“Cennet iyi bir yerdir, cehennem ateş dolu bir yerdir.”

“Cehennem içinde çirkin şeyler vardır.”

“Cennet ve cehennem neredede bilmiyorum.”

“Ölünce insanlardan bazıları cennete gidecek. Kendini öldürenler ise cennete gidemeyecekler. Ölüm pek güzel olmasa da yaşlanıp ölürsen cennete gideriz ve bu da bizim için güzel bir şey olur; yani ölüm bazen güzel olabilir. Cennete iyi ve yardımsever insanlar gidebilir. Melekler de iyilik yaparsa cennete gidebilir. Kötü durumda olan birini evimize davet etmeli, ona birkaç gün evimizde bakmalıyız. Böylelikle yardımsever bir insan oluruz. Cennete gitmek için sadece iyi insan olmak da yetmez. Namaz kılmalı ve dua etmeliyiz. Çünkü namaz kılmayan ve Allah’a dua etmeyenler cehenneme giderler.”

Zeynep’in cennet ve cehennem kavramlarını algılayabildiği görülmektedir.

Zülal, (5 yaşında).

“Cennet güzel bir yerdir.”

“Cennette güzel şeyler vardır.”

“Cennetin nerede olduğunu bilmiyorum.”

“Ölünce cennete gideriz. Müslümanlar cennete gidecektir.”

Zülal’in cennet kavramı hakkında genel bilgilere sahip olduğu ve bunları algılayabildiği görülmektedir.

Hilal, (5 yaşında).

“Cennet güzel bir yerdir. Cehennem ise kötü bir yerdir.”

“Cennetin içinde okullar, kurslar vardır.”

“Cennet öldükten sonra gidilen bir yerdir.”

“Öldükten sonra iyi insanlar cennete, kötü insanlar cehenneme giderler.”

Hilal cennet ve cehennem kavramlarını genel olarak algılayabilmiştir.

Ömer Yusuf, (6 yaşında).

“Cennet güzel bir yerdir.”

“Cennetin içinde ne olduğunu bilmiyorum.”

“Cennet Mekke’dedir.

“Cennete oruç tutanlar, namaz kılanlar, dua edenler giderler.”

Ömer Yusuf’un cennet kavramını tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Ahmet Ege, (6 yaşında).

“Cennet güzel olan bir yerdir. Cehennem ise kötü bir yerdir.”

“Cennetin içinde güzel şeyler ve insanlar vardır.”

“Cennetin nerede olduğunu bilmiyorum.”

“Öldükten sonra iyiler cennete gider, kötüler ise cehenneme giderler.”

Ahmet Ege cennet ve cehennem kavramlarını genel olarak algılayabilmiştir.

Batuhan, (6 yaşında).

“Cennet güzel bir yerdir.”

“Cennet istenilen her şeyin olduğu bir yerdir.”

“Cennet belki uzayda olabilir.”

“Müslümanlar ölünce cennete giderler. Hristiyanlar ölünce cennete gidemezler. Müslüman da Allah’a inanıyor ama bunu göstermesi gerekir; yoksa o da cennete gidemez.”

Batuhan’ın cennet kavramını genel manada algılayabildiği görülmektedir. Cennet uzayda olabilir, ifadesi dikkat çekicidir.

Bersu Eslem, (6 yaşında).

“Cennet çok güzel bir yerdir.”

“Cennetin içinde çok güzel ağaçlar ve birçok şey vardır.”

“Cennet mezarlığın içinde, toprağın altındadır.”

“Müslümanlar ve iyiler cennete gider, kötüler ise cehennem giderler.”

Bersu Eslem cennet hakkında genel bir yorumlamaya sahip olmakla birlikte ölümler cennete gidebileceği için cennetin de toprağın altında olabileceğini düşünmektedir.

Elif Buse, (6 yaşında).

“Cennet güzel bir yerdir.”

“Cennette güller, ırmaklar ve güzel şeyler vardır.”

“Cennetin nerede olduğunu bilmiyorum.”

“Ölünce cennete gidebiliriz. Şeytana inananlar cennete gidemeyecek, peygamberimize inananlar cennete gidecek. Ben cennete gitmek istiyorum.”

Elif Buse'nin cennet kavramını genel olarak algılayabildiği görülmektedir.

Kerem Ali, (6 yaşında).

“Cennet çok güzel bir yerdir.”

“Cennette altından saraylar, baldan nehirler, ışıktan göller ve çok güzel sofralar vardır.”

“Cennet buradan çok uzakta bir yerdedir.”

“Cennete Müslümanlar girecek, Hristiyanlar ve Allah'a inanmayanlar giremeyecektir.”

Kerem Ali'nin cennet kavramını algılayabildiği görülmele birlikte cennetin uzak bir yerde olabileceği ifadesi dikkat çekicidir.

Yavuz Selim, (6 yaşında).

“Cennet Peygamber Efendimizin evidir.”

“Peygamberimiz yüksekte olduğu için biz O'nu göremeyiz. Cennet güzel bir yerdir.”

“Cennet Mekke'dedir.”

“Cennete kâfirler dışında herkes gidebilir.”

Yavuz Selim'in cennet kavramının bazı konularında anlam karmaşası yaşadığı görülmektedir.

Elif, (6 yaşında).

“Cennet bizim geldiğimiz yerdir. Cehennem hakkında hiçbir fikrim yok.”

“Cennet Allah'ın ve Peygamber Efendimizin olduğu bir yerdir. Ben cennetteyken bebek olduğum için orayı hatırlayamıyorum.”

“Cennet nerede bilmiyorum.”

“Şeytan cennete insanlara zarar vermesin diye gidemez. İyi insanlar cennete giderler. Kötü insanlar başka bir yere gider.”

Elif cennet kavramı konusunda diğer çocuklardan biraz daha farklı bir bakış açısına sahiptir. İnsanların cennetten gelmesi ve bebek olduğu için cenneti hatırlayamadığına dair ifadeleri dikkat çekicidir. Elif'in cennet kavramını algılayabildiği görülmektedir.

Emirhan, (6 yaşında).

“Cennet Allah'ın büyüdüğü ve yaşadığı bir yerdir.”

“Cennette namaz kılınır. Allah belki bazen cehenneme de gidiyordur. İkisinin içinde de güzel şeyler vardır.”

“Cennet de cehennem de çok yukarıdadır. Uzun bir merdivenimiz olmadığı için iyi biri olsak bile oraya tırmanamayız.”

“Cennete insanlar girecektir.”

Emirhan cennet ve cehennem kavramlarında algı karmaşası yaşamaktadır. Bazı ifadeleri Emirhan'ın bu kavramlara somut olarak baktığını ve tam olarak cennet ve cehennem kavramlarını algılayamadığını göstermektedir.

Zeynep, (6 yaşında).

“Cennet Peygamberimizin evidir. Cehennem ise şeytanın kötülük yeridir.”

“Cennet çok güzel bir yerdir. Peygamberimiz ve onu seven kişiler orada yaşarlar. Cehennemde bir kapı vardır. Şeytan oraya kilitlenmiştir. O yanlış bir şey yaptıkça yalan söyledikçe Allah onu orada yakar.”

“Cennet çok uzak bir yerdedir, dünyada değildir.”

“Cennete ihtiyarlar ve Allah’ı görmek isteyenler gider. İnsanlar yanlış şeyler yaparlarsa cehenneme gidebilirler.”

Zeynep’in genel olarak cennet kavramını algılayabildiği görülmektedir.

Yukarıda cennet ve cehennem kavramları ile ilgili sorular 5 ve 6 yaş çocuklara yöneltilmiştir. Çocukların görüşmelerde verdikleri cevaplar yorum yapılmadan yazılmıştır. Cehennem kavramı çocuklar için olumsuz bir çağrışım yapabileceği için bu kelime üzerinde çok durulmamıştır.

Çocuklardan 4’ü cennet ve cehennemi birbirine karıştırmakla ya da ikisini aynı kavram olarak algılamakla birlikte çoğunluk cennetin iyi bir yer cehennemin ise kötü bir yer olduğunu bilmektedir.

Cennette nelerin olduğuna dair soruya verilen cevaplar genel olarak aynıdır. Çocuklar cennette güzelliklerin olduğu konusunda hem fikirdirler.

Cennetin nerede olduğuna dair verilen cevaplar birkaç çeşittir. Çocuklardan 2’si cennetin Mekke’de, 2’si mezarlıkta 6’sı gökyüzünde, biri dünyadan uzakta bir yerde olduğunu ifade etmiştir. Çocuklardan diğerleri bu konuya cevap vermemişler, bazıları bilmediklerini ifade etmişlerdir. Bazı çocuklar cennetin mezarlık ya da gökyüzünde olabileceği ihtimalini belirtmişlerdir. Burada çocukların görmedikleri soyut bir kavramı somutlaştırdıkları görülmektedir. Soyut bir kavramın yine gökyüzüne atfedildiği dikkat çekmektedir.

Genel olarak cennete iyilerin ve inançlı kimselerin cehenneme ise kötülerin, inançsızların gideceğini çocuklar ifadelerinde belirtmişlerdir. Birkaç çocuk cennet ve

cehennem kavramlarını birbirine karıştırdıkları için ikisine de iyi insanlar gider ifadelerinde bulunmuşlardır. Bazı çocuklar çevrelerinde ölen insanların toprağa gömüldüklerini bildikleri ve onlara o kişilerin cennete gittikleri söylendiği için cennete ihtiyar insanların gideceği düşüncesine de sahiptirler. Sonuç olarak soyut bir kavramın çocukların zihninde genel olarak somutlaştırıldığı görülmektedir.

3.5. “Dua” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Dua sözlükte “çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek” anlamlarına gelir. Din literatüründe ise dua, insanın bütün benliğiyle Allah’a yönelerek maddi ve manevi isteklerini O’na arz etmesi anlamına gelir. Bir başka deyişle dua sınırlı, sonlu ve aciz olan varlığın sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu bir köprüdür. Kur’an’da yirmi yerde dua kelimesi geçmekle birlikte pek çok ayette dua kökünden türeyen fiiller yer almaktadır.¹⁹¹ Hz. Peygamber de dua ile ilgili bir çok Hadis-i Şerif buyurmuşlardır.

“De ki: Duanız olmasa, Rabbiniz size niye değer versin ki!”¹⁹² Ayet-i Kerimesinde insanın ancak dua ile değer kazanacağı bildirilerek duanın ne kadar mühim olduğundan bahsedilmektedir. “Rabbiniz (olan Allah) buyurdu ki: Bana dua edin, kabul edeyim, çünkü büyüklük taslayıp bana dua etmekten kaçınanlar, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir.” Allah Teala, acziyetimizi kabul edip O’na dua etmemizi bunun karşılığında dualarımızın kabul edileceğini vaat etmekte duanın kulluğun bir gereği olduğunu bildirmektedir.

Duanın nasıl edilmesi gerektiğini Allah Teala ve Hz. Peygamber bizlere bildirmektedir.¹⁹³ “Rabbinize yalvara yakara ve sessizce dua edin. Çünkü o haddi aşanları sevmez.”¹⁹⁴ Duanın adaplarından biri duayı gizlice, gönülden ve alçak sesli yapmaktır. Aynı zamanda mübarek vakit ve yerler tercih edilerek, abdestli olarak, kibleye yönelmeli, geçmiş günahlardan pişmanlık duyularak duaya besmele, hamdele ve salavatlarla başlanılmalıdır. Ebu Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdu: “Herhangi biriniz acele etmedikçe duası kabul edilir.

¹⁹¹ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., 128.

¹⁹² Furkân, 25/77.

¹⁹³ Mü’min, 40/60

¹⁹⁴ A’raf, 7/55.

(Kul acele ederek) Rabbime kaç defa dua ettim de duamı kabul etmedi, der.’’¹⁹⁵
 Ubâde b. Sâmit’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘‘Yeryüzünde bir Müslüman Allah’tan bir şey dilerse, günah bir şeyi istemediği veya akrabası ile ilgisini kesmeyi arzu etmediği sürece Allah onun dilediğini mutlaka yerine getirir veya ona vereceği şey kadar bir kötülüğü kendisinden giderir.’’

Orada bulunanlardan biri:

O taktirde biz Allah’tan çok şey isteriz, deyince, Resul-i Ekrem (s.a.s.):

‘‘Allah’ın lütfu dilediğiniz şeylerden daha çoktur.’’ buyurdu.¹⁹⁶

Hadislerden de anlaşılacağı üzere duanın kabul edileceğine inanarak, acele etmeden, istikrarla bu ibadete devam edilmelidir. Zira dua yapanın ya günahları bağışlanır ya istediği şey aynen o an verilir veya sevap olarak biriktirilerek ahirete ertelenir.

5 ve 6 yaş çocuklara sorduğumuz sorular çerçevesinde dua kavramı özet olarak açıklanmaya çalışıldı. Bu konuyla ilgili görüşmelerde sorulan sorular ise şöyledir:

Dua nedir?

Duanın faydası var mıdır, nelerdir?

Dua eder misin? Nasıl ve ne zaman dua edersin?

Dualar gerçekleşir mi? Senin duaların gerçekleşti mi?

Göksu, (5 yaşında).

‘‘Dua Allah’tan bir şeyler istemektir.’’

¹⁹⁵ Buhârî, Daâvat 22; Müslîm, Zikir, 90-91.

¹⁹⁶ Tirmizi, Daâvat 115, Ahmed İbn Hanbel, Müsned, III, 18.

“Duanın bana faydası çoktur. Allah’tan babama hayırlı kazanç vermesini istiyorum ve babamın bir sürü parası oluyor.”

“Uyumadan önce, namazda, namazdan sonra dua ediyorum. Ölenler cennete, kötüler cehenneme gitsin diye dua ediyorum. İnşallah cennete gider, peygamber efendimizi görürüm diye dua ediyorum. Allah’tan herkesi kazadan ve beladan korumasını istiyorum.”

“Dualarım kabul oluyor. İyilerin duaları kabul olur, kötülerin duaları kabul olmaz. Bazı dualarım gerçekleşmedi ama ileride bu dualarım kabul olabilir.”

Göksu’nun dua kavramının ne demek olduğunu bilmekle birlikte sıklıkla dua ettiği ve duaların kabul olacağına inandığı görülmektedir.

Berke, (5 yaşında).

“Dua iyi bir şeydir.”

“Dua edersek Allah ve peygamberimiz bizi sever. Merdivenle yukarı çıkarak Allah’a ulaşabiliriz.”

“Ezberlediğim duaları okurum.”

“Dualar hep kabul olur mu bilmiyorum.”

Berke’nin duanın iyi ve faydalı bir şey olduğunu fakat tam olarak ne anlama geldiğini algılayamadığı görülmektedir.

Ebrar, (5 yaşında).

“Dedem namazdan sonra dua ediyor, ama ne dediğini duymadım, bilmiyorum. Allah’tan bir şey istemiyor ama namazda okunan duaları okuyor.”

“Duanın faydasını bilmiyorum.”

“Dua edersem Allah’tan oyuncak bebek isterim.”

“Duaların hepsi kabul olur.”

Ebrar’ın duanın Allah’tan bir şeyler istemek olduğunu bilmekle birlikte tam olarak dua kavramını algılayamadığı görülmektedir.

Ece Su, (5 yaşında).

“Duanın tam olarak ne olduğunu bilmiyorum. Annem ile babamın namaz kılıp dua ettiğini görmedim.”

“Duanın bize faydası vardır.”

“Hiç dua etmedim.”

“Duaların hepsi muhakkak kabul olur.”

Ece Su’yun çevresinde dua eden birilerini görmediği için duanın tam olarak mahiyetini bilmediği görülmektedir.

Elif Reyyan, (5 yaşında).

“Dua müminin silahıdır.”

“Duanın bizlere faydası vardır.”

“Kardeşimin erkek olması için dua etmişim.”

“Kardeşimin erkek olmasını istedim ve Allah bu duamı gerçekleştirdi.”

Elif Reyyan’ın çevresinden öğrendikleri kadarıyla genel olarak dua hakkında algı sahibi olduğu görülmektedir.

Emir, (5 yaşında).

“Evde namaz kılan ve dua eden birilerini gördüm. İçlerinden dua okudukları için ne dediklerini bilmiyorum.”

“Duanın faydası vardır.”

“Allah’tan oyuncak isteyerek O’na dua ettiğimi hatırlıyorum.”

“Allah’tan oyuncak istedim ama henüz bana oyuncak vermedi. Duaların hep kabul olacağını biliyorum. Bu yüzden Allah’ın bana da zamanı gelince oyuncak vereceğine inanıyorum.”

Emir’in çevresinde dua eden birileri olmakla birlikte tam olarak dua kavramının çocuğa anlatılmadığı görülmektedir. Fakat Emir etrafından gördükleri kadarıyla dua hakkında genel bir algı sahibidir. Emir’in kabul olacağına inanarak Allah’tan bir şeyler istediği ifadelerinde yer almaktadır.

Yusuf Kağan, (5 yaşında).

“Ezberlediğimiz duaları okumak ve Allah’tan bir şeyler istemek dua demektir.”

“Duanın faydası vardır.”

“Peygamber Efendimiz için dua etmeliyiz. Her zaman dua edilebilir. Bildiğimiz duaları okuyabiliriz.”

“Dualar hep kabul olur. Dedemle parka gitmiştim, param yoktu, dua edince param olmuştu.”

Yusuf Kağan duayı çevresinde gördüğü örneklerden öğrenmiş ve hayatına geçirmiştir. Duanın mahiyeti hakkında genel bilgi ve algıya sahiptir.

Zeynep, (5 yaşında).

“Dua, Allah’ın hediyesidir.”

“Çok dua edersem belki cennete gidebilirim ya da Peygamber Efendimiz evimize gelebilir. Duanın birçok faydası vardır.”

“Ezan okununca dua ederim her zaman dua edilebilir. Benim başörtüm olmadığı için dua edemiyorum, çünkü başörtüsü dua edilmez.”

“Dualar bazen gerçekleşir, bazen gerçekleşmez. Ben Allah’tan oyuncak istiyorum. Annem bana oyuncak alırsa Allah bana oyuncak vermiş, böylelikle dualarım kabul olmuş olur.”

Zeynep çevresinden duydukları ile dua hakkında genel yargılara sahiptir. Duanın Allah’ın hediyesi olduğuna dair ifadesi ilgi çekicidir. Aynı zamanda sahip olduklarını kendisine veren asıl varlığın Allah olduğunu bilmesi ve bunu algılayabilmesi dikkate değer bir ifadedir.

Zülal, (5 yaşında).

“Dua etmek güzel bir şeydir.”

“Dua edersek Allah bizi sever.”

“Her gün dua ederim.”

“Bütün dualar kabul edilir.”

Zülal’in dua kavramı hakkında temel bilgilere sahip olduğu görülmektedir.

Hilal, (5 yaşında).

“Dua etmek Allah’tan bir şey istemektir.”

“Dua etmek faydalıdır.”

“Her gün dua ederim. Babam bana oyuncak bebek alsın diye dua ediyorum.”

“Duaların hepsi gerçekleşmeyebilir.”

Hilal’in dua kavramı hakkında temel bilgilere sahip olduğu görülmektedir.

Ömer Yusuf, (6 yaşında).

“Dua Allah’tan dilemektir.”

“Duanın faydası Allah’tan bir şey isteyince onun gerçekleşmesidir.”

“Allah’tan herkesi korumasını, kötü bir şey olmamasını istiyorum. Okulda her gün dua ederim.”

“Dualar gerçekleşir. Benim dualarım hep gerçekleşti.”

Ömer Yusuf’un dua kavramı hakkında genel bir bilgi ve algıya sahip olduğu görülmektedir.

Ahmet Ege, (6 yaşında).

“Dua Allah’tan istemektir.”

“Dua ederek sevap kazanırız, isteklerimiz gerçekleşir.”

“Her zaman dua edebiliriz. Allah’ tan kar yağmasını istemiştım dua ettikten sonra hemen yağdı.”

“Benim dualarım kabul oldu ama bazı dualar kabul olmayabilir.”

Ahmet Ege’nin duanın mahiyeti ve karşılığı hakkında isabetli yorumlara sahip olduğu görülmektedir. Duaları kabul olduğu halde bazı duaların kabul olamayacağını da düşünmektedir.

Batuhan, (6 yaşında).

“Dua, Allah’ a dua etmektir.”

“Duanın faydaları vardır. Dua edersek isteklerimize kavuşabiliriz. Ölmek üzere olan kişi dua ederse Allah da duasını kabul ederse hayatta kalabilir. Ben derslerde besmele çekiyorum, yaptıklarım böylelikle doğru çıkıyor.”

“Namaz kıldıktan sonra, gece yatarken dua ederim. Her zaman dua edilebilir. Allah’ tan insanları korumasını isterim.”

“Dualarım bazen kabul olur. Her şeyin biz zamanı olduğuna göre bütün dualar aynı anda kabul olamaz. Başka bir zamanda Allah isterse dualar kabul olur ama bazen kabul etmeyebilir.”

Batuhan'ın dua kavramını tam olarak algılayabildiği görülmektedir. Dua kavramını bilmekle birlikte bunu hayatına da fazlasıyla geçirdiği ve faydalarını gördüğünü ifade etmesi ilgi çekicidir. Allah istediği takdirde her şeyin gerçekleşebileceğine inanmakla birlikte her duanın aynı anda kabul olmasının mümkün olmadığını, duaların kabul olmaları için vaktinin gelmesi gerektiğini düşünebilmesi çarpıcıdır.

Bersu Eslem, (6 yaşında).

“Dua etmek Allah'tan bir şeyler istemek, dua okumaktır.”

“Dua edersek isteklerimiz kabul olur.”

“Dua ederim. Mesela namaz kıldıktan sonra dua ederim. Allah'tan cennete gitmeyi isterim. Babaannemler umreye gittiler. Ben de umreye gitmek için dua ediyorum; ama henüz bu duam kabul olmadı.”

“Bazı dualar kabul olmaz.”

Bersu Eslem duanın mahiyeti hakkında genel bir algıya sahip olmakla birlikte duanın hayatında da yeri söz konusudur. Dua karşılığı olarak isteklerin kabul olabileceği gibi olmayabileceğine de inanması sebep sonuç ilişkisine dayalı bağlantı kurduğunu göstermektedir.

Elif Buse, (6 yaşında).

“Dua istemektir.”

“Duanın faydası vardır.”

“Dua ederim. Allah’ tan ailemi korumasını isterim. Kendim için de dua ederim. Zor durumda kaldığım zamanlarda dua ederim ama rahatken de dua edebilirim.”

“Bazı dualarım kabul olmadı, galiba bazı dualarımı Allah beğenmediği için kabul etmedi. Kardeşimin ağlamamasını istemiştim ama bu duam henüz kabul olmadı. Belki ileride kabul olabilir.”

Elif Buse duanın ne olduğunu bilmekle birlikte günlük hayatında da dua etmektedir. Bazı duaları Allah’ın beğenmediği takdirde kabul etmeyebileceğini ya da zamanı geldiğinde kabul etmek isteyebileceğini ifade etmesi dikkat çekicidir.

Kerem Ali, (6 yaşında).

“Dua Allah’ın sözleridir.”

“Ben dua edince Allah mutlu olur. Çünkü Allah O’ndan bir şey istememden mutluluk duyar. Biz dua ettikçe Allah bizi belalardan, kazalardan ve kötülüklerden korur. “

“Ellerimi açarak her zaman dua ederim. Allah’tan bizi korumasını isterim. Babam uzakta olduğu için gelmesini ve daha çok para kazanması için dua ederim.”

“Allah dualarımı kabul edebilir bazen de etmeyebilir. Duaya besmele ile başlarsak sonunda da âmin dersek dualarımız kabul olur. Çünkü âmin Allah’ım duamı kabul et demektir.”

Kerem Ali duanın mahiyeti ve nasıl edilmesi gerektiğini bilmekte aynı zamanda günlük hayatında da sıkça dua etmektedir. Diğer çocuklardan farklı olarak duanın Allah’ı sevindirecek bir şey olduğunu, kulların Allah’tan bir şeyler istemesinin O’nu mutlu edeceğini ifade etmesi dikkat çekicidir.

Yavuz Selim, (6 yaşında).

“Dua Allah’ın sözleridir.”

“Dua edersek Allah bize çok sevap yazar ve günahlarımızı siler.”

“Her zaman dua edilebilir.”

“Allah bütün duaları kabul eder. Kâfirlerin duası ise kabul edilmez.”

Yavuz Selim’in dua kavramı hakkında genel bir bilgi ve algıya sahip olduğu görülmektedir.

Elif, (6 yaşında).

“Dua etmek Allah’tan istemektir.”

“Biz dua edersek Allah çok sevinir.”

“Ezberlediğim duaları okurum. Bir keresinde Allah’tan çubuk kraker istemiştim, Allah da onu yarattı ve biz marketten gidip aldık. Çubuk krakeri O’nun gönderdiğini anladım.”

“Allahtan bir şey istersek o bize verebilir. Güzelce dua edersek Allah verir, güzel dua etmezsek vermez.”

Elif’in dua kavramının ne olduğunu ve nasıl yapıldığını bilmekle birlikte dua ettiği görülmektedir. Sahip olduklarının Allah tarafından yaratıldığını, dua edildiği takdirde Allah tarafından isteklerinin gönderildiğini algılaması dikkat çekicidir.

Emirhan, (6 yaşında).

“Dua etmek güzel bir şeydir.”

“Dua edersek Allah bizi duyar. Bütün dualar kabul olur, dua etmek faydalı bir şeydir.”

“Dua ederken Allah’tan şeker, çikolata istiyorum. Her gün dua ederim.”

“Kötülerin duası kabul olmaz.”

Emirhan'ın dua kavramını genel manada bilmekle birlikte günlük hayatında da dua ettiği görülmektedir.

Zeynep Çiğdem, (6 yaşında).

“Dua Allah’ımıza hediye olarak verdiğimiz şeydir.”

“Duanın faydası çoktur.”

“Allah’ım seni çok seviyorum, sana kul olmak istiyorum, senin yanında olmak istiyorum diye dua ediyorum. Allah bize çok şey verdiği için çok şey istemiyorum. Ezan okununca namaz kılıp dua etmeliyiz yoksa dualarımız kabul olmaz. Ezan okununca annemle namaz kılıyorum.”

“Dualar gerçekleşir. Babamın gelmesi için dua ediyordum ve seksen gün sonra babam Şırnak’tan geldi.”

Zeynep Çiğdem çevresinde dua eden insanları görmekle birlikte kendisi de dua etmektedir. Genellikle bu kavrama sevgi odaklı bakmakta ve dualarının kabul olduğunu görmektedir.

Yukarıda dua kavramı hakkında 5 ve 6 yaş çocuklara sorular sorulmuş ve yorum yapılmadan çocukların verdikleri cevaplar kayda alınmıştır. Genel olarak dua kavramı çocukların hayatında mevcuttur. Kavram hakkında temel bilgilere ve genel bir algıya sahip olduğu görülmektedir.

Duanın mahiyeti hakkında 9 çocuk duanın Allah’tan istemek olduğunu, 3 çocuk duanın iyi ve güzel bir şey olduğunu, 2 çocuk duanın Allah’ın sözleri olduğunu, 2 çocuk duanın Allah’ın hediyesi olduğunu, 1 çocuk duanın müminin silahı olduğunu, 2 çocuk dua eden insanları gördüğünü fakat ne olduğunu bilmediğini, 1 çocuk ise dua eden birilerini görmediğini ve bu yüzden duanın tam olarak ne demek olduğunu bilmediğini ifade etmiştir. Çocukların dua kavramını açıklarken çevrelerindeki anlatım ve eylemlerden faydalandıkları görülmekle birlikte dua ile iç içe yaşayan çocukların duanın mahiyetini daha iyi kavradıkları görülmektedir.

Çocukların hepsi duanın faydalı olduğunu ifade etmekle birlikte bazı çocuklar bu faydayı isteklerin kabul olması bazıları ise Allah'ın sevgisini kazanmak olarak değerlendirmişlerdir. Çocukların hepsi her zaman dua edilebileceğinden bahsetmişlerdir. Bununla birlikte genel olarak 5 yaş çocukları bütün duaların kabul olacağına inanırken yine genel olarak 6 yaş çocukları duaların bazen kabul olamayacağına inandıkları görülmektedir. Sebep sonuç ilişkisine dayalı bazı istekleri kabul olmayan çocuklar duaların da edindikleri tecrübelerle göre kabul olamayacağına inandıkları görülmektedir. Bazı çocuklar için ise kötü insanların ya da doğru dua etmesini bilmeyen insanların duaları kabul olmamaktadır.

Genel olarak dua kavramının 5 ve 6 yaş çocuklarda algılandığı ve eylem boyutuna taşındığı görülmektedir. Bu algının gelişmesinde de en büyük etkiye aile ve okul sahiptir. Dua kavramında da 6 yaş çocuklarda 5 yaş çocuklara göre algının daha üst seviyede olduğu görülmektedir.

3.6. “Doğruluk” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Kelime olarak “doğru”nun Türkçemizde birçok anlamı vardır. Bunlardan önemli bazıları şunlardır: “Bir ucundan öbürüne yönü değişmeyen, eğri ve çarpık olmayan”; “akla, mantığa, hakikate, gerçeğe ve kurala uygun olan; yalan, akıl ve gerçek dışı olmayan”; “haklı ve yerinde olan”; “yasa, kural ve ahlaka bağlı, dürüst ve namuslu”. Doğruluk ise; “doğru olma durumu, doğru olana yakışır davranış”, “dürüstlük”; “yalan, hile ve gösterişten uzak olma, samimilik”, “dürüstlük ve namusluluk”; “bir düşünce ve açıklamanın gerçek ve olgu ile uyuşması” anlamlarında kullanılır. Arapça’da sıdk ve “istikamet” kelimeleri bu anlamlardadır. Sıdk (sa-de-ka) kökünden türeyen bütün kelimeler herhangi bir şeyde “sıhhat ve kemal” anlamlarını taşır. Dolayısıyla sıdk, “mükemmellik, söz ve davranışlarda sağlam ve güçlü olmak” demektir. Bunun karşıtı “kizb” ise yalan, yanlış, asılsız, isabetsiz demektir. İstikamet (kıyam ve kıvam kökünden), kaldırıp dikmek, düzeltip doğrultmak veya özenle yerine getirmek anlamlarına gelir. Düz bir çizgide yol almak veya gidilecek yol, hedef anlamlarında da kullanılır.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Hayati Hökelekli, Ailede Okulda Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 88-89.

Özet olarak doğruluk, kişinin inancında, niyetinde ve düşüncelerinde, işlerinde, söz, iş ve davranışlarında, hakikate, adalete, gerçeğe uygunluğudur. Doğrulukta temel nokta gerçekle örtüşme, olup bitenle uyuşmadır. Yani bizim dışımızda meydana gelen bir olay ile bu olayı zihnimizde değerlendirme sonucu vardığımız kararın birbiriyle tam uyuşmasıdır.

Bunun yanında doğruluk (sıdk) gönülden, içten gelerek, samimi olarak, hakkı verilerek yapılan eylemlerdir. Dolayısıyla doğruluk önce niyet ve düşüncede başlar; bir kimsenin niyet ve düşüncesi bozursa, onun yaptığı iş ve davranışların ahlaki bir değeri olmaz. Gösteriş için, başkalarını etkilemek ve onların gözlerinde kendi değerini yükseltmek için bir yoksula yardımda bulunan kimse doğru bir iş yapmış sayılmaz.¹⁹⁸

Doğruluk kavramına birçok ayette ve hadiste değinilmiştir. Hud Suresinde “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.”¹⁹⁹ buyrulmaktadır. Bir başka ayette “De ki: Ey Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla, çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver.”²⁰⁰ şeklinde dua etmemiz telkin edilmektedir. Namaz kılan her Müslüman günde defalarca Fatiha Suresi’nde “Bizleri doğru yola ilet!” duasını tekrar eder. Çünkü doğru yolda olmak bir başka deyişle sırat-ı müstakim üzere bulunmak dindarlığı tanımlayan en temel özelliktir. Hayatları boyu doğruluktan şaşmayan insanlar için müjdeleyici ayetler buyrulmaktadır. “Şüphe yok ki Rabbimiz Allah’tır, deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: “Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin.” derler.²⁰¹

Bir gün Hz. Peygamber’in yanına gelen ve “Ey Allah’ın elçisi, bana dini öyle tarif et ki, bundan sonra ben onu kimseye sorma ihtiyacı duymayayım.” Diyen kimseye şöyle cevap verir: “Allah’a inandım de sonra dosdoğru ol!”²⁰² Bir başka rivayete göre Hz. Peygamber: “Bizi aldatan bizden değildir.” Buyurmaktadır.²⁰³

¹⁹⁸ Hökelekli, a.g.e., s. 89.

¹⁹⁹ Hûd, 11/112.

²⁰⁰ İsrâ 17/40.

²⁰¹ Fussilet 41/30.

²⁰² İbn-i Hanbel, III, 413.

²⁰³ Müslîm, İman, 164.

Hadislerden anlayacağımız üzere doğruluk bir Müslümanın olmazsa olmaz özelliğidir. Zira yalan söylemek, verdiği sözü tutmamak, emanete ihanet etmek münafıklık özelliklerinden sayılmıştır. Aynı zamanda yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmak büyük günahlardandır. Bunun dışında insanların arasını düzeltmek, aile birliğini sağlamak ve savaşta düşmanı şaşkırtmak gibi hayırlı bir sonuca eriştirecek istisnai durumlarda yalan söylemekte sakınca görülmemiştir.

5 ve 6 yaş çocuklara doğruluk kavramı ile ilgili sorduğumuz sorular şöyledir:

Doğruluk nedir? Doğruluk hakkında neler düşünüyorsun?

Doğru ve yanlış davranışa bir örnek verir misin?

Öğrenciler sorulan sorulara şu yanıtları vermişlerdir:

Göksu, (5 yaşında).

“Doğruluk iyi bir şeydir.”

“Anneme poğaçaya yaparken yardım edersem bu doğru bir davranış olur.”

Göksu'nun doğruluk kavramını algılamakla birlikte doğru davranışı yanlış davranıştan ayırt edebildiği görülmektedir.

Berke, (5 yaşında).

“Doğruluk hakkında aklıma bir şey gelmiyor.”

“Doğru ve yanlış davranış ile ilgili bir örnek veremeyeceğim.”

Berke'nin doğruluk kavramını ifade edemediği görülmektedir.

Ebrar, (5 yaşında).

“Doğruluk iyi bir şeydir.”

“Kardeşimi çok sevdim, ona güzel davrandım; bunlar yaptığım doğru davranışlardı. Kardeşime şakadan vurdum, bu yanlış bir davranıştı.”

Ebrar'ın doğruluk kavramının mahiyetini algılayabildiği ve doğru ile yanlış birbirinden ayırt edebildiği görülmektedir.

Ece Su, (5 yaşında).

“Doğruluk güzel bir şeydir.”

“Kardeşime iyi davranırsam bu doğru bir davranıştır, ona kötü davranırsam bu da yanlış bir davranıştır.”

Ece Su'yun doğruluk kavramı hakkında genel bir fikri olduğu görülmektedir.

Elif Reyyan, (5 yaşında).

“Doğruluk iyiliktir.”

“Yaşlılara iyi davranırsam bu doğru bir davranış olur.”

Elif Reyyan doğruluğun iyi bir şey olduğunun ve iyilik yapmanın da doğru bir davranış olduğunun farkındadır.

Emir, (5 yaşında).

“Doğruluk iyi bir şeydir.”

“Dışarıda top oynamak doğru bir davranıştır. Üzerimize birisi bile bile çamur sıçratırsa bu yanlış bir davranıştır.”

Emir doğruluğun iyi bir şey olduğunu ifade etmiş aynı zamanda doğru bir davranış içindeyken yanlış olabilecek davranışa örnek vermiştir.

Yusuf Kağan, (5 yaşında)

“Doğruluk, iyi bir şeydir. Allah bize doğruyu yanlış söyley. Böylelikle doğru ve yanlışın ne olduğunu biliriz.”

“Arkadaşlarıma oyuncak almak doğru bir davranıştır, çünkü bu onları sevindirir.”

Yusuf Kağan doğruluk kavramını örnekle açıklayabilmiştir. Doğru ve yanlışın Allah tarafından bildirilerek öğrenildiğinin farkındadır.

Zeynep, (5 yaşında).

“Her zaman anne babanın sözünü dinlemek ya da biri bize küerse özür dilerim bir daha yapmayacağım diye söz vermek doğruluktur.”

“Annem televizyonu kapat deyince kapatıyorum bu doğru bir davranıştır. Yanlış davranış olarak ne yaptığımı hatırlamıyorum.”

Zeynep doğruluk kavramını örneklerle açıklayarak bu kavramı algılayabildiğini göstermektedir.

Zülal, (5 yaşında).

“Doğruluk iyi bir şeydir.”

“Birine vurmamak yanlış bir davranıştır, bunun tersi ise doğru bir davranıştır.”

Zülal doğruluk kavramını zıttı olan yanlış davranış kavramı ile açıklamıştır.

Hilal, (5 yaşında).

“Doğruluk yanlış olmayan şeydir.”

“Karşıdan karşıya geçerken arabaların geçmesini beklemek doğru bir davranıştır.”

Hilal doğruluk kavramını zıttı ile açıklayarak verdiği bir örnekle bu kavramı tanımlamaya çalışmıştır. Kavramın kısmen algılandığı görülmektedir.

Yusuf, (6 yaşında).

“Doğruluk iyidir.”

“Kötülük yapmak yanlış bir davranıştır. Allah’a inanmak ise doğrudur.”

Ömer Yusuf doğruluk kavramını doğru ve yanlış davranışlara örnekler vererek açıklamıştır.

Ahmet Ege, (6 yaşında).

“Doğruluk olması gereken bir şeydir.”

“Yalan söylersem yanlış bir şey yapmış olurum. Okul kurallarına uymak ve arkadaşlarımla iyi geçinmek ise doğru bir davranıştır.”

Ahmet Ege doğruluğun olması gereken bir şey olduğunu bilmekle birlikte doğru ve yanlış davranışları örneklerle açıklayabilmektedir.

Batuhan, (6 yaşında).

“Ben doğru bir çocuğum. Yalan söyleyen kişi doğru olamaz.”

“Emanete iyi bakmak doğru bir davranıştır, emanete kötü bakmak ise yanlış bir davranıştır.”

Batuhan doğruluk kavramını emanete sadık kalmak ve doğru sözlü olmak örnekleri ile açıklamıştır.

Bersu Eslem, (6 yaşında).

“Doğruluk iyi bir şeydir. Ben doğru biriyim.”

“Yalan söylemek doğru değildir. Arkadaşlarımla iyi geçinmek doğru bir davranıştır.”

Bersu Eslem doğruluk kavramını örneklerle birlikte açıklayabilmektedir.

Elif Buse, (6 yaşında).

“Çok fazla yalan söylemediğim için doğru bir çocuk olduğumu düşünüyorum. Böylelikle Allah’ da beni daha çok seviyor. ‘

“Kardeşime vurmamak doğru davranışa örnektir.”

Elif Buse diğer çocuklardan farklı olarak doğruluğun Allah tarafından da sevilen bir davranış olduğunu ifade etmiş ve bu kavramı örnekle açıklayabilmiştir.

Kerem Ali, (6 yaşında).

“Doğruluk doğru söyledin demektir.

“ Ben kardeşime yanlışlıkla vurdum, o da ağladı. Annem ne olduğunu sorunca kardeşim yalan söyledi ben ise doğruyu söyledim. Doğru konuşmak doğru bir davranıştır.”

Kerem Ali'nin her durumda doğruluktan şaşmamak gerektiğini bir örnekle açıkladığı görülmektedir.

Yavuz Selim, (6 yaşında).

“Doğruluk iyi bir şeydir.”

“Annem gördüğü bir şeyi bana söylerse doğru söylemiş olur. Biri maç oynarken kendi kalesine gol atarsa bu yanlışlık olur.”

Yavuz Selim'in diğer arkadaşlarından farklı örneklerle doğru ve yanlış kavramlarını açıklayabildiği görülmektedir.

Elif, (6 yaşında).

“Doğruluk güzel bir şeydir.”

“Sınıfta masaları düzelttim, bu doğru bir davranıştı.”

Elif yaptığının doğru olduğunu düşündüğü bir davranışla doğruluk kavramını açıklamıştır.

Emirhan, (6 yaşında).

“Doğruluk iyi bir şeydir.”

“ İnsanlara karşı saygılı olmak, evde sebze meyve yemek doğru davranışlardır. Arkadaşımızın oyuncağını kırarsak bu yanlış bir davranıştır.”

Emirhan’ın çevresinden duyduğu telkinlerle doğru ve yanlış davranışları birbirinden seçebilecek durumda olduğu görülmektedir.

Zeynep, (6 yaşında).

“Doğruluk, her şeyi doğru ve anne babalarımızın dediğini yapmaktır. Çünkü anne ve babalar hep doğruyu söylerler.”

“ Annem geçen hafta su istemişti koşa koşa ona su getirdim bu doğru bir davranıştı.”

Zeynep’in ailesine olan sonsuz güveni sebebi ile doğru ve yanlış anne-babasının telkinlerine göre ayırt edebildiği görülmektedir.

Yukarıda doğruluk kavramı ile ilgili 5 ve 6 yaş çocuklara sorular yöneltilmiş verdikleri cevaplar yorum yapılmadan yazılmıştır. Doğruluk kavramının genel olarak algılandığı görülmektedir. Çocukların hepsi doğruluk kavramını iyi ve güzel bir şey olarak tanımlamışlardır. Kelime hazinelerine ve kendilerini ifade etme yeteneklerine göre iyilik kavramını iyi ve kötü davranışlara örnekler vererek açıklamışlardır. Örnekler genellikle anne, baba, kardeşleri ile ilgili benzer durumlardır. İçinde buldukları değer yargılarının ve öğrendikleri kuralların çocukların zihin dünyasında doğruyu yanlıştan ayırt etmek için birinci kaynak olduğu görülmektedir.

3.7. “İyilik” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

İyilik, karşılıklı beklenilmeden yapılan yardım, kayra, lütuf, kerem, ihsan, inayet anlamlarına gelmektedir. İyilik kavramı İslam dininin temellerini oluşturan değerlerden biridir. Bu konuyla ilgili birçok ayet ve hadis buyrulmaktadır. Yüce Allah, “(Ey mü’minler!) Sizden (insanları) hayra davet edip, emr-i bi’l ma’ruf ve nehy-i ani’l münker yapan bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler de onlardır.”²⁰⁴ buyurmaktadır. Emr-i bi’l ma’ruf ve nehy-i ani’l münker yapmak

²⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/104.

Müslümanların üzerine farz-ı kifayedir. Ma'ruf, İslam'ın hükümleri, genel prensipleri ve emirleri uyarınca yapılması ve söylenmesi gereken her söz ve fiildir.²⁰⁵ Emr-i bi'l ma'ruf, İslam'a ve akl-ı selime uygun olan her şeyi tavsiye etme anlamına gelen bir tabirdir.²⁰⁶ Her toplulukta ilahi emirleri tavsiye edip günahları engellemeye çalışan birileri olmalıdır. Bu kişilerden Allah Teâla övgü ile bahsetmektedir: “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.”²⁰⁷ Mâide Suresi'nde şöyle buyrulmaktadır: “İyilik ve fenalıktan sakınmakta yardılaşın, günah işlemek ve aşırı gitmekte yardılaşmayın.” İyilik konusunda Müslümanların birlik olması ve birbirleriyle yardılaşmaları teşvik edilmiş, kötülükte ise yardılaşmak men edilmiştir.

Allah birçok Ayet-i Kerime'sinde iyiliği teşvik etmiş, iyilik yapanlar ile birlikte olduğunu buyurmuştur. “Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.”²⁰⁸ “Şüphesiz Allah kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir.”²⁰⁹

İyilik kavramı özet olarak açıklanmaya çalışıldı. 5 ve 6 yaş çocuklara iyilik kavramının zıt manasına gelen kötülük kavramı hakkında da sorular yöneltilerek bu kavramlarla ilgili örnekler istenildi. Böylelikle bu kavramların nasıl algılandığına dair daha açık bulgular elde edilmeye çalışıldı. Görüşmelerde sorulan sorular şunlardır:

İyilik kavramı hakkında ne düşünüyorsun?

Herkes iyilik yapabilir mi?

Hayatında yaptığın herhangi bir iyiliği ve kötülüğü paylaşır mısın?

²⁰⁵ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., 409.

²⁰⁶ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., 147.

²⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/110.

²⁰⁸ En'âm, 6/160.

²⁰⁹ Nahl, 16/128.

İyi olanı kötü olandan nasıl ayırt ederiz, bir şey neye göre iyi veya neye göre kötüdür?

Göksu, (5 yaşında).

“Tanımadığım birine yardım edersem bu iyi bir davranıştır. Kötü davranışa karşı sabredersek iyi bir şey yapmış oluruz.”

“Herkes iyi olamaz. İyi insanlar bazen kötü şeyler yapabilirler. Kötü insanlar hiç iyilik yapamazlar.”

“Abim hastalandığında ona bakmıştım. Bu yaptığım iyi bir davranıştı. Yoldan geçerken birine yardım etmek de iyiliktir. Birisi bizi kaçırırsa o kişi kötülük yapmış olur.”

“ Bir şeyin iyi ya da kötü olduğunu kendi kendime düşünüyorum.”

Göksu'nun iyilik ve kötülük kavramlarını algılayabildiği ve bunları örneklendirebildiği görülmektedir. Bir şeyin iyi ya da kötü olduğunu kendi düşünceleri ile fark edebildiğine dair ifadeleri dikkat çekicidir.

Berke, (5 yaşında).

“İyilik, Allah demektir.”

“ Herkes iyilik yapabilir ama kötü insanlar iyilik yapamazlar.”

“Kedileri sevmek iyi bir davranıştır. Kedilere küçükken yanlışlıkla taş atmıştım. Büyüyünce bunun kötü bir davranış olduğunu öğrendim.”

“Bir şeyin iyi ya da kötü olduğunu bizlere anne, baba ve öğretmenlerimiz söylediği için iyiyi kötüden ayırt edebiliriz.”

Berke diğer arkadaşlarından farklı olarak iyilik kavramını Allah ile bağdaştırmıştır. Berke'nin iyilik ve kötülük kavramlarını örneklerle anlatabildiği ve bunları çevresinden öğrendiklerine göre ayırt ettiği görülmektedir.

Ebrar, (5 yaşında).

“İyilik güzel bir şeydir.”

“Herkes iyilik yapabilir. Ben iyilik yaparsam karşımdaki insan da bana iyilik yapar.”

“Yaptığım her hangi bir iyiliği şu an hatırlayamıyorum.”

“İyi ve kötüyü annem, babam ve öğretmenlerimden öğrendiğim için iyi ve kötünün ne olduğunu biliyorum.”

Ebrar iyiliğin karşılıklı ve güzel bir şey olduğunu düşünmektedir. Ebrar'ın iyilik kavramını çevresi tarafından öğretildiği şekilde kabul ettiği görülmektedir.

Ece Su, (5 yaşında).

“İyilik güzel bir şeydir.”

“Herkes iyi olmak zorundadır.”

“Birisine vurmak kötü bir şeydir. Annem yardım etmek için bulaşık yıkamak iyi bir davranıştır.”

“İyiye kötüden kendi kendime ayırt edebiliyorum.”

Ece Su iyiliği kötülükten düşünerek ayırt edebildiğini ifade etmekle birlikte bu kavramları örneklerle birlikte açıklayabilecek algı düzeyine sahiptir.

Elif Reyhan, (5 yaşında).

“İyilik, insanlara iyi davranmaktır.”

“Herkes iyi olabilir. İyi insan kötü bir şey yapamaz.”

“ Babamın elindeki poşetleri alıp taşıdım bu iyi bir davranıştı.”

“İyi olanı kötü olandan nasıl ayırt ettiğimi bilmiyorum.”

Elif Reyyan iyilik kavramını örneklerle birlikte açıklayabilmektedir.

Emir, (5 yaşında).

“İyilik iyi bir şeydir.”

“Herkes iyilik yapabilir. İyi insanlar kötü şeyler yapamazlar. Ben iyi bir insanım.”

“Babama eşyalarını götürdüğüm için iyilik yapmış oldum. Kötülük olarak birini dövmüştüm, bunu hatırlıyorum.”

“İyi ve kötü olan şeyler bana anlatıldığı için ikisini birbirinden ayırt edebiliyorum.”

Emir çevresinden öğrendikleri ile iyilik ve kötülük kavramlarını örnekleriyle algılayabildiğini ifade etmiştir.

Yusuf Kağan, (5 yaşında).

“İyilik güzel bir şeydir.”

“İyi insanlar kötülük yapamazlar.”

“Birine iğne batırmak kötü bir şeydir, batırmamak iyi bir şeydir.”

“Bütün bunları Allah’tan ve Peygamber Efendimizden öğrendim. Bir şeyin iyi olup olmadığını Allah bize söylemiştir.”

Yusuf Kağan’ın iyilik ve kötülük kavramlarını genel anlamda algıladığı görülmektedir.

Zeynep, (5 yaşında).

“İyilik, insanlara iyiliği öğretmek, iyilik yapmaktır.”

“Herkes iyilik yapmaz, isteyen iyilik yapar, istemeyen yapmaz. İyi insanlar kötü şeyler yapabilir, kötü insanlar da iyi şeyler yapabilirler.”

“Benden büyük bir arkadaşım salıncağa bindi ben de onu salladım, bu en son yaptığım iyilikti.”

“İyi insanlar bir şey diyorsa iyidir, buradan iyi olup olmadığını anlarım. Bütün bunları anne baba ve öğretmenlerimi örnek alarak öğreniyorum.”

Zeynep’in iyilik ve kötülük kavramlarını çevresini örnek alarak zihninde şekillendirdiği bu kavramları örneklerle açıklayabildiği görülmektedir.

Zülal, (5 yaşında).

“İyilik, Allah’a inanmaktır.”

“Herkes iyilik yapabilir.”

“Kimseye vurmamak iyi bir davranıştır. Şeytana inanmak kötü bir davranıştır.”

“İyi ve kötü olanı anne, baba, öğretmenlerim ve arkadaşım Nesibe’den öğreniyorum. Bu şekilde ikisini ayırt edebiliyorum.”

Zülal’in arkadaşlarından farklı olarak iyiliği Allah’a olan inanç ile tanımlaması dikkat çekicidir. Zülal çevresinden öğrendikleri ile iyilik ve kötülük kavramlarını örnekleriyle birlikte açıklayabilecek algıya sahiptir.

Hilal, (5 yaşında).

“İyilik iyi bir şey demektir.”

“Herkes iyilik yapamaz.”

“Ablam anneme yardım etmezse kötü bir şey yapmış olur çünkü bu durum annemi sinirlendirir. Karşıdan karşıya geçerken yeşil yanınca geçmek iyi bir şeydir.”

“Bir şey neye göre iyi neye göre kötü bilmiyorum.”

Hilal iyilik kavramını örneklerle birlikte açıklamıştır. Kavramın kısmen algılandığı görülmektedir.

Ömer Yusuf, (6 yaşında).

“İyilik Allah’a iman etmektir.”

“Herkes iyilik yapamaz.”

“İnsanlara yardım etmek iyiliktir.”

“Bir şeyin iyi ya da kötü olmasını Allah belirler.”

Ömer Yusuf iyilik kavramını daha çok inanç boyutunda ifade etmiştir. Bir şeyin iyi ya da kötü olmasını belirleyen kaynağın Allah olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir.

Ahmet Ege, (6 yaşında).

“İyilik çok güzel bir şeydir. “

“Herkes iyilik yapabilir. Kötü bir insan iyilik yapabilir, iyi bir insan da kötülük yapabilir.”

“Ustalar camları yapmak için eski camları kırdığında bu iyi bir şeydir. Ama yeni bir camı kırıp dökmek kötü bir davranıştır. Anneme yardım ederim, bu iyi bir davranıştır. Annemle babam doğru söylediği halde ben onlara inanmadım, bu yaptığım kötü bir davranıştı. Neden inanmadığımı bilmiyorum.”

“Bir şey neye göre iyi neye göre kötü bilmiyorum.”

Ahmet Ege bir davranışın duruma göre farklı hükümlere sahip olabileceğini çarpıcı bir örnekle dile getirmiştir. Ahmet Ege'nin iyilik kavramının duruma göre değişkenlik arz edebileceğini ifade etmesi oldukça dikkat çekicidir.

Batuhan, (6 yaşında).

“İyilik güzel bir şeydir.”

“İyi bir insan bazen kötülük yapabilir, kötü bir insan da bazen iyilik yapabilir.”

“Şu an yaptığım bir iyiliği hatırlamıyorum.”

“Öğretmenlerimiz, anne ve babamız bize bir şey iyi ya da kötü dediğinde onun iyi veya kötü olduğunu öğrenmiş oluruz.”

Batuhan çevresinden duyduklarına göre bir şeyin iyi ya da kötü olduğunu öğrenebileceğini ifade etmektedir.

Bersu Eslem, (6 yaşında).

“Paylaşmak iyiliktir.”

“ Herkes iyilik yapabilir, kötü insanlar da iyilik yapabilir. İyi bir insan kötülük yapamaz.”

“ Ben bazen kızınca kötülük yapabilirim.”

“ Bir şey neye göre iyi neye göre kötü bilmiyorum.”

Bersu Eslem iyiliği örnek vererek kısmen tanımlayabilmiştir. Bersu Eslem kendisi de dâhil olmak üzere insanların duruma göre iyilik ya da kötülük yapabileceklerini düşünmektedir.

Elif Buse, (6 yaşında).

“Kedi çok aç kalırsa ona yiyecek bir şeyler vermek iyilik yapmaktır. İyi insanlara güvenmeliyiz, kötü insanlara güvenmemeli ve evlerine gitmemeliyiz.”

“Herkes iyilik yapabilir.”

“Annem yardım istediğinde ona yardım ediyorum, dinlenmek istediğinde kardeşime bakıyorum, kardeşimin karnını doyuruyorum. Bunlar yaptığım iyiliklere örneklerdir. Kardeşime bağırdığımda da biraz kötülük yapmış olurum.”

“ Bir şey neye göre iyi neye göre kötü bilmiyorum.”

Elif Buse iyilik kavramını birçok örnekle açıklamıştır. İyilik ve kötülük kavramların algılanabildiği görülmektedir.

Kerem Ali, (6 yaşında).

“İyilik, birisine iyilik yapmaktır. Birisi cüzdanını düşürürse ona cüzdanını geri verirsek bu iyiliktir. Birisini öldürmek ise kötülüktür. “

“İyi bir insan bazen kötülük yapabilir, kötü bir insan da bazen iyilik yapabilir.”

“Kardeşim oyuncaklarını dağıtınca ben topladım, bu yaptığım bir iyilikti. Ben çayı düşürdüğüm için annem bana kızdı, bu da yaptığım bir kötülüktü.”

“İyi ve kötü insana göre değişebilir. Mesela çok oyuncakının olması kardeşim için iyi bir şeydir. Kardeşimin oyuncakları çok olduğu ve kardeşim de oyuncaklarını dağıttığı için annem bu duruma sinirlenir. Annem için ise kardeşimin çok oyuncakının olması kötü bir şeydir. Fakat yere çöp atmak hep kötüdür. Çünkü toprağa çöp karışınca bitkilere ve aynı zamanda insanlara zarar verir. Sonuç olarak bazı şeylerin iyiliği ve kötülüğü kişiye göre değişebilir, bazı şeyler ise kişiye göre değişmez, sabittir.”

Kerem Ali'nin iyilik ve kötülük kavramlarını algılayabildiği görülmektedir. Kerem Ali'nin bazı durumlarda hükümlerin insanlara göre değişebileceğini örnekle açıklaması oldukça dikkat çekicidir. Aynı zamanda bazı durumların mutlak değişmez hükümlere sahip olduğunu çarpıcı bir örnekle açıklaması da bu kavramların iyi derecede algılandığını göstermektedir.

Yavuz Selim, (6 yaşında).

“Birisi taşa takılıp düşerse başka birisi de onu kaldırır ve yardım isterse iyilik yapmış olur. Birisi bana taş atarsa kötülük yapmış olur.”

“Çok iyi bir insan bazen yanlışlıkla kötülük de yapabilir. Kötü bir insan bazen iyilik yapabilir.”

“Bizden istenilen bir şeyi duymazdan gelirse bu kötülük olur.”

“İyi kötü olandan nasıl ayırt ederiz, bilmiyorum.”

Yavuz Selim iyiliği kötülükten nasıl ayırt edebildiğini bilmemekle birlikte bu kavramları genel olarak örneklerle algılayabilmekte ve açıklayabilmektedir.

Elif, (6 yaşında).

“İyilik, güzel davranmaktır.”

“Herkes iyi olabilir.”

“ İki kişi kavga ederken onları ayırırsam iyilik yapmış olurum. Sınıfın düzenini bozarsam kötülük olur.”

“İyi olanı kötü olandan nasıl ayırt ettiğimizi bilmiyorum.”

Elif'in iyiliği kötülükten nasıl ayırt edebildiğini bilmemekle birlikte bu kavramları örneklerle algılayabildiği görülmektedir.

Emirhan, (6 yaşında).

“İyilik çok güzel bir şeydir.”

“Herkes iyilik yapabilir.”

“Arkadaşımın oyuncağını kırmamak iyi bir davranıştır, kırmak ise kötü bir davranıştır.”

“ Bir şeyin iyi olup olmadığını düşünerek buluyorum.”

Emirhan iyilik ve kötülük kavramlarını düşünerek birbirinden ayırt ettiğini ifade etmekle birlikte örneklerle bu kavramları açıklayabilmektedir.

Zeynep Çiğdem, (6 yaşında).

“İyilik, fakirlere yardım etmektir.”

“Herkes iyilik yapabilir.”

“Yalan söylersek kötü olur, doğru söylersek iyi olur. Ben bir vazoyu kırdım anneme de söyledim, bu doğru bir davranıştır. Annem kızım bana temizlikte yardım eder misin, çok yoruluyorum diyor. Ona yardım etmezsem bu kötülüktür. Geçen hafta anneme temizlik konusunda yardım ettim, odamı silip süpürdüm. En son yaptığım iyilik buydu.”

“İyi ve kötü olanı annem, babam ve öğretmenlerimden öğrendim.”

Zeynep Çiğdem’in iyilik ve kötülük kavramlarını çevresinden öğrenerek hükümleri kabullendiği görülmektedir. Bu kavramların algılanabildiği görülmektedir.

Yukarıda iyilik kavramı ile ilgili bazı sorular 5 ve 6 yaş çocuklara yöneltilmiş verilen cevaplar değiştirilmeden kaydedilmiştir. İyilik kavramının mahiyeti hakkında çocukların hepsi kavramın iyi ve güzel bir şey olduğuna dair ifadelerde bulunmuştur. Çocuklardan 6’sı herkesin iyilik yapabileceğini, 2’si herkesin iyilik yapamayacağını belirtmiştir. Çocuklardan 5’i iyi insanların bazen kötülük yapabileceğini, kötü insanların da bazen iyilik yapabileceğini söylemişlerdir. Çocuklardan 4’ü iyi insanların kötülük yapamayacağını 2’si kötü insanların iyilik yapamayacağını ifade etmiştir. Çocuklardan biri ise herkesin iyi olması gerektiğini söylemiştir. Bu soruya verilen cevaplarda çeşitlilik söz konusudur.

İyilik ve kötülük kavramlarını çocuklar kendilerinden ve çevrelerinden örnekler vererek açıklayabilmişlerdir. İyilik ve kötülük kavramlarının birbirinden nasıl ayrıldığına dair soruya 3 çocuk düşünerek, 7 çocuk ise bilmiyorum cevabını vermiştir. Diğer çocuklar iyilik ve kötülük kavramlarının anne, baba, öğretmen, Allah ve Peygamber tarafından anlatıldığı ve öğretildiği için birbirinden ayırt

edilebildiğini ifade etmişlerdir. Bu durum 5 ve 6 yaş çocuk için ailenin ve okulun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü bu yaş grubundaki çocuklar çevresinden öğrendiklerini genel olarak sorgusuz kabul etmektedir. Bu sebeple bu yaş çocuklara söylenilecek her söz altın değerindedir. Bu soruyu yönelttiğimiz 2 çocuğun da iyiliğin bazı durumlarda göreceli olabileceğine dair açıklamalarda bulunması bazı çocuklarda algının oldukça üst seviyede olduğunu göstermektedir.

3.8. “Güvenilirlik” Kavramı ile İlgili Bulgular ve Yorumları

Güven; korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusudur. Güvenilirlik ise bu duyguyu karşılayan durumdur. İslam dininde bir Müslümanın sahip olması gereken en önemli vasıflardan biri güvenilir olmaktır. Hz. Peygamber Muhammed’ül Emin lâkabı ile tanınmaktadır. O risâletten önce de kendisinden emin olunan ve kayıtsız güven duyulan bir şahsiyettir. Güvenilirlik aynı zamanda peygamberlerin ortak sıfatlarından biridir. Güvenilir olma anlamına gelen “Emanet” sıfatının her peygambere ait bir sıfat olduğu ayette şöyle belirtilmektedir: “Bir peygamber için emanete hıyanet yaraşmaz...”²¹⁰ “O peygamberler ki Allah’ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah’tan korkarlar ve O’ndan başka kimseden korkmazlar.”²¹¹ Güven ve emniyet nübüvvetin vazgeçilmez şartıdır. Bütün peygamberler görevlerini en mükemmel şekilde yerine getirmişler ve kavimlerine şöyle demişlerdir:²¹² “Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm.”²¹³

Güvenilirlik kavramı ile bağlantılı olan “emânet” kavramı sözlükte güvenilir olmak, doğruluk, bir kimseye korunması için geçici olarak verilen şey gibi anlamlara gelmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de emânet kelimesi iki yerde tekil ve dört yerde de çoğul olmak üzere, dinî yükümlülükler²¹⁴, emanet²¹⁵ ve Allah’ın insanlara vermiş olduğu idarecilik, yöneticilik, malın idaresi gibi iş ve sorumluluklar²¹⁶ manalarında kullanılmaktadır. İslam literatüründe emânet kavramı birçok anlama gelmekle

²¹⁰ Âl-i İmrân, 3/161.

²¹¹ Ahzâb, 33/39.

²¹² Diyanet Vakfı Yayınları, a.g.e., s, 145.

²¹³ A’râf, 7/68.

²¹⁴ Ahzâb, 33/72.

²¹⁵ Bakara, 2/283; Mü’minûn, 23/8; Me’âric, 70/32.

²¹⁶ Nisâ, 4/58; Enfâl, 8/9.

birlikte en çok bir kimseye koruması için geçici olarak verilen mal anlamındadır. Fıkıh terimi olarak ise emânet, bir kimseye koruması için bir malın geçici olarak tevdi edilmesi akdini ve bu şekilde bırakılan malı ifade etmektedir.²¹⁷ Hz. Peygamber münafıkları konuştuğunda yalan söyleyen, verdiği sözde durmayan ve emânete hıyanet eden kişiler olarak tanımlamaktadır.²¹⁸ O halde Müslüman bu özelliklerin tam tersini taşımak durumdadır.

Güvenilirlik kavramı ve bu kavramla bağlantılı olan emânet kavramı 5 ve 6 yaş çocuklara şu sorularla sorulmuştur:

Güvenilirlik ve emânet nedir? Bu iki kavramın birbirleriyle olan bağlantılarını yaşadığın olaylarla anlatabilir misin?

Kimler güvenilirdir?

Güvenilir bir insan olmak için neler yapmak gerekir?

İnsanlar güvenilir olmak zorunda mıdır?

Göksu, (5 yaşında).

“Güvenilirlik iyi bir şeydir. Emânet, bana birinin bir şeyini vermesidir. Birisi bana bir şey emanet etse ona teşekkür ederim.”

“Ben güvenilir biriyim. Kötüler dışında herkese güvenirim.”

“Güvenilir biri olmak için ne yapmak gerektiğini bilmiyorum.”

“ Herkes güvenilir olmalıdır.”

Göksu güvenilirliğin olması gereken iyi bir özellik olduğunu bilmektedir. Bu kavram emânet kavramı ile bağdaştırılarak açıklanmıştır. Kavramın algılandığını görülmektedir.

Berke, (5 yaşında).

²¹⁷ Diyanet Vakfı Yayınları, a.g.e., s,145.

²¹⁸ Müslim, İman, 107; Buhârî, İman, 24.

“Emânet, bir şeyi korumaktır. Arkadaşım bana oyuncak emanet etmişti. Bir süre sonra oyuncuğunu istedi ben de ona geri verdim.”

“İyi insanlar güvenilirdir.”

“Güvenilir olmak için iyi olmak gerekir.”

“Herkes güvenilir olmak zorundadır.”

Berke emânetin korunması gereken bir şey olduğunu bilmekle birlikte bu durumu güvenilirlik kavramı ile bağdaştırmıştır. Aynı zamanda bu kavram iyilik kavramı ile de açıklanmıştır. Kavramın genel olarak algılandığı görülmektedir.

Ebrar, (5 yaşında).

“Güvenilirlik deyince aklıma Peygamberimiz geliyor.”

“Peygamberimiz güvenilirdir.”

“Güvenilirlik karşılıklıdır. İnsanlar bana güvenmezse ben de onlara güvenmem.”

“Herkes güvenilir olmak zorunda değildir.”

Ebrar'ın güvenilirlik kavramını Peygamber Efendimizle bağdaştırarak açıklaması dikkate değerdir.

Ece Su, (5 yaşında).

“Güvenilirlik iyi bir şeydir.”

“İnsanlar güvenilirdir.”

“Ben insanlara güvenirim böylelikle insanlar da bana güvenirler.”

“Herkes güvenilir olmak zorundadır.”

Ece Su'yun çevresinden duydukları kadarı ile güvenilirlik konusunda genel bir algıya sahip olduğu görülmektedir.

Elif Reyyan, (5 yaşında).

“Güvenilirlik deyince aklıma anne ve babam geliyor. Biri bir şeyini bize verdiğinde ona zarar vermeden emanete iyi bakmalı istediğinde geri iade etmeliyiz.”

“Anne, babam, öğretmenlerim güvenilir insanlardır.”

“Güvenilir olmak için neler yapılmalı bilmiyorum.”

“Herkes güvenilir olmak zorunda değildir.”

Elif Reyyan güvenilirlik kavramını anne, baba ve öğretmenlerine duyduğu güvenle açıklamıştır. Burada Elif Reyyan'ın güven duygusunu yakınlarından alabildiği görülmektedir.

Emir, (5 yaşında).

“Güvenilirlik iyi bir şeydir.”

“Allah ve peygamber güvenilirlerdir.”

“Babama telefonunu götürdüm. Babam da bana aferin dedi. Buradan güvenilir biri olduğumu anladım. Arkadaşım oyuncağımı kırmadığı için de ben de ona güveniyorum. “

“Herkes güvenilir olmak zorunda değildir.”

Emir güvenilirlik kavramını sebep sonuç ilişkisi ile açıklamaktadır.

Yusuf Kağan, (5 yaşında).

“Bana birisi emânetini verse güzelce ona bakarım istediğinde geri veririm. Bana emânet edilen oyuncağı kırarsam o kişi bana bir daha güvenmez. Ben de oyuncağımı sevdiğim kişilere emanet edebilirim.”

“İyi insanlar güvenilirlerdir.”

“Güvenilir olmak için iyilik yapılmalıdır.”

“Herkes güvenilir olmak zorundadır.”

Yusuf Kağan iyilik ve güvenilir kavramlarını birbirine benzeştirerek açıklamıştır. Emanet kavramı ile örnekler vererek güvenilir olma kavramını tanımlayabilmiştir.

Zeynep, (5 yaşında).

“İyilere güvenmek, kötülere güvenmemek gerekir. Bize emânet verilince onu güzelce korumak gerekir.”

“Peygamberimiz güvenilirirdi.”

“Allah’ın bize güvenmesi için, Allah’a çok dua etmeli, namaz kılmalı, zamanı gelince oruç tutmalıyız. İnsanlar beni severlerse bana güvenirler. Güvenilir bir insan olursam da insanlar beni sever.”

“Herkes güvenilir olmak zorundadır.”

Zeynep güvenilir kavramını açıklamakla birlikte nasıl güvenilir olacağına dair bilgiler de ifade etmektedir. Güvenilir kişi olarak ilk aklına gelen kişinin Peygamber Efendimiz olması da çarpıcıdır.

Zülal, (5 yaşında).

“Birisi bana emanetini verse onu kaybetmem, böylelikle herkes bana güvenir.”

“Ben güvenilir biriyim. Peygamberimiz de güvenilir biriydi.”

“Güvenilir olmak için insanlara iyi davranmak gerekir.”

“Herkes güvenilir olmak zorundadır.”

Zülal güvenilirlik kavramını emânet kavramı ile açıklamaktadır. Diğer arkadaşları gibi Zülal'in de güvenilir kişiler deyince ilk aklına gelen Peygamber Efendimiz olmuştur.

Hilal, (5 yaşında).

“Bana kardeşimi emânet etmişlerdi ben de ona çok iyi baktım.”

“İyi insanlar güvenilirdir.”

“Güvenilir olmak için ne yapmak gerektiğini bilmiyorum.”

“Herkes güvenilir olmalıdır.”

Hilal'in iyilik kavramını kısmen algıladığı görülmektedir.

Ömer Yusuf, (6 yaşında).

“Güvenilir olmak iyi bir şeydir.”

“İnsanlar güvenilirdir.”

“Güvenilir biri olmak için iyilik yapmak gerekir.”

“İnsanlar güvenilir olmak zorundadır.”

Ömer Yusuf'un güvenilirlik kavramını kısmen algıladığı görülmektedir.

Ahmet Ege, (6 yaşında).

“Güvenilirlik iyi davranmaktır. Emânet birinin bize bir eşyasını bırakmasıdır. Bir arkadaşım bana trenini vermişti ben de ona çikolata vermiştim. Oyuncağımı emanet edersem tanıdık, güvenilir birine emanet ederim.”

“Peygamberimiz mucizeler gerçekleştirdiği için insanların güvenini kazanmıştır. Peygamber Efendimiz güvenilirdir.”

“Ben uzun boylu olduğum için arkadaşlarımın yapamadıklarını yapabilirim. Bu yüzden insanlar bana güvenirlir.”

“Herkes güvenilir olsa daha iyi olur ama herkes güvenilir olmak zorunda değildir.”

Ahmet Ege güvenilirlik kavramını emânet kavramı ile bağdaştırarak açıklamıştır. Güven kavramını açıklarken farklı açılardan baktığı da görülmektedir.

Batuhan, (6 yaşında).

“Emânet, birine bir şeyimizi vermektir. Emanetime kötü bakarsa o kişiye güvenmem. Arkadaşım bana çantasını emanet etmişti, ben de onun çantasına iyi bakıp istediğinde geri verdim. Böylelikle emanetine iyi bakmış oldum. Ben de güvendiğim kişiye bir şeyimi emanet ederim.”

“Anneler, babalar, öğretmenler bizlere bir şeyler öğrettikleri için onlara güvenilir.”

“Koşu yarışında biri beni geçerse ona güvenirim. Yalan söyleyen birine güvenemem.”

“Herkes güvenilir olsa daha iyi olur.”

Batuhan güven kavramını emânet kavramı ile bağdaştırarak sebep sonuç ilişkisine dayalı tanımlamalarda bulunmuştur. Batuhan da Ahmet Ege arkadaşı gibi bu kavramı farklı açılardan da tanımlamıştır. Kavramın algılandığı görülmektedir.

Bersu Eslem, (6 yaşında).

“Emânet birine bir şeyimizi vermektir. Verilen emânete iyi bakmak gerekir. Bir şeyimi emânet edecek olsam öğretmenime emanet ederdim. Çünkü o ona iyi bakar, hiç kırmaz.”

“İyi insanlar ve peygamberimiz güvenilirlerdir. Şımarık olan insanlar güvenilir değildir.”

“Çok hızlı koştuğum, yarışmalarda hep ben kazandığım için insanlar bana güvenirlir. Güvenilir olmak için başarılı olmak gerekir.”

“Herkes güvenilir olmalıdır.”

Bersu Eslem güvenilirlik kavramını emânet ve başarı kavramları ile bağdaştırarak tanımlamıştır. Güvenilir kişi olarak Bersu Eslem’in aklına ilk gelen Peygamber Efendimiz olmuştur. Kavramın algılandığı görülmektedir.

Elif Buse, (6 yaşında).

“Emanetini veren arkadaşımın emanetini iyi sakladım. Böylelikle bana arkadaşım güvenir. Ben bir şeyimi emanet edecek olsam anneme ya da babama emanet ederim. Çünkü onlara güvenirim.”

“Peygamber Efendimiz güvenilir bir insandı. Anneme, babama, benden büyük olanlara ve doğru insanlara güvenirim.

“Her zaman iyi işler yaparsak herkes bize güvenir. Herkesin isteğini yerine getirdiğim için bana insanlar güvenir. Ama bazen kötü niyetli insanların dediğini yapmıyorum. “

“Herkes güvenilir olmak zorundadır.”

Elif Buse’nin sebep sonuç ilişkisine dayalı örneklerle güvenilirlik kavramını açıklayabildiği ve algılayabildiği görülmektedir.

Kerem Ali, (6 yaşında).

“Bir yarışmada kendine güvenin yoksa o yarışmayı kazanamazsın. Yani güvenilirlik kişinin kendine güvenmesidir.

Annem birine kardeşimi emanet etmişti. Daha sonra annem onu geri aldı. Eğer o kişi kardeşimi düşürseydi annem bir daha o kişiye güvenmezdi. Fakat yanlışlıkla kardeşimi düşürseydi onun kötü niyetli olmadığını bildiği için ona güvenirdi. Dayımlar bize playstation emânet ettiler, hala bizde duruyor. Eğer onu bozarsam bana bir daha güvenmezler. Çünkü onu emanet olarak verdiler. Ben bir şeyimi emanet edecek olsam anneme, güvendiğim iyi birisine emanet ederim.”

“İnsanlar bana güvenirlir. Ben de anneme ve iyi insanlara güvenirim.”

“Annem benden bir şey istediğinde onun isteklerini hep yaptığım için annem bana güvenir.”

“Herkes güvenilir olsa daha iyi olur.”

Kerem Ali'nin güvenilirlik kavramını özgüven ve niyet kavramlarıyla bağdaştırarak örneklerle açıklaması oldukça dikkate değerdir. Kavramın tam anlamıyla algılandığı görülmektedir.

Yavuz Selim, (6 yaşında).

“Güvenilir biri olmazsak günah olur. Bana bir şey emânet edilirse ona iyi bakarım.”

“Müslümanlar güvenilirdir. Peygamberimiz güvenilir biriydi.”

“Büyüklerimize ve arkadaşlarımıza karşı saygılı olursak güvenilir oluruz.”

“Herkes güvenilir olmak zorundadır.”

Yavuz Selim güvenilirlik kavramını emânet, saygı ve inanç kavramlarıyla sebep sonuç ilişkisine dayalı olarak tanımlamıştır. Kavramın algılandığı görülmektedir.

Elif, (6 yaşında).

“Güvenilirlik güzel davranmaktır. Birisi bana bir şeyini emânet ederse onu hiç kırmam. Birisi bana oyuncağını emanet etmişti, ben de aynen iade ettim o da çok mutlu oldu. Ben de oyuncağımı Elif'e emanet ederim, bebeklikten beri arkadaşız, o yüzden ona çok güveniyorum.”

“Güzel davranan insanlara güvenirim.”

“Güvenilir olmak için iyi biri olmak gerekir.”

“Herkes güvenilir olsa iyi olur.”

Elif güvenilirlik kavramını iyilik ve emânet kavramı ile açıklamıştır. Kavramın algılandığı görülmektedir.

Emirhan, (6 yaşında).

“Birisi bana bir eşyasını verse bu bir emânettir. Arkadaşım bana oyuncağını emânet etse ona iyi bakmalıyım. Böylelikle güvenilir bir insan olurum. Oyuncağımı emânet edecek olsam en sevdiğim arkadaşıma emanet ederim.”

“Peygamberimiz güvenilir bir insandı.”

“Bir kişi sözünü tutarsa o kişi güvenilir demektir.”

“Herkes güvenilir olmalıdır.”

Emirhan güvenilirlik kavramını emâneti koruma ve sözünde sadık olma davranışları ile bağdaştırarak sebep sonuç ilişkisi ile anlatmıştır. Güvenilir kişi olarak Emirhan’ın aklına ilk gelen Peygamber Efendimiz olmuştur.

Zeynep Çiğdem, (6 yaşında).

“Birisi bize bir şey emânet ederse ona aynen geri vermeliyiz. Bir şeyimi en sevdiğim ve güvendiğim arkadaşıma bırakırım.”

“Allah, peygamber ve bazı insanlar güvenilirdir.”

“Güvenilir olmak için yalan söylememek gerekir.”

“Herkes güvenilir olmak zorundadır.”

Zeynep güvenilirlik kavramını doğruluk ve emânet kavramları ile açıklamıştır. Kavramın algılandığı görülmektedir.

Yukarıda güvenilirlik kavramı hakkında bazı sorular 5 ve 6 yaş çocuklara yöneltilmiş çocukların verdikleri cevaplar yorum yapılmadan ifade edilmiştir. Çocukların genel olarak güvenilirlik kavramını algıladıkları görülmektedir. Emânet kavramı ile ilgili sorularla da güvenilirlik kavramının açıklanması desteklenmiştir.

Çocuklar güvenilirlik kavramının mahiyetini genel olarak iyi, güzel, doğru bir özellik olarak ifade etmişlerdir.

5 ve 6 yaş çocukları genellikle anne, baba, öğretmen, peygamber ve iyi insanları güvenilir kişiler olarak belirtmişlerdir. Bu kavramı çocukların çoğunluğu örneklerle açıklayabilmiştir. Güvenilirlik vasfı genel manada iyi olmaya dayandırılmış bununla birlikte başarı, sadakat, saygı, doğruluk kavramları ile de bağdaştırılmıştır. Çocukların çoğunluğu (9 çocuk) herkesin güvenilir olması gerektiğini belirtmiş bazıları (8 çocuk) bunun bir zorunluluk olduğunu ifade etmiş bazıları (3 çocuk) ise bunun bir zorunluluk olmadığını söylemişlerdir. Genel olarak güvenilirlik kavramının temel bilgilere dayalı olarak algılandığı görülmektedir. Algı seviyesinin edinilen ifadeler göre çocuktan çocuğa eğitimden eğitime değiştiği görülmektedir.

3.9. “Adalet ve Haksızlık” Kavramları ile İlgili Bulgular ve Yorumları

Adalet, bir şeyi yerli yerine koymak, her hakkı hak sahibine vermektir. Hüküm ve davranışlarında tarafsız ve ilkeli olmak, eşitliği gözetmektir. Menfaat, yakınlık, düşmanlık, önyargı ve benzeri nedenlerin etkisinden uzak, doğru ve dürüstçe iş yapmaktır.²¹⁹ Adaletin mükemmelleşmiş hali hakkaniyet kelimesi ile ifade edilir. Adalet kavramının zıttı ise zulüm, cevr ve haksızlıktır.

“Adl” kökünden gelen “adâlet” kavramı dinî birer terim olarak; ifrat ve tefrit arasında orta yolu takip etmek, hak yol üzere dosdoğru olmak, dinen haram kılınan şeyleri terk etmek, farzları yapmak, içi ve dışı, özü, sözü, fiil ve davranışları eşit olmak, haklıya hakkını, haksıza cezasını vermek, suç ve cezada eşit davranmak, şirk, küfür, nifak ve zulmü terk etmek anlamlarına gelir. Adalet genellikle verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder.

Adalet kavramı Kur’ân’da; fidye (bir şeyin karşılığı)²²⁰, kıymet, denk, eşit²²¹, şirk (Allah’a ortak koşmak)²²², haktan sapmak²²³, düzeltmek, ölçülü bir biçim vermek²²⁴, tevhîd (Allah’ı bir olarak kabul etmek)²²⁵ anlamlarında kullanılmıştır.²²⁶

²¹⁹ Hökelekli, a.g.e., s. 49.

²²⁰ Bakara, 2/48.

Kur'ân'da adaleti emreden ayetler söz konusudur. “Allah adaleti emreder...”²²⁷ “Ey mü'minler! Adaleti tam yerime getirerek Allah için şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmazın. Âdil olun. Adalet takvaya daha yakındır...”²²⁸

Piaget'e göre 8 yaşına kadar çocuklar suçun otomatik olarak cezayı doğurduğuna inanırlar; o kadar ki, cansız maddelere bile bu tür cezalar verebilirler. Bu tür ceza kavramına “içkin adalet”, “tanrı cezası” denir ve suç işleyen çocuk, başına mutlaka kötü bir şey geleceğine inanır. Bir başka deyişle küçük çocuklar intikamcı, otoriter adalete inanırlar.²²⁹

Adalet genel olarak haksızlık kavramı ile kıyaslanarak 5 ve 6 yaş çocuklara soruldu. Kavramları açıklamaları noktasında yardımcı olmak adına bu konularla ilgili yaşadıkları olayları anlatmaları sağlandı. Haksızlık karşısında verdikleri tepkiler ve verilmesi gerektiğini düşündükleri davranışlar kayda alındı. Böylelikle adalet duyguları tespit edilmeye çalışıldı. Bu iki kavram ile ilgili sorular şunlardır:

Adalet ve haksızlık kavramları nelerdir?

Sence haksızlık sakınılması gereken bir şey midir?

Hiç haksızlığa uğradın mı? Haksızlığa uğradığında verdiğin ya da verilmesi gereken tepkiler nelerdir?

Öğrencilerin yukarıdaki sorulara cevapları ise sırasıyla şu şekilde olmuştur:

Göksu, (5 yaşında).

“Oyun oynarken birisi hile yaparsa haksızlık yapmış olur.”

²²¹ Mâide, 5/95.

²²² En'âm, 6/1.

²²³ Naml, 27/60.

²²⁴ İnfitâr, 82/6-7.

²²⁵ Nahl, 16/90.

²²⁶ Diyanet Vakfı Yayınları, a.g.e., s. 5-6.

²²⁷ Nahl, 16/90.

²²⁸ Mâide, 5/8.

²²⁹ Hökelekli, a.g.e., s. 52-53.

“Haksızlık yapmak kötü bir şeydir.”

“ Ben kimseye haksızlık yapmadım ama bana haksızlık yapıldı. Biz ip atlarken çocuğun biri ipimi alıp hızlı hızlı çevirdi. Yani bana haksızlık yapmış oldu. Bense ipi ondan daha hızlı çevirdim. Ama doğrusu haksızlığa karşı yine de iyilik yapmaktır.”

Göksu haksızlığın ne olduğunu örneklerle açıklayabilmiş, haksızlığa karşı verilmesi gereken tepkileri söylemiştir. Göksu'nun bu kavramı algıladığı görülmektedir.

Berke, (5 yaşında).

“Adalet iyi bir şeydir. Haksızlık kötü bir şeydir.”

“Haksızlık yapılmamalıdır.”

“Arkadaşım bana “salak” dediği için haksızlık yapmış oldu.”

Berke adalet ve haksızlık kavramları hakkında genel bir bilgi ve algıya sahiptir.

Ebrar, (5 yaşında).

“Adalet ve haksızlık kelimelerini hiç duymadım.”

“Haksızlık konusunda bir fikrim yok.”

“Herhangi bir haksızlık yaşamadım.”

Ebrar'ın adalet ve haksızlık kavramlarını daha önce hiç duymadığı için bu konu hakkında bir fikrinin olmadığı görülmüştür.

Ece Su, (5 yaşında).

“Haksızlık kötü bir şeydir.”

“Haksızlık yapılmaması gerekir.”

“Bana kimse haksızlık yapmadı.”

Ece Su'nun haksızlık kavramının kötü bir şey olduğunu bilmesiyle birlikte adalet ve haksızlık kavramlarını tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Elif Reyyan, (5 yaşında).

“Adalet ve haksızlık kavramlarının ne demek olduğunu bilmiyorum.”

“Haksızlık yapılmamalıdır.”

“Bana kimsenin haksızlık yaptığını hatırlamıyorum.”

Elif Reyyan'ın haksızlığın yapılmaması gereken bir şey olduğunu bilmesiyle birlikte bu konuda yeterli algıya sahip olmadığı görülmektedir.

Emir, (5 yaşında).

“Birisini dövmek haksızlık yapmaktır.”

“Haksızlık kötü bir şeydir.”

“ Biri bana vurursa ben de ona vururum. Ama bana bunu yapana gülümsemem bu daha iyi bir davranış olur.”

Emir haksızlık kavramını örneklerle açıklamakla birlikte adalet kavramı hakkında herhangi bir fikrinin olmadığını ifade etmiştir. Haksızlık kavramının algılandığı görülmektedir.

Zeynep, (5 yaşında).

“Adalet ve haksızlık ne demek bilmiyorum.”

“Haksızlık hakkında herhangi bir düşüncem yok.”

“Haksızlığa hiç uğramadım.”

Zeynep'in adalet ve haksızlık kavramlarını algılayamadığı görülmektedir.

Zülal, (5 yaşında).

“Haksızlık hile yapmak demektir.”

“Haksızlık yapmak kötü bir şeydir.

“Bana haksızlık yapıldığını hatırlamıyorum.”

Zülal haksızlık kavramı ile ilgili genel bir algıya sahip olmakla birlikte adalet kavramı hakkında bir fikre sahip değildir.

Hilal, (5 yaşında).

“Adalet ve haksızlık ne demek tam olarak bilmiyorum.”

“Haksızlık yapmak kötü bir şeydir.”

“Bana haksızlık yapıldığını hatırlamıyorum.”

Hilal’in adalet ve haksızlık kavramını gerektiği kadarıyla algılayamadığı görülmektedir.

Ömer Yusuf, (6 yaşında).

“Haksızlık yapmak kötülük yapmaktır.”

“Haksızlık yapmamak gerekir.”

“Haksızlığa uğradığımı hatırlamıyorum.”

Ömer Yusuf’un haksızlık kavramını kısmen algıladığı görülmektedir.

Ahmet Ege, (6 yaşında).

“Haksızlık yapmak hak yemektir.”

“Hak yemek günahdır.”

“Bana haksızlık yapan hiç olmadı ben de kimseye haksızlık yapmadım. Bana birisi haksızlık yaparsa bir daha o kişiyle konuşmam, onu öğretmene söylerim.”

Ahmet Ege'nin haksızlık kavramını algıladığı görülmektedir.

Batuhan, (6 yaşında).

“Kardeşim oyuncakımı elimden kapınca bana haksızlık yapmış olur. Yanlışlıkla kardeşimin ayağına basarsam yanlışlıkla yaptığım için haksızlık yapmış olmam; ama bilerek bunu yaparsam haksızlık yapmış olurum.”

“Haksızlık yapmak doğru bir şey değildir.”

“Biri bana haksızlık yaparsa iki üç defa ona güzellikle söylerim; ama yine de beni dinlemezse kızarım. Artık güzellikle söylemem, çıldırırım.”

Batuhan haksızlık kavramına niyet kavramı açısından bakarak dikkate değer ifadelerde bulunmuştur. Batuhan'ın haksızlık kavramını algıladığı görülmektedir.

Bersu Eslem, (6 yaşında).

“Birisi beni sınıfta ittirirse bana haksızlık yapmış demektir.”

“Haksızlık yapmak kötü bir şeydir.”

“Biri bana haksızlık yaparsa ona çok kızarım ve öğretmenime söylerim.”

Bersu Eslem'in haksızlık hakkında genel bir algıya sahip olduğu görülmektedir.

Elif Buse, (6 yaşında).

“Ben sıradayken başkası benim önüme geçerse bana haksızlık yapmış olur.”

“Haksızlık yapmak kötü bir şeydir.”

“Sıramın önüne geçen kişiler bana haksızlık yapıyorlar. Buna karşılık ben yine de sıramda bekliyorum.”

Elif Buse'nin haksızlık kavramını genel anlamda algıladığı görülmektedir.

Kerem Ali, (6 yaşında)

“Birisi herkese birer tane elma verir ama birisine iki tane elma verirse haksızlık yapmış olur.”

“Haksızlık yapmak kötü bir şeydir.”

“Birisi herkese birer tane elma verir ama birisine iki tane elma verirse haksızlık yapmış olur. Böyle bir durumda arkadaşuma bu yaptığın haksızlık oldu, elmalardan birisini bırakmalısın derim. Bana kardeşim hep haksızlık yapıyor. Ama ben onu öyle bırakıyorum çünkü o daha küçük...”

Kerem Ali çarpıcı bir örnekle haksızlık kavramı açıklamış ve haksızlık karşısında ne yapılması gerektiğine dair ifadelerde bulunmuştur. Haksızlık kavramının algılandığı görülmektedir.

Yavuz Selim, (6 yaşında).

“Haksızlık, birinin başka birine yanlış bir şey söylemesidir. Mesela kantinde sıra varken arkadaşlarımı ittirirsem haksızlık yapmış olurum.”

“Haksızlık yapmak kötü bir şeydir.”

“Kimse bana haksızlık yapmadı, ben de kimseye haksızlık yapmadım. Birisi bana saygısızlık yaparsa onu güzelce uyarırım.”

Yavuz Selim'in haksızlık kavramını algıladığı görülmektedir.

Elif, (6 yaşında).

“Haksızlık, kötü davranmaktır.”

“Haksızlık yapmak kötü bir davranıştır.”

“ Bir arkadaşım bana haksızlık yapıyor; bana kötü davranıyor ve beni oyununa almıyor. Birisi bana haksızlık yaparsa bak arkadaşım güzel davranmazsan Allah seni sevmez diye ona güzelce anlatırım.”

Elif’in haksızlık kavramını algıladığı görülmektedir. Aynı zamanda bu kavramı Allah kavramı ile bağdaştırması da dikkate değerdir.

Emirhan, (6 yaşında).

“Haksızlık yapmak kötü bir şeydir.”

“Haksızlık yapmamak gerekir.”

“Birisi kötü bir şey yaptığında ona bunu sen yaptın dersek ona haksızlık yapmış oluruz. Bir çocuk anneme yalan söyleyerek bana haksızlık yaptı, bu yaptığı kötü bir davranıştı.”

Emirhan’ın haksızlık kavramını kısmen algıladığı görülmektedir.

Zeynep Çiğdem, (6 yaşında).

“Haksızlık yapmak yarışmalarda karşıdakini hemen geçmektir.”

“Haksızlık yapmak kötü bir şeydir.”

“Bana birisi haksızlık yapmadı ama yapan olursa ona haksızlık yapmam. Güzelce yaptığının kötü bir şey olduğunu anlatırım. Ona gel burada güzelce konuşalım sonra yarışmamıza devam edelim derim.”

Zeynep Çiğdem diğer arkadaşlarından farklı bir örnekle haksızlık kavramını açıklamıştır. Bu kavramın kısmen algılandığı görülmektedir.

Yukarıda adalet ve haksızlık kavramları 5 ve 6 yaş çocuklara yöneltilmiş ve verilen cevaplar yorum yapılmadan kaydedilmiştir. Diğer kavramlara göre bu kavramların çocuklar tarafından daha az duyulduğu görülmektedir. Bu sebeple konuyla ilgili çocukların ifadeleri daha kısıtlı kalmıştır. Adalet kavramı hak kavramı ile çocuklara yöneltilmiş, kavramları hatırlatmak adına benzer ve zıt kavramlar,

konuyla ilgili örnekler kullanılmıştır. Haksızlık kavramı genel olarak hak yemek, hile ve kötülük yapmak fiilleriyle açıklanmıştır. Yaş ve algılarına göre çocuklardan bazıları bu kavramları yaşadıkları örneklerle açıklayabilmiştir. Haksızlık karşısında yapılması gereken davranışın güzel bir şekilde uyarmak olduğunu 6 yaş grubu çocukları genel olarak ifade etmişlerdir. Çocukların hepsi haksızlığın kötü bir durum olduğunu bilmekle birlikte ifadeleri kısıtlı kalmıştır. Bu sebeple kavramların kısmen algılandığı söylenebilir.

3.10. “Saygı” Kavramı ile İlgili Bulgular ve Yorumları

Saygı; değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram anlamına gelir. Saygı aynı zamanda başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusudur. “Saygılı olmak iyi bir insanın taşıması gereken temel özelliklerden birisidir. Saygı insanın kendi kişiliği ile başkalarının kişiliğinin arasındaki sınırı bilip o sınırı aşmaması, kendi aleyhine dahi olsa başkasının hakkına, hukukuna özen göstermesidir.”²³⁰

İnsanların toplum halinde yaşamaları, birbirleri karşısında duruma göre sayılamayacak kadar haklar ve sorumluluklar doğurur. Bunların başında yaşama hakkı gelir. Ayette “Bir cana karşılık veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (yani hak etmediği halde) bir cana kıyan kimse sanki bütün insanları öldürmüş gibidir.”²³¹ buyrulur her hayatın kıymetli olduğu ve herkesin birbirinin varlığına saygı duymak zorunda olduğu bildirilir. Bunun yanı sıra kişilerin şahsiyet, onur, ırz, namus, şeref ve haysiyetlerine saygılı olmak da emredilmiştir. “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”²³² İnsan onurunu kırıcı alay, küfür, hakaret, gıybet, haset, iftira, işkence, baskı gibi tutum ve davranışlar yasaklanmıştır. Özel hayata

²³⁰ Nevzat Tarhan, Aile Okulu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 42.

²³¹ Mâide, 5/32.

²³² Hucurât, 49/12.

duyulması gereken saygı bazı ayet ve hadislerde belirtilmiştir. Nur Suresi'nde ‘‘Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor.’’²³³ buyrulmaktadır. Aynı şekilde insanlara din ve vicdan hürriyeti sağlanmalıdır. ‘‘Dinde zorlama yoktur.’’²³⁴ ayetinden anlaşılacağı üzere dini ve vicdani kanaatler üzerinde baskı kurmayı Allah Teala yasaklamıştır. Birçok ayet ve hadisten anlaşılacağı üzere İslam ahlakında insanların, hayvanların ve hatta bitkilerin bile hakları korunmuş, bu konuda saygılı olmak emredilmiştir.

Saygı kavramı ile ilgili 5 ve 6 yaş çocuklara sorduğumuz sorular şunlardır:

Saygı, saygılı olmak ve saygısızlık yapmak hakkında neler düşünüyorsun?

Saygının zararı ya da faydası var mıdır?

Herkes saygılı olmak zorunda mıdır? Kimlere karşı saygılı olunmalıdır?

Göksu, (5 yaşında).

‘‘Bir çocuk kuşları kovarsa onlara karşı saygısızlık yapmış olur. Allah'ın yarattığı kuşlara kötü davranmamalıyız.’’

‘‘Saygılı bir çocuk olursam Allah beni sever.’’

‘‘Herkes saygılı olmalıdır.’’

Göksu'nun saygısızlık kavramı ile Allah kavramını bağdaştırması dikkate değerdir. Genel itibariyle saygı duyulması gereken varlıklar olarak ilk akla gelen insanlar iken Göksu'nun aklına ilk olarak kuşların gelmesi ilgi çekicidir. Bu kavramın algılandığı görülmektedir.

Berke, (5 yaşında).

²³³ Nur, 24/27.

²³⁴ Bakara, 2/256.

“Saygılı olmak iyi bir şeydir.”

“Saygılı olmak faydalı bir şeydir.”

“Herkes saygılı olmalıdır.”

Berke'nin saygı kavramını kısmî olarak algıladığı görülmektedir.

Ebrar, (5 yaşında).

“Bana saygılı bir çocuksun dediler ama neden öyle dediklerini anlamadım.”

“Saygısızlığın kötü bir şey olduğunu biliyorum.”

“Herkes karşı saygılı olmak zorundayız.”

Ebrar'ın saygı kavramını kısmî olarak algıladığı görülmektedir.

Ece Su, (5 yaşında).

“Saygılı olmak iyi bir şeydir, tam tersi ise kötü bir şeydir.”

“Saygılı olmak faydalı bir şeydir.”

“Herkes saygılı olmalıdır.”

Ece Su saygı kavramı konusunda genel ve kısmî bir algıya sahiptir.

Elif Reyhan, (5 yaşında).

“Saygı, saygısızlık ne demek bilmiyorum.”

“Bu konuda bir fikrim yok.”

“Herkes saygılı olursa sanırım daha iyi olur.”

Elif Reyhan'ın saygı kavramını tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Emir, (5 yaşında).

“Annem kardeşim için bez isteyince ona bez götürdüm. Bu saygılı bir davranıştı.”

“Saygılı olmanın faydaları vardır.”

“Herkes karşı saygılı olmak zorunda değiliz. Hırsızlara karşı saygılı olmak zorunda değiliz. Biri bana kötülük yaparsa ben de ona kötülük yapabilirim.”

Emir’in saygı kavramını algıladığı görülmektedir. Saygı duyulacak kişilerin duruma göre değişebileceği ifadesi ise farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Zeynep, (5 yaşında).

“Saygı bütün kurallara uymaktır. Evde annemin yanında usluca oturursam, ses çıkarmazsam, oyuncaklarımı paylaşıp, arkadaşlarımla güzelce oynarsam bu saygılı bir davranış olur.”

“İyilik yaparsam saygılı bir çocuk olurum, herkes beni çok sever.”

“Herkes saygılı olmak zorundadır.”

Zeynep saygı kavramına kurallar çerçevesinden bakmıştır. Bu kavramın genel olarak algılandığı görülmektedir.

Zülal, (5 yaşında).

“Saygılı olmak iyi bir şeydir.”

“Saygılı olmak faydalı bir şeydir.”

“Herkes saygılı olsa iyi olabilir.”

Zülal’in saygı kavramını kısmen algıladığı görülmektedir.

Hilal, (5 yaşında).

“Saygılı olmak iyidir, saygısız olmak ise kötüdür.”

“Saygılı olursam iyi olur.”

“Herkes saygılı olmak zorundadır. Ben anneme, babama, kardeşlerime, öğretmenlerime karşı saygılıyım.”

Hilal’in saygı ve saygısızlık kavramını kısmen algıladığı görülmektedir.

Ömer Yusuf, (6 yaşında).

“Saygısızlık Allah’ın dediklerini yapmamaktır. Saygılı olmak Allah’ın dediklerini yapmaktır.”

“Saygılı olmak faydalıdır.”

“Herkes saygılı olmak zorundadır. Allah’a ve insanlara saygılı olmalıyız.”

Ömer Yusuf saygı ve saygısızlık kavramını dini boyutta açıklamıştır. Genel olarak saygı kavramının algılandığı görülmektedir.

Ahmet Ege, (6 yaşında).

“Saygılı olmak güzel bir şeydir. Öğretmenimi güzel dinlediğimde saygılı bir çocuk olduğumu söylerler.”

“Saygılı olursam karnem iyi olur. Saygısızlık yaparsam, öğretmenimi dinlemezsem karnem kötü gelir. Çevremdeki insanlar benden rahatsız olurlar.”

“Annemize, babamıza, öğretmenlerimize, büyüklerimize saygı duymalıyız. Küçüklerimize, hayvanlara karşı saygılı olmak zorunda değiliz.”

Ahmet Ege’nin saygı kavramını tam olarak algıladığı görülmektedir.

Batuhan, (6 yaşında).

“Saygılı olmak iyi bir şeydir.”

“Saygılı olursam kendimle gurur duyarım.”

“Kendimize, büyüklerimize, kardeşimize, annemize, babamıza, Allah’a ve Peygamber Efendimize karşı saygılı olmalıyız. Allah’a dua ederek, peygambere onun dediklerini yaparak saygı duyarız. Kardeşim bana kötü bir şey yaptığında ona kızmam bu da kendime olan saygıdır. Herkes saygılı olmak zorunda değildir.”

Batuhan’ın saygılı olma gereğinin herhangi bir dayatmadan dolayı değil kendine olan saygısından ileri geldiğini ifade etmesi dikkate değerdir. Allah’a ve Peygambere karşı nasıl saygılı olunacağına dair ifadeleri de ilgi çekicidir. Kavramın tam olarak algılandığı görülmektedir.

Bersu Eslem, (6 yaşında).

“Saygı iyi bir şeydir.”

“Saygılı olmak faydalıdır.”

“Herkes saygılı olmak zorundadır. Büyüklerimize karşı saygılı olmalıyız. Bana saygı duymayanı sevmediğim için ben de ona saygı duymam.”

Bersu Eslem’in kısmen saygı kavramını algıladığı görülmektedir.

Elif Buse, (6 yaşında).

“Anne ile babama bağırmiyorum, annem bir şey istediğinde hemen getiriyorum; bunlar saygılı bir çocuk olduğumu gösteriyor.”

“Saygılı olursam Allah dualarımı sürekli kabul eder.”

“Herkes saygılı olmak zorundadır. Bizden büyüklere, küçüklere ve hayvanlara saygılı olmalıyız.”

Elif Buse’nin saygı kavramını algıladığı görülmektedir.

Kerem Ali, (6 yaşında).

“Misafir geldiğinde onlara selam veriyorum, giderlerken allahaismarladık diyorum. Bu saygılı davranışa bir örnektir. Eğer çimenleri ezersek, bilerek bir kirpiyi öldürürsek bu da saygısızlığa örnek olur.”

“Saygılı bir çocuk olursak herkes bize saygı duyar ve bizi sever.”

“Herkes saygılı olursa daha güzel olur. Büyüklerimize, küçüklerimize, hayvanlara, bitkilere karşı saygılı olmalıyız.”

Kerem Ali saygı ve saygısızlık kavramlarını diğer arkadaşlarının verdiği örneklerden daha farklı örnekler sunarak anlatmıştır. İnsanlar dışında diğer canlılara da saygı duyulması gerektiği ifadesi dikkate değerdir. Kavramın tam olarak algılandığı görülmektedir.

Yavuz Selim, (6 yaşında).

“Arkadaşım çantasını ortaya koyduğu için, birisi ona takılıp düştü. Burada saygısızlık yapmış oldu.”

“Saygılı olursam Allah bana sevap yazar, insanlar beni sever ve bana saygı duyarlar.”

“Büyük, küçük herkese karşı saygılı olmak zorundayız.”

Yavuz Selim’in saygı kavramını Allah kavramı ile bağdaştırması dikkate değerdir. Kavramın algılandığı görülmektedir.

Elif, (6 yaşında).

“Saygı güzel bir şeydir. Bir insanın saygılı olduğunu arkadaşına güzel davranmasından anlarız, kötü davranıyorsa saygısızdır.”

“Saygılı olmak faydalıdır.”

“Allaha ve peygambere karşı saygılı olmalıyız. Onların dediklerini yaparak onlara saygılı oluruz. Diğer insanlara da saygılı davranmalıyız. Herkes saygılı olmalıdır ve herkes saygılı olabilir.”

Elif'in saygı kavramını açıklarken Allah ve Peygamber kavramlarını kullanması dikkate değerdir. Onlara karşı nasıl saygılı olunacağını açıklaması önemli bir ifadedir. Kavramın algılandığı görülmektedir.

Emirhan, (6 yaşında).

“Saygı güzel bir şeydir.”

“Saygılı olmak faydalıdır.”

“Saygılı olmak zorundayız, çünkü insanlara zarar vermek doğru değildir.”

Emirhan'ın saygı kavramını kısmen algıladığı görülmektedir.

Zeynep, (6 yaşında).

“Saygılı olmak çok güzel bir şeydir. Bir şeyi istediğimde ‘hayır anneciğim o benim olacak.’ dersem bu saygısızlık olur. Fakat ‘anneciğim o benim olabilir mi?’ dersem saygılı davranmış olurum.

“Saygılı olursam bana hediye verirler.”

“Herkes saygılı olmalıdır. Büyüklerimize karşı saygılı olmalıyız. Kur'an'ı yere düşürürsek günah olur, ona saygı duymalıyız. Allah'a, Peygambere, insanlara ve hayvanlara saygı duymalıyız. Fakirlere para vermeliyiz. Hayvanlara yemek vererek onları beslemeliyiz.”

Zeynep'in Allah'a Peygamber'e ve Kur'an'a duyulması gereken saygıdan bahsetmesi dikkate değerdir. Kavramın tam olarak algılandığı görülmektedir.

Yukarıda saygı kavramı ile ilgili sorular 5 ve 6 yaş çocuklara sorulmuş ve cevaplar herhangi bir değişiklik yapılmadan yazılmıştır. Çocukların hepsi saygılı olmanın iyi, saygısız olmanın kötü bir davranış olduğunu bilmektedir. İfade yeteneklerine göre bazı çocuklar bu kavramları yaşadıkları örneklerle açıklamışlardır. Çocukların hepsi saygılı olmanın fayda sağlayacağını ifade etmişlerdir. 6 yaş grubu çocuklardan biri saygılı olmanın karşılığında karnesinin iyi

geleceğini, biri hediye alabileceğini, ikisi herkes tarafından sevileceğini, biri de kendisiyle gurur duyacağını belirtmiştir. Çocuklardan bazıları saygılı olmanın bazı menfaatler için faydalı olacağını düşünürken aralarından biri kendisine olan saygıdan ötürü saygılı olmak gerektiğini ifade ederek bu değer yargısını karakterine oturttuğunu göstermektedir. Çocuklar saygı duydukları kişileri Allah, peygamber, anne, baba, kardeşler, öğretmenler olarak belirtmişlerdir. Çocukların hepsi saygılı olmak gerektiğini ifade etmişlerdir. Saygı kavramının 5 ve 6 yaş çocuklar tarafından genel olarak algılandığı görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma ve çalışmalarımızın sonucu olarak öneri ve çıkarımlarımız şöyledir: 6 yaş çocuğun 5 yaş çocuğa göre bir yılda algı seviyesinde büyük bir ilerleme kaydettiği genel olarak görülmektedir. 6 yaş çocuğun kelime hazinesi daha geniş ve kendini ifadesi daha ileri seviyededir. Aynı şekilde kavramları algılama düzeyi de 5 yaş çocuğa göre oldukça ileri durumdadır. Buradan çıkarılabilecek sonuç ilk çocukluk döneminin her yaşının ne kadar mühim olduğudur. Çocuk yetişkin bir insana göre bir yılda alacağı eğitim sayesinde azımsanamayacak bir ilerleme kaydedebilir.

Görüşmelerimiz sonucu aynı yaş grubu çocukların birbirinden farklı cevaplar verdikleri görülmektedir. Aynı eğitim kurumunda bulunan çocukların genellikle birbirine benzer cevaplar verdikleri de tespitlerimiz arasındadır. Fakat bu genellikle ezbere dayalı bilgilerde görülen bir benzerliktir. Aynı yaş grubunda ve aynı eğitim kurumunda olan çocukların arasında algı seviyesinde farklılıklar olabileceği de görüşmelerden elde edilen bir yorumdur. Bu durum genel olarak aile kurumuna bağlanmaktadır. Ailenin eğitim seviyesi ve iletişim yeteneği tamamen çocuğun algı dünyasına etki etmektedir. Maddi durum ve akabinde sağlanabilecek imkânlar da çocuğun algı seviyesini etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Aynı şekilde çocuğun çevresindeki arkadaşları eğitim aldığı öğretmenler de direkt olarak çocuğu etkileyen durumlardır.

Bulgular sonucu çocukların hayal dünyalarının ne kadar geniş olduğu göze çarpmaktadır. Allah, melek ve cennet kavramları diğer kavramlara göre daha soyut kavramlar oldukları için çocukların hayal dünyalarında bu kavramlara bazı şekiller atfettikleri görülmektedir. Büyük çoğunluk soyut kavramları kendi hayal gücü ve öğrendikleri çerçevesinde somutlaştırmaktadır. Fakat bazı çocuklar görmedikleri bir kavramı herhangi gördükleri bir şeye benzetmemektedirler. Bazı çocukların da öğrendikleri bilgileri somutlaştırdıkları halde kavramın temel yapısını algılayabildikleri görülmektedir. Günümüz koşullarında televizyon, internet ve benzeri etkileşimlere maruz kalan çocukların bilinç dünyalarının icat edilen hayal

ürünleriyle nasıl tahrip edildiği düşünülecek olursa çocukların hayal dünyasının aslında ne kadar geniş olduğu görülmektedir. Bu ihtiyacın doğru şekilde doğru kaynaklarla karşılanması ve çocukların hayal güçlerinin daha da genişletilmesi gerektiği inancındayız.

Edinilen bulgularda çocukların en çok akıllarında kalan peygamberlerin göstermiş oldukları mucizeler, peygamber kıssaları, dini hikâyeler, şiirler, ilahiler v.b. olduğu görülmektedir. Dini ve ahlaki eğitim alan çocukların bu durumdan memnun oldukları da görüşmelerde gözlemlenen bulgular arasındadır. Çocuklar dini, ahlaki, soyut kavramların kendilerine anlatılmasından rahatsızlık duymamakla birlikte bu kavramları algılamakta zorluk çekmediklerini beyan etmişlerdir. Aynı zamanda çocuğun çevresinde inançlarını konuşarak paylaşabilen, ibadetlerini yerine getiren, ahlaki değerleri yaşayan kişilerin bulunması çocukların algısını olumlu yönde etkilemektedir.

Araştırmalarımız dini hassasiyetlere sahip bireylerin bulunduğu bir ilçede yapılması sebebi ile çocukların hepsi sorulan kavramlar hakkında genel olarak bilgi sahibidir. Kavram tanımlamakta zorluk çekilse bile çocukların hepsi kavramları çevrelerinden duymuş ve yaşayarak öğrenmiştir. Ek sorular çocuklara yöneltilerek edindikleri bilgilerin kaynakları öğrenilmiştir. Bu kaynaklar aile, öğretmen ve arkadaştır. Birincil kaynak ise genel olarak anne, baba ve öğretmendir. Evde ve okulda dini vecibeleri yerine getirmeye çalışan, ahlaki değerlere sahip bireyler çocukla doğru bir iletişim içinde ise çocuğa bunun yansımalarının olumlu olduğu görülmektedir.

5 ve 6 yaş çocuğun aile, okul ve çevrenin yönlendirmesine tamamen açık durumda olduğu görülmektedir. Bu sebeple çocukların algı seviyesini aldıkları eğitim ve buldukları çevre olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Dini kavramları bu yaş çocuklar çoğu zaman somutlaştırma yoluyla kavramaktadırlar. Fakat bunun aksi birkaç örneğin olması 5 ve 6 yaş çocuğun soyut kavramları soyut biçimde algılayabileceklerine dair bir işarettir. Somutlaştırma yoluyla da kavramların özellikleri bakımından kısmen algılanabildiği görülmekle birlikte bu kavramların

çocuklara anlatılmasıyla ortaya çıkan herhangi bir olumsuz durum ile karşılaşılmamıştır.

Ahlaki kavramların tanımlarını bazı çocuklar tam olarak dile getiremese de çoğu kavramın genel olarak neyi karşıladığını bilmektedirler. Destekleyici soru ve örneklerle çocukların algı seviyeleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Genel olarak neyin iyi neyin kötü olduğuna ve nasıl davranılması gerektiğine dair çocukların hepsi belli bir bilince sahiptir. 5 ve 6 yaş çocuk için kavramı direkt tanımlamak veya kavramla ilgili örnek hatırlamak güç olsa da ahlaki kavramların genel mahiyetinin algılandığı görülmektedir. Genellikle yakın çevrelerinde yaşadıkları olaylardan benzer örnekler vermişlerdir. Araştırmamızda karşılaştığımız sorun bu yaş çocukların kavramları tanımlayamadığı noktada oluşmaktadır. Bu yaş çocuklar için tanım yapmak imkânsız veya zor ise kavramın algılanıp algılanmadığını öğrenmek için farklı yöntemler kullanılmalıdır. Araştırmamızda görüşmelerimiz kısıtlı süre zarfında gerçekleşmiştir. Bu süre içerisinde mümkün olduğunca çocuğun kendini ifade edebilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Gerek onlar için yeni tanıdıkları biri ile konuşmak gerek sürenin kısıtlı olması sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sebeple bu tür bir araştırma çocukların daha yakından tanıdığı biri tarafından uzun süreli gözlem ve görüşme yöntemi ile daha sağlıklı bir biçimde gerçekleştirilebilir. Aynı zamanda kendini yeni ifade etmeyi öğrenen, çekingen, utangaç bir çocuk için kısıtlı bir zamanda sözlü olarak kavram tanımlaması yapmak oldukça güçtür. Bu sebeple bu yaş çocukların kavramları algılama düzeyleri farklı yöntemler kullanılarak tespit edilmelidir.

Araştırmamızda karşılaşılan bir başka sorun ise görüşmelerin gerçekleştiği kurum ve kuruluşların çalışmamızı kısıtlamasıdır. Önceden hazırlanmış soruların çocukları olumsuz etkileyebileceği düşüncesi ile bazı sorularımız değiştirilmiş, bazıları iptal edilmiştir. Aynı zamanda çocukların aile bireylerinin eğitim, meslek ve benzeri kişisel bilgileri gizli tutulmuştur. Bu sebeple çocuklara yönelttiğimiz ek sorularla aileleri hakkında genel bilgiye sahip olmaya çalıştık. Fakat bu yaş çocukların bu konuda yeterince doğru bilgi sunmadığı göz önünde bulundurulmuştur. Çocukların bazıları aileleri hakkında net bilgi verememiştir. Bu sebeple genelleme ve çocuklardan öğrenme yoluyla kısmen aileleri hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır.

Bu tür bir araştırmada daha sağlıklı sonuçlar elde edebilmek adına bu gibi kısıtlayıcı sorunlar ortadan kaldırılmalıdır. Böylelikle daha sağlıklı ve objektif sonuçlar elde edilecektir.

Bu yaş çocuklara verilmesi gereken eğitimin öncelikle içeriği üzerinde çalışılmalıdır. Günümüzde birçok aile çocuklarına erken yaşta dini eğitim verme eğilimi göstermektedir. Fakat verilecek dini eğitimin içeriği konusunda problemler yaşanmaktadır. Gözlemlediğimiz kadarıyla dini eğitimden anlaşılan genel olarak Kur'an-ı Kerim'i okuma, sure ve duaları hıfz etme, Hz. Peygamber'in hayatını ezberlemedir. Kendilerini yeni ifade etmeyi öğrenen ve kendi dillerinde bulunan harfleri bile tam olarak çıkaramayan çocuklara Kur'an-ı Kerim'i okumayı öğretmenin doğruluğu tartışılmalıdır. Ezberleme konusunda bu yaş çocukların oldukça yetenekli olduğu görülmektedir. Fakat söz konusu ayet ve dualar olunca telaffuzda sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu yaşta yanlış öğrenilen bir ezber de ileride zorluklara ve sorunlara yol açacaktır. Hz. Peygamber'in hayatı ve dini bilgiler de aynı şekilde ezberci bir zihniyetle öğretildiğinde çocuğun kavram ve ruh dünyasında beklenen elde edilememektedir. Çünkü çocuk ezberlediği bilginin ne olduğunu algılayamamaktadır. Bütün bu sebeplerden dolayı çocuğa verilmesi gereken din eğitiminden ne anlamak gerekir ve bu eğitimin içeriğini nasıl belirlemek gerekir sorularına eğilmek gerekmektedir. Zira bazı çocukların ifadelerinden ezberci zihniyetle eğitilmiş oldukları görülmektedir. İfade ettiklerini çocuk ezberinden söylerken aslında kavramı algılayamadığı ve duygu dünyasında herhangi bir çağrışım yapmadığı anlaşılmaktadır. Bunun aksi bir örnek olarak kavramların tanımlandığı, örneklendirildiği ve duygu eğitiminin verildiği çocuklar da bu durum ifadelerinden anlaşılmaktadır. Her ne kadar kavramları somutlasalar da algı seviyelerinin yüksek olduğu görülmektedir. Daha da önemlisi verdikleri örnekler çerçevesinde anlaşıldığı kadarıyla kavramları davranış biçimine dönüştürebildikleri sonucuna da varılmıştır. Tüm bu sorunlar ve sonuçlar dâhilinde bu yaş çocuklara dini kavramların nasıl anlatılması gerektiği tartışılmalıdır. Soyut kavramların bu yaş çocuklara nasıl anlatılabileceği üzerinde düşünülmesi, çalışmalar yapılmalıdır.

Çocuk çevresindekileri anlamaya ve kendini ifade edebilmeye başladığı zaman eğitim profesyonel bir şekilde icra edilmelidir. İlk eğitim ailede başlar ve bu eğitimin başkarakteri annedir. Çocuğun yaşı küçüktür, anlayamaz, algılayamaz, öğrenemez gibi yargılarla çocuklara yaklaşmak yerine onların zihin dünyalarının ve hayal güçlerinin ne kadar güçlü ve geniş olduğunu bilmek gerekir.

Aile ve okul kurumunun bünyesinde bulunan her fert 5 ve 6 yaşın ne kadar mühim olduğunu bilerek öncelikli olarak kendilerini bu anlamda yetiştirmeleri gerekir. Akabinde bilgi ve tecrübelerini paylaşabilme adına 5 ve 6 yaş grubun özellikleri tanınmalı çocuğun algı seviyesine göre eğitim ve öğretim yapılmalıdır.

5 ve 6 yaş çocukları genellikle düz bir mantığa sahip oldukları için söylenen şeyleri yetişkin insanlardan çok farklı algılayabilirler. Bu yüzden kullanılacak her kelime, her kavram titizlikle seçilmelidir.

Kullanılan kavramların içleri doğru anlamlarla doldurulmalıdır. Zira bazı çocukların anlam karmaşası yaşadıkları görülmektedir. Bu sorun çocuğu ciddiye alarak tek tek kavram ve durumları doğru bir biçimde açıklayarak telafi edilebilir.

Çocuk 4 yaşından sonra annesinden biraz daha bağımsız bir fert haline gelir. Çocuk 5 yaşına geldiğinde alanında uzman öğretmenlerden faydalanılmalıdır. Bu yaşta çocuk artık sosyalleşme ihtiyacı duyacak ve çevresine karşı son derece duyarlı ve meraklı bir hale gelecektir. Yapılması gereken çocuğun içindeki öğrenme isteğini köreltmeden sabırla her sorusuna doğru cevapları uygun biçimde vermektir. Çocuk zaten algılayamayacağı bir soruyu yöneltmeyecektir. Kavramlar hikâye, kıssa, masal, şarkı yoluyla verilebilir. Zira çocukların en çok dikkatini çeken bu materyallerdir.

Gerek görsel gerek sözlü her uyarıcı çocuk zihnini etki altına almaktadır. Bu sebeple çocuğun yaşamının her alanında ona uygun uyarıcılar sağlanmalıdır. Örneğin televizyon, internet, bilgisayar oyunları, kitap aracılığı ile din ve kültürümüze aykırı çizgi film, masal, hikâye, resim v.b. çocukların bilinçaltında büyük yaraların oluşmasına neden olmaktadır.

Dini ve ahlaki kavramlar çocuklara sevdirilerek anlatılmalıdır. Örneğin cehennem, şeytan, kıyamet ve benzeri kavramların bu yaş çocuklara anlatılması uygun değildir. Aynı şekilde Allah'tan korkutmak, çocukların Kur'an-ı Kerim'e dokunmasına veya camiye girmesine izin vermemek gibi davranışlar çocuğu dinden soğutmaktan başka hiçbir işe yaramayacaktır.

Çocukların konuşmaları ve soruları hiçbir şekilde kısıtlanmamalı, kendilerini rahatça ifade edebilmeleri sağlanmalıdır. Dini ve ahlaki konularda her tür ve şekilde çocuklardan sorular gelebilmektedir. Onların birer çocuk olduğu ve düşünce yapılarının yetişkin insanlardan farklı çalıştığı unutulmamalıdır. Sorularına sabırla doğru cevaplar onların algılayabileceği biçimde verilmelidir.

Herhangi bir dini ya da ahlaki kavramı direkt anlatmaktan ziyade masal, hikâye, çizgi film gibi anlatım yollarına başvurulmalı aynı zamanda çevresinde iyi birer örnek olarak yaşantıya dikkat edilmelidir. Çünkü 5 ve 6 yaş grubu çocuğu çevresinden gördüğü, duyduğu her şeyi taklit etme aşamasındadır. Bu sebeple eğitimde takip edilecek yol çocuğa güzellikle, sevgiyle, merhametle yaklaşmak doğru yöntemler kullanmak ve ona iyi bir örnek sunmaktır.

KAYNAKÇA

Akyürek, Süleyman, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004

Aral, Neriman, Gülen Baran, v.d., *Eğitimde Drama*, YA-PA Yayınları, İstanbul, 1981

Arkonaç, Sibel, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1993

Ay, Mehmet Emin, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010

Aydın, Ayhan, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000

Aydın, Ayhan, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 1999

Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, 5. Basım, Aydan Web Tesisleri, Ankara, 1998

Başaran, F., *Psiko-sosyal Gelişim (7-11 Yaş Çocukları Üzerinde Yapılan Bir Araştırma)*, Kalite Matbaası, Ankara, 1974

Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997

Binbaşıoğlu, Cavit, *Eğitim Psikolojisi*, 9. Basım, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1995

Canan, İbrahim, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Temel Eğitim*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2012

Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992

Çüçen, A. Kadir, *Klasik Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa, 2009

Çüçen, A. Kadir, *Mantık*, İkinci Basım, Asa Kitabevi, İstanbul,

Dodson, Fitzhugh, *Çocuk Yaşken Eğilir*, Çev.: Seçkin Selvi, Özgür Yayınları, İstanbul, 1993

Emiroğlu, İbrahim, *Ana Konularıyla Klasik Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa, 1999

Erden, Münire ve Akman, Yasemin, *Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretme*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1995

Ergün, Mustafa, *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, Ocak Yayınları, Ankara, 1994

Erikson, Erik, *İnsanın Sekiz Çağı*, Çev.: Bedirhan Üstün-Vedat Şar, Ankara, 1984

Fidan, Nurettin, *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Alkım Yayınevi, Ankara, 1996

Güneş, Firdevs, *Yapılandırmacı Yaklaşımla Sınıf Yönetimi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2007

Gürses, İbrahim ve Kılavuz, M. Akif, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı 2, 2011

Hökelekli, Hayati, *Ailede Okulda Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011

İbrahim, Ethem, *Eğitim Psikolojisi Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri*, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1994

Jersild, Arthur T., *Çocuk Psikolojisi*, Çev.: Gülseren Günçe, Ankara Üniversitesi Eğitim Yayınları, Ankara, 1979

Mehmedoğlu, Yurdağül, *Çocuğum Değerlerimizi Öğreniyor*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003

Montessori, Maria, *Çocuk Eğitimi*, Çev.: Güler Yücel, Özgür Yayınları, İstanbul, 1982

Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974

Özeri, Zeynep Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004

Özlem, Doğan, *Mantık*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994

Özlem, Doğan, *Mantık-Klasik/Sembolik Mantık-Mantık Felsefesi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1999

Piaget, Jean, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, Çev.: Hüseyin Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000

Richard I. Evans, *Jean Piaget İnsan ve Fikirleri*, Çev.: Şebnem Çiftçioğlu, Doruk Yayınları, Ankara, 1999

Sandström, C.I., *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi*, Çev.: Refia Şemin, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1971

Senemoğlu, Nuray ve Subaşı Kurç Güzin, *Eğitim Psikolojisi*, M.E.B. Yayınları, Ankara, 2001

Senemoğlu, Nuray, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1997

Tarhan, Nevzat, *Aile Okulu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011,

Taylan, Necip, *Ana Hatlarıyla Mantık*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010

Tomor, Ahmet, *A'dan Z'ye İslami Bilgiler*, Erkam Matbaası, Cilt:2, Adapazarı, 2013

Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2005

Türkiye Diyanet Vakfı, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010

Ulusoy, Ayten, *Gelişim Ve Öğrenme*, Anı Yayınları, Ankara, 2003

Ülgen, Gülten, *Eğitim Psikolojisi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997

Ülgen, Gülten, *Kavram Geliştirme*, 2. Baskı, Ankara, 1996

Ülgen, Gülten ve Fidan, Emel, *Çocuk Gelişimi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1989

Vygotsky, L.S., *Düşünce ve Dil*, (Çev. S. Koray), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998

Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007

Yavuzer, Haluk, *Çocuğunuzun İlk 6 Yılı*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010

Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul, 1993